Ivan Olbracht

Hajduk Nikola Šuhaj

ZABAVNA BIBLIOTEKA

Franjo Lipovac

ZABAVNA BIBLIOTEKA
UREĐUJE DR. NIKOLA ANDRIĆ

IVAN OLBRACHT

HAJDUK NIKOLA ŠUHAJ

HEROJSKI EPOS MODERNIH VREMENA

Ovo je djelo nagrađeno prvom čehoslovačkom državnom nagradom na državni blagdan 28. listopada 1933.

KOLO XLVI. ZAGREB 1933. KNJIGA 557.

NAKLADA ZAKLADE TISKARE NARODNIH NOVINA

JEDINI DOZVOLJENI PRIJEVOD NA HRVATSKI JEZIK. SA ČEŠKOGA PREVEO

LJUDEVIT JONKE

Od istoga pripovjedača izdali smo već roman *„Čudnovato prijateljstvo glumca Jeseniusa"*, u kojemu smo donijeli sliku i biografiju autorovu.

IVAN OLBRACHT O SVOJOJ KNJIZI „NIKOLA ŠUHAJ"

U Potkarpatsku Rusiju vuklo me je dabome i ono, što tamo vodi turiste. Ali i još nešto osim toga. Uvjeravao sam se često, kako slabo poznajem tamošnje socijalne i privredne, nacionalne i jezične i kulturne probleme i kako nam je naziranje potkarpatskog naroda strano, a često su me iznenađivale sitne novinske vijesti, koje su dolazile odonud, kao da dolaze iz dalekog srednjega vijeka. Htio sam upoznati tu zemlju.

Na potkarpatskoj Verchovini proveo sam dva proljeća i dva ljeta. U onim planinama upoznao sam zemlju, kakve više nema u Evropi i kakva će očito za neko vrijeme nestati i sa istoka Čehoslovačke: kraj, gdje još imade prašumâ sa vukovima, risovima i medvjedima, gdje još nije pronađen plug, gdje ljudi dosad nisu prešli iz historijskog pastirskog stadija u stadij ratarski, gdje se ništa ne kupuje i ne prodaje, nego sve proizvodi kod kuće, gdje još živi poganski Bog sa čitavom svojom pratnjom vila, zmijskih kraljeva, čarobnica i baba-jagâ; zemlju sa životom i nazorima 9. stoljeća, koji se čudnovato isprepleću s novovjekim životom 20. stoljeća. Napisao sam o tom reportažnu knjigu.

Na svojim lutanjima po planinskim selima sretao sam se u razgovoru s ljudima često s imenom Nikole Šuhaja, zaštitnika slabih, mrzitelja gospode, osvetnika nepravde. Slavnoga junaka-hajduka, čarobnoga strijelca i čovjeka, kome je čarolijom bila dana čudesna moć, koji je bogatima uzimao, siromašnima davao i koga nije moglo ubiti nikakvo tane. Janošíka ovih planinâ ili novoga ukrajinskoga Oleksu Dovbuša.

Ali stvar je s njime iz osnove drugačija nego s ovom dvojicom narodnih junaka. Oleksa Dovbuš je živio polovinom 18. stoljeća,

a nekako u isto vrijeme valjda i Jánošík, tako da ova dvojica imaju i vremensko pravo da postanu legenda. Ali tko je bio Nikola Šuhaj? Bjegunac madžarske vojske u svjetskom ratu, koji je pobjegao u ove nepristupačne planine i šume i, ne mogavši natrag, pljačkao, palio i ubijao, kroz dvije godine uzalud ganjan najprije od žandara madžarskih, a kasnije čehoslovačkih. Od njegove pogibije nije prošlo više od jedanaest godina.

Zatekao sam lik Nikole Šuhaja u stadiju stvaranja legende. Legende, koja još nije bila gotova, nego se tek stvarala i propletala sa stvarnošću, i to me je upravo privlačilo.

Rekao sam sâm sebi: Kakav je to kraj i kakav u njemu obavještajni i uzajamni dodir sela, gdje poslije jedanaest godina i u vrijeme, kad još žive roditelji Šuhajevi i vrlo mnogo ljudi, koji su Nikolu dobro poznavali, postaje pljačkaš, palikuća i ubica — narodni junak? Kakva je to zemlja, koja ne poznaje drugih narodnih junaka osim hajduka? Kakav je to kraj, koji ne zna za organiziranu borbu protiv pritiska i gdje revolt protiv bijede i gospode predstavlja jedino hajduk?

Htio sam iz mnoštva legendî i bajkî nazreti istinski lik Šuhajev. Dobaviti novine od godine 1920. i 1921. nije, dabome, bilo teško. Pregledavao sam preklani akte Okružnog suda u Chustu; ali akti procesa sa Šuhajevim ubicama bili su nekamo poslani, nitko ne zna kamo; protiv Šuhaja nije se proces nikad ni vodio, a iz nekoliko akata, koji se tiču njegovih sukrivaca uglavnom u malim deliktima, doznao sam vrlo malo. Posredno može čovjek nešto doznati kod divizijskog suda u Užhorodu, gdje leže spisi, koji se odnose, ne doduše na Šuhaja, nego na žandare, koji su bili zapleteni u njegovu aferu i kasnije suđeni od ovoga suda. Lanjskoga ljeta boravio sam u Šuhajevu rodnom selu, u Koločavi. Družio sam se s njegovim prijateljima i ponekad s njima pio, sjedao s jednim njegovim ubicom, poznavao se sa Šuhajevom porodicom, iskreno volio Nikolina oca, staroga Petra, a s Nikolinim bratom Ivanom lutao prašumom i spavao pod vedrim nebom, prolazeći kud i slavni hajduk Nikola.

Ne tvrdim dabome, da je Nikola moga romana onaj Nikola, kakav je živio (ta znamo, kako se knjige pišu i kako u njihovim ljudima ostaje mnogo od ljubavi, mržnje i nazora autorovih),

želim samo da istaknem, da sam u svoj roman preuzeo veoma malo iz legendi o Šuhaju i da su se izvanjski događaji desili doista onako, ili skoro onako, kako je u ovoj knjizi prikazano. Imena lica, ukoliko žive i ukoliko bi im prekapanje po starim stvarima moglo biti neugodno, promijenjena su. To je, dakako, samo konstatacija, ništa više.

Što sam svojim romanom htio? Ako govorite o književnom poslu: htio sam dati epsko djelo.)*

IVAN OLBRACHT

**) Napisano u ožujku 1933. (prigodom prvog izdanja »Nikole Šuhaja« u časopisu »Hovory Sfinx«).*

NIKOLA ŠUHAJ LOUPEŽNIK

KOLIBA NAD HOLATYNOM

Kad je pisac ove knjige pribirao u domovini Nikole Šuhaja zgode iz života ovoga *neranljiva* čovjeka, koji je bogatima uzimao, a siromašnima davao, i koji nije nikad, osim u samoobrani ili iz pravedne osvete, nikoga ubio, nije doista, poslije svjedočanstva tolikih ozbiljnih i vjerodostojnih ljudi, imao razloga da ne vjeruje, da je Šuhaja činila neranljivim zelena grančica, kojom je on, mašući, odgonio žandarsku tanad kao gazda u srpanjske dane pčele kad se roje.

Jer u ovom kraju šuma, izgužvanom planinama, kao komad papira, koji ćemo sad-na baciti u plamen, još žive događaji, kojima se glupo podsmijevamo samo zato, što se kod nas ne zbivaju već stoljećima. U ovom kraju visova na visovima i gudurâ na gudurama, gdje se u memljivu sumraku prašumâ rađaju izvori i umiru prastari javorovi, ima još uvijek začaranih mjesta, odakle se nikad nije vratio ni jelen ni medvjed ni čovjek. Povorke jutarnjih magla, koje se mučno uzdižu krošnjama omorika u planinske visine, pratnja su smrznutih, a oblaci, prenoseći se ponad provalija, zli su psi otvorenih gubica, koji će se iza brda oboriti, da nekomu napakoste. A dolje, u uzanim dolinama rijeka, po selima, koja se zelene kukuruznim poljima i žute cvjetovima suncokreta, žive vukodlaci, koji se promeću, pošto su se naveče poslije sumraka prevalili preko panja, iz muževa u vukove, a prema jutru opet iz vukova u ljude; ovdje noću, kad

je na nebu mjesec, jašu vještice na konjima, u koje su pretvorile svoje muževe, dok su spavali, a čarobnice ne treba tražiti iza sedam brda i sedam rijeka u vjetrenim dolinama, nego ih je, zle, lako sresti na pasištima, kad sipaju u tri blaščetove stope sol, da krava ne bi mogla imati mlijeka, a one dobre možete bilo kad pohoditi u njihovim kolibama i otrgnuti ih za čas od kudjeljne trlice, da zareknu zmijin ugriz ili kupanjem u vodi, u kojoj se kuhalo devet biljaka, učine od bolesna djeteta jako.

Ovdje još živi Bog. U teškoj tišini prašumâ živi još stari Bog zemlje, koji prislanja na svoje grudi brda i doline, igra se s medvjedima u gušticima, mazi se s kravama, koje su utekle iz stada, i voli svirku pastira, večernji zov blaga. Diše u krošnje starih stabala, pije dlanom iz izvorâ, svijetli iz noćnih ognjeva na pasištima, šumno se poigrava lišćem kukuruznih polja i njiše žutim glavama suncokreta. Prastari poganski Bog, gospodar šuma i stadâ, koji ne želi da bude poistovećen s onim ponosito časnim Bogom, što stanuje u zlatu i svili iza šarenih zidova ikonostasa, i s onim neljubeznim starcem, koji se sakriva iza izblijedjelih zavjesa purjoheza u sinagogama.

No ono sa Šuhajevom zelenom grančicom nije istina.

»Ne«, rekao mi je pastir na polonini nad Holatynom, »ljudi tako govore, ali bilo je drugačije!«

I pekući nad vatrom gljivu golubaču, nabodenu na ivinoj grančici, pripovijedao mi je onaj sudbonosan događaj, koji je dao pravac životu Nikole Šuhaja. Događaj, koji je zgodniji za pričanje u zimske večeri, uz vatru bukovih klada, u kolibama, od onoga o zelenoj grančici. Zgodniji za pričanje! Jer to je jedina riječ, koja se može s pravom upotrebiti, ma da se nameću riječi »čudo« i »čudesnost«. No ovi su izrazi uzeti iz kršćanske terminologije i znače stvar iznimnu i takovu, kojoj se treba čuditi. Ovdje se iznimne stvari

ne događaju i ne treba se ničemu čuditi. Da u srpnju zori žito, a u kolovozu konoplja, isto je tako poznato kao i to, da u kukuruzu žive dobre vile mavke, a uz močvarne potoke zle rusalke; a da će se čovjek utopiti, ako padne pri vožnji sa splava u nabujalu Tereblu, isto je tako jasno, kao da će poludjeti, ako zakorači na mjesto, na koje je čarobnica izlila ostatke nečistog uvarka svojih biljki.

Holatynski je pastir započeo pričati slučaj Nikole Šuhaja u krugu pastira kraj vatre, koja se visoko dizala prema večernjem nebu. No nije ispričao do kraja, jer se spustila kiša, mirna i topla, kao obično u početku srpnja. Dovršio je na sijenu u tamnoj kolibi. Pastiri, nadimivši se iz svojih lula sa šiljastim mjedenim poklopcima, disali su iza sna, na krovu je bubnjala kiša, a iza drvenog pregratka, gdje je spavalo blago, čas se iz ovoga čas iz onoga kuta čulo tihano cinkanje. Tihano i fino, kao kad voda u jarku preskakuje šljunak. Blago je u snu pomaklo glavama i zvono na vratu tiho zazvonilo. A ovaj je zvuk, tako čudan, davao boju čitavoj noći, jer se pričinjalo, da se tamo netko šulja iz kuta u kut, tajno osluškuje i tiho potvrđuje.

To je dakle ona mackbethovska zgoda o neranjivom Šuhaju, o hajduku Nikoli Šuhaju, koji je bogatima uzimao, a siromašnima davao, i koji nije nikad, osim u samoobrani ili iz pravedne osvete, nikoga ubio. Jer to su vrline svih razbojnika čitavoga svijeta u zemljama, koje još vole hajduke i poštuju ih kao narodne junake.

●

Dogodilo se to u vrijeme ratno, na nepoznatom mjestu, u blizini bojne fronte, gdje se sedmicama povlače amo-tamo vojnici zabušanti, skrivajući se ispred ratnih straža i varajući ljude od dvadeset i petoga

puka, da traže dvadeset i šesti, a od dvadeset i šestoga da traže osamdeset i peti, balašagyarmatski. Tako je radio i Šuhaj, a i njegov drug, sedmogradski Nijemac, po zanimanju strojar.

Obojica su se tada skrivali u kućici neke ruske babe. Baba je bila ružna, a njezina kućica, olijepljena blatom, s visokim slamnim krovom, nalikovala je na smrčak, koji sâm strši iz ravnice; ili još prije na čunjasti šešir, ispod kojega je sakriveno nečisto jaje, iz koga se ne može izleći ništa valjano. Imala je dvije kćeri, glupe, dugokose i s nogama izgrizenima od buha. No bilo je to na osamini, a kako vojnici baš ne taru glavu razmatranjima o lijepom, nego se mnogo više brinu, kako će se od jedne do druge eksplozije granata što bolje zabaviti, počeše da se vrte oko djevojaka. Polazili su s njima na pašu s kravama i u šumu po drva, a noću su se ljestvama penjali za njima na potkrovlje.

»Ti, Rusine«, rekla je baba jednom pri večeri Nikoli, »ti ćeš biti slavan čovjek u svojoj zemlji; bojat će te se i vojska i generali«, i uzimala je pri tom iz zajedničke zdjele narezane i ukiseljene krastavce s lukom i govorila to, kao da govori o osovinskom čavlu ili o slami na krovu. »Hoću da uzmeš moju kćer Vasju.«

»Oslijepila, da Bog da!« mislio je u sebi Šuhaj, »zna dakle sve, to je neugodno.« A na glas reče: »Pa zašto ne?!« A zatim, hvatajući se posljednje nade: »A što, ako me sutra ustrijele?«

Baba ni riječi.

»A ti, Nijemče«, rekla je progutavši zalogaj, »postat ćeš najbogatiji čovjek u svojoj zemlji. Hoću da uzmeš moju kćer Jevku.«

»No!« reče Nijemac. »Samo ako ostanem živ.« A i na njemu se moglo vidjeti, da mu je taj razgovor mio kao osje u oku.

Razumije se, vojnicima nije padalo ni na kraj pameti da se žene njenim kćerima. Nikola je već tada volio Eržiku, a i Nijemac je imao kod kuće svoju djevojku. Htjeli su samo da se ljenare, da im bude dobro, a baba ih je dobro hranila.

Najednom im je večera omrznula. Jevka je mljaskala punim ustima krastavce s lukom, a Vasja se drškom drvene žlice česala po zatiljku, goneći tamo ispod pletenice nekakvu uš.

»Ali ako me prevarite, triput i sedamput jao vama!« rekla je baba, a ovo je prokletstvo bilo to gore, što je izrečeno tobože ravnodušno i što su se pri njemu babine oči zagledale nekamo preko vojnika u drveni stijenu.

»Ma što?« promrlja Nijemac, ali samo tako, jer je pristajalo da nešto slično kaže.

Ali Šuhaja je ova tišina i predvečernji sumrak čudnovato dirao. Kao da je daleko odande, nad njegovim zavičajem, netko odrezao komad podnebesja i prenio ga amo nad kolibu s visokim slamnim krovom. A tamo kod kuće ostao je krug praznoga prostora, začarano mjesto u prašumi, kuda će uzalud lutati medvjed, jelen i čovjek. Osjetio je jasno miris truljenja i smole, kako prodire amo zajedno s tišinom i sumrakom kroz malene prozorčiće.

»Dajte mi svoje šolje!« reče baba.

Nato je s njihovim vojničkim šoljama nekamo otišla i vratila se s nekakvim uvarkom.

»Ispijte to!«

Nije bilo ni vruće ni slatko, ni dobro ni loše.

»Odsad vas ne će pogoditi nikakvo tane. Ni iz puške, ni iz pištolje, ni iz strojne puške, ni iz topa.«

Kao da vrši kakav obred. Nikoli prođoše trnci leđima.

To su veče pošli rano na spavanje. Nisu odlazili djevojkama na potkrovlje. Ali prije spavanja na sijenu u štaglju mnogo su se razgovarali.

»Kakva je to besmislica!« ljutio se Nijemac. Zar ona doista misli, da će ih ovakvim glupostima uhvatiti na lijepak? To neka priča glupim babama, kakva je i sama, a ne starim vojnicima. Sâm se ljutio na sebe, što se je dao iznebuha zablenuti i što babi nije rekao svoje mišljenje, a pogotovo što je pio onu svinjariju. A treba reći, da se je istinski ljutio, unatoč toga, ili možda baš zato, što ga je negdje u nutrini uznemirivao glas, koji mu je pokušavao šaptati, da bi ipak bilo dobro, da ono bude istina.

»Pobjegnimo!« predloži Šuhaj.

Dobro! Za nekoliko dana mogli bi zabosti pete u ledinu! Baš oni trebaju babu!

No ovo se »nekoliko dana« protegnulo. Ovdje je bio mir i zatišje. Kao da žive sto milja i sto godina daleko od rata. Čitavo vrijeme nije onamo nitko dolazio, a pod štektanje ruskih mitraljeza i u blijesak ruskih šrapnela nije im se dalo ići. Krasna sigurnost, od svega dragocjenija, vrijedila je više od nečiste savjesti. Opet su polazili s kćerima da pasu krave i donose suho jelšovo granje.

Ali jednom, rano ujutro, našli su se obojica na dvorištu. Nikola je obrezivao i sjeckao omorikovu grančicu babi za grablje, a Nijemac sjedio na zemlji, naslonjen na pleteni plot i svirao na usnu harmoniku. Iz kuće izađe baba. Pristavila je na štagalj ljestve i penjala se po nešto na potkrovlje. Najednom dunu vjetar, babi upravo pod suknju, i čitavu je razotkrije. I ukaza se nešto veoma čudnovato. Babina je trtična kost bila produžena i obraštena dlakom. Kao kozji rep.

Nijemac, glupi Nijemac, koji poznaje samo svoje strojeve i svoje brojeve, koji ništa ne zna i ni u što ne vjeruje, prasnuo je u smijeh.

Ali Šuhaj se lecnuo. Nikola Šuhaj bio je, naime, iz Potkarpatske Rusije. A tamo još živi Bog. Nikola je bio iz kraja Olekse Dovbuša. Slavnoga hajduka

Olekse Dovbuša, koji se sedam godina sa sedam stotina momaka borio u toj zemlji, bogatima uzimao, a siromašnima davao i koji nije mogao biti ranjen ničim osim srebrnim tanetom, nad kojim je, sakrivenim u zrnju pšenice jarice, bilo odsluženo dvanaest misa. Nikola Šuhaj je odmah znao, da pred njima na ljestvama stoji baba-jaga. Bosorkanja. Povitrula. Čarobnica.

»Naškodit će nam. Ubijmo je!« šaptao je on.

»Eh! ta čemu?« odmahne rukom Nijemac.

Ali vojnicima nije mnogo stalo do kakova bapskog života. Nisu se još dosta naubijali, a i ubijenih drugova su vidjeli i previše. Zašto on ne bi uradio nešto drûgu za volju? Osobito ako se radi još i o nepodmirenom računu za to, što je ona nekažnjeno navalila na njegov ljudski razum?!

Kad je baba sutradan ujutro pošla u štagalj, isprebijaše je i dotukoše palicama i utekoše.

Iza toga su se još neko vrijeme skitali onim krajem.

A onda se vratiše svome puku. Osamdeset i petome, balašagyarmatskom.

Opet su pucali, opet nosili ranjene na previjalište, a mrtve u jame, opet mirisali prljiv miris šančeva i opet se previjali od glada. I opet su, kao svi valjani vojnici, čeznuli za kakvom čistom ranom, koja im ne bi mnogo naudila, nego im pomogla da odu, ako već ne kući, a ono barem na nekoliko mjeseci iza fronte. Da je negdje nekad živjela neka baba i neka Jevka i Vasja, na to već odavna nisu ni mislili.

I dogodilo se, da su išli slučajno baš njih dvojica u patroli kroz staru hrastovu šumu. Bilo je to tri noći poslije onog groznog dana. Puna četiri sata gruvali su topovi, sve je obavijala bijela tama dima i uzvitlanoga pijeska, u kojoj su bljeskali plamenovi. Odbili su tri napadaja ruske pješadije i poduzeli jedan protunapad: mesa je bilo na vozove, a kad je svemu bio kraj, nije čovjek imao snage ni da odahne, što je iz

svega toga ipak izašao zdravih gnjatova. Sada, poslije tri dana tišine, nagoviještao je nemir s prijeka i priprave u vlastitim jarcima, da će se ples iznova započeti. Da se sakriju? Kamo? Da pobjegnu? Iz jaraka se ne može. Ili da se predadu? Ni za boga!

»Slušaj, Šuhaju«, reče Nijemac, dok su prolazili rijetkom šumom, ispruživši lijevu ruku, okrenuvši dlan prema gore i onda ga opet izvrnuvši, »meni je već svega toga preko glave dosta. Hoćeš li da pucaš u mene?« S takvom stvari treba se obraćati na drugara, sâm to čovjek teško radi, osim možda kroz komadić kruha, koji zadržava zrnca baruta, jer bi drugačije bio opržen rub rane, pa bi čovjek mogao doći pred ratni sud.

»Misliš li to ozbiljno?«

»Da.«

Šuhaj ćutke pristade.

Nijemac položi ruku na deblo hrasta, tako da mu je bijeli dlan izgledao kao nišan od papira, na koji se u školi vojnici uče gađanju.

Šuhaj pođe nekoliko koračaja dalje. Namjeri. Začuje se trijesak.

Baaaaa! zaori preplašenom šumom.

Debla su brzo odbijala ražaren hitac, dok ga ne izbaciše u ravnicu, gdje je zamirao.

Vojnici se pogledaše ponešto zabezeknuti.

Šta se to dogodilo? . . .

Hitac je promašio.

»Šta radiš?« ljutio se i čudio Nijemac.

Ali Šuhaj nije odgovorio. U taj se čas, naime, na zemlju spustilo nešto veličanstveno. Nešto, što nije imalo imena. Zato, jer je bilo s drugoga svijeta. Sve se uokolo umirilo kao pod dodirom smrti, a stvari izgubile svaku boju. Nikolu Šuhaja obuze velika strava.

»Još jednom! Dođi bliže!«

Što mu se to prikazalo? Smrt? Udes? Bog?

»Šta luduješ? Pucaj!«

Taj je glas dolazio kao ispod zemlje, kao iz udaljenih jaraka. A drugarov dlan bio je kao papirni nišan, užasno bijel. Tako bijel, da se o tako strašnoj bjeloći nikad nigdje nije čulo.

Šuhaj namjeri kao u snu. Bio je dobar strijelac. Takvih se u brigadi nalazi samo jedan ili najviše dva. Major mu je jednom bacao u zrak krune i on je gađao u njih.

Onda je odapeo.

Čuo je, kako u velikim daljinama zamire hitac.

To se negdje nad Koločavom, nad planinom Krasnom u njegovom zavičaju javljala oluja.

»Što radiš, blašče jedno?« razljuti se njegov drug, motreći neozlijeđen dlan. »Zar ne znaš pucati? Ta udarit će u oči, budalino jedna, da se odavde čuje toliko hitaca!«

Šuhaj ne odgovori. Prebaci preko ramena pušku i pođe dalje.

Nijemac je išao za njim, mrmljajući i psujući.

Najednom se Šuhaj okrene. Bio je blijed, ali su mu oči sjale i glas zvučao zapovjednički.

»A sada ti!«

»Ja u tebe?« zapita Nijemac. »No, što se mene tiče . . .«

»Ali ne idi daleko!«

»Kamo treba da nišanim?«

»Dosta, stoj! U prsa!«

»Jesi li lud?«

»Ne u prsa. Gađaj u glavu!«

»Magarče!«

To se razumije, da drûga ne ćemo gađati ni u prsa, ni u glavu, ali vojnik je nišanio u rame, nišanio točno sa dvanaest koraka daljine. A iz takove udaljenosti ne može se promašiti.

Hrastovi opet zaoriše praskom.

Šuhaj je mirno stajao kraj debeloga stabla i gledao nekamo preko drugara, kao da ga se sve to i ne tiče i kao da misli na nešto posve drugo.

»Šta je to?« promuca zbunjeno Nijemac poblijedivši ponešto u licu. Okretao je u ruci pušku i ogledao mušicu.

»Hajdemo dalje!« rekao je Šuhaj.

Pošli su dalje šumom, u kojoj su stara debla bila razdaleko jedno od drugoga i među njima mnogo svjetlosti, zelene odozdo, a modre odozgo. I baš to je bilo čudnovato: bila je to drugačija šuma nego čas prije. Sunce je već naginjalo na zapad, ali je ona bila obasjana. Bore kore bile su jasnije, zelenilo lišća svježe, a koraci upadali u mahovinu kao nikad prije toga. A ako je zašuštala pod nogom tvrda hrastova grančica, zvuk, koga su se još prije jednoga časa bojali, zazvonila je jasno i veselo. Neprijatelj je bio daleko. Ali, da li je uopće bilo kakvog neprijatelja? I je li uopće bilo rata?

Išli su jedan kraj drugoga šutke dugo vremena. Tek naveče, već u ravnici, kad su se približavali jarcima, reče Nijemac:

»Zar ti u tu besmislicu vjeruješ?«

Glas mu je htio da zvuči surovo, ali se malo trznuo. Šuhaju se ni trepavica nije makla.

A poslije toga su opet živjeli duge sedmice odurnim životom u šančevima i u taborovanju. I dok su ostali vojnici, gledajući za letećim granatama, mislili u sebi: »Ako granata padne tamo u ono veliko polje iza one divlje kruške, iskobeljat ću se iz rata živ . . .« jer se nisu usudili da dalje misle, — živjela su ova dvojica s čudnim doživljajem u srcima, o kojemu nisu nikad progovorili. Šuhaj zato, jer nije trebalo da se govori. A Nijemac se bojao, da bi morao i sebi i drugu lagati.

Onda su se razišli i više se nikad u životu nisu vidjeli. Nijemca su uputili k telefonu, satnija je bila

izmijenjena, pošla je u pozadinu, onda opet naprijed u druge pozicije, kako se to u ratu već događalo i kako su se ljudi gubili jedni drugima.

Ali Šuhajeva žena Eržika, njegov stari otac Petro i njegov tast Ivan Drač, koji su preturili mnoga gonjenja, i svi njegovi prijatelji, ukoliko se još poslije jedanaest godina ne boje da priznadu veze s Nikolom, potvrdit će vam, da se je on Nijemca često sjećao i mnogo puta izjavio želju, da ga još jednom u životu sretne.

Tako je otprilike pričao pastir u kolibi nad Holatynom.

Bez sumnje je to pričao, znajući već konac Šuhajeva života, ali ta priča nije ništa manje poučna od priče o Ahilu, Siegfriedu, Mackbethu i Oleksi Dovbušu, ili kako su se već zvali svi ti ljudi, koje je sudbina prevarila. Jer ako već ne namjeravamo govoriti o tako apstraktnom pojmu, kao što je besmrtnost, — za neranljivošću težimo svi. No đavo uvijek nalazi neku pukotinu, kojom prodire i u čovjeka, koji je ograđen proroštvom i vjerom, i uskoleba ih i uništi tako, da od njih ne ostaje kamen na kamenu.

KOLOČAVA

S jedne strane uske doline Strimba s vječno zamagljenim vrškom i Stremenoš, Tisova, Dervajka i Horb, s druge Bojarinska, Kvasni vrh, Krasna i Ruža. Jer ovdje su samo gore. Njihove škriljevačke i pješčenjačke naslage bile su izgužvane kao komad nepotrebnoga papira, stisnute, iskrivljene, zgnjetene i istegnute u oblake. Gore, visovi i gore. Isprekidane su provalijama, gudurama, dolinama, koje nisu šire nego toliko, da bi se mogao razviti vojnički četverored, hiljadama izvora i desetcima vodenih tokova, koji prskaju po pećinama brzicâ, a u dubinama su prozirni kao zeleni dragulji.

Ovdje se bori za svoj prolaz Koločavka. Tamo, gdje među lomnim hridima trči, da se združi s Tereblom (sad već samo trči, ne skače i ne juri naglavce), koristeći se starom pobjedom, kojom je stekla korito i dolinu barem sto koračaja široku, leži Koločava.

Pod lomnom hridi teče rijeka; pod suprotnom strminom cesta. A među njima je naseobina: selo tako dugačko, da se ne treba čuditi, kad neiskusnoga putnika, koji prolazi dolinom pokraj koliba i kućica sa židovskim dućanima, i onda opet pokraj livada i vrtova, i opet pokraj redova koliba, obuzima, već prema njegovoj ćudi, bijes ili tupo predanje; jer mu poslije jednoga sata hoda, i poslije tri i četiri sata hoda uvijek iznova odgovaraju, da je u Koločavi, u Koločavi Njegravci, u Koločavi Horbu i u Koločavi Lazirna.

Ali ime Nikole Šuhaja je usko vezano s Koločavom Lazima i samo je o njoj riječ.

Ona je najbolje izgrađena i ima grkokatoličku crkvu. Cesta tu gubi svoje ime i, ograđena s obje strane plotom i posuta šljunkom i oblutkom, koji tako lijepo škripe pod nogama ljudi i krava, postaje ulica. Plot, negdje od kolaca, negdje od letava, negdje pleten od ljeskova pruća, ima vratašca i prijelaze, to jest niža mjesta, koja može preko dviju klupčica, postavljenih kamenova ili bez ičega prijeći čovjek ili preskočiti pas, ali ne stoka. Iza plota su dvorišta kolibâ. A između njih i rijeke Koločavke vrtovi. Oni daju ljeti Koločavi boju, koja je zelena, crvena i žuta. Naime, grede krumpira i konoplje su zelene, grah cvate krvavim kapljicama, a stotine suncokreta, koji dozrijevaju na rubovima gredâ za posno ulje, sjaju zlatno. A u kasno ljeto žute se cvjetovi rudbekcijâ (bogzna, tko je kad i iz kojih gospodskih vrtova prenio amo ovu neuništivu biljku), koji na visokim batvima u čokotima strše preko plotova i obuhvataju sve križeve na raskršćima, čudnovato masivne križeve od dvije grede, s barbarskim Isusom.

Ovdje žive rusinski pastiri i drvosječe, židovski obrtnici i trgovci. Siromašni Židovi i bogatiji Židovi, siromašni Rusini i još siromašniji Rusini.

Istina, grkokatolički kršćanin ne bi ni za što na svijetu okusio o petropavlovskom postu mliječno jelo, a Židov bi radije poginuo, nego popio vino, koga se dotakao »goj«, ali kroz stoljeća su se oni već navikli na svoje čudne običaje, daleko su od vjerske mržnje, pa ako se Rusin podsmijeva Židovu, što ne jede slaninu, sjedi za ručkom sa šeširom na glavi i u petak naveče zabadava pali skupe svjećice, podsmijeva mu se sa svom dobrodušnošću; a prezire li Židov Rusina zbog toga, što se moli sramotno obješenom čovjeku i što ženu (i još k tomu ženu!), koja stoji na polumjesecu, smatra bogom, prezire ga samo apstraktno. Vide jedan drugome u ritualna tajanstva i vjerske čarolije jednako kao u kuhinje i sobe, i dođe li ujutro gazda židovskom obrtniku, koji se baš razgovara sa svojim Gospodom Bogom, ostavit će ovaj mirno na ramenima prugasti talis, na čelu kocku tfilna i na lijevoj ruci njegove remenčiće, poželjet će susjedu dobro jutro i brižno s njime ugovoriti cijenu za okivanje kola, za krpljenje opanaka ili za stavljanje stakla u prozore; Vječni se ne žuri, on će pričekati. Upućeni su svojim načinom života jedni na druge, posjećuju se, dužni su jedan drugome malo kukuruznog brašna ili nekoliko jaja, dužni su i krme, podvoza, rada i gotovine. Dabome: u radne dane. Ali da niste bacili među njih misao! Tada bi se odmah pojavila dva mozga. I dva nervna sistema. I dva bi Boga udarila jedan na drugoga munjama iz svojih desnica.

To se dabome tiče samo siromašnih Židova, obrtnika, kiridžija, malih trgovaca i ljudi, koji žive bogzna od čega. Što se tiče bogatih Židova, Abrahama Beera i Herša Wolfa (jer Herša *Lejba* Wolfa treba izuzeti), mrze ih jednako Rusini i Židovi. Ali ako je mržnja Rusinâ prema njima jednaka kao i njihova otuđenost prema drugima, kod Židova se ona zaoštrila u mržnju s oštricom zavisti.

Žito ovdje ne raste, jer sjena gorâ nestaje ujutro polagano, a proljeća dolaze kasno; osim vrtova oko kuća ovdje su još samo šume i pasišta. No moglo se živjeti. U proljeće bi momci zbacili sa sebe čupave ovčje kožuhe, prebacili preko ramena sjekire i skupa sa snijegom silazili s planina u doline keronu, partjaku, koji bi ih odvezao u Galiciju, Sedmogradsku, Bosnu ili Hercegovinu na šumske radove. Razumije se, često bi im utekao s novcem i više ga nikad ne bi vidjeli, uvijek bi ih varao s poduzetnikom, potkradao ih na plaći i pri kupovanju životnih namirnica, i za to bi mu često razbili njušku, ali ipak su se u lipnju mogli vratiti kući s pojasom, u kome su šuštale dva-

desetokrunke. A u srpnju, kad bi pokosili livade, to jest barem one na nižim obroncima, gdje je već trava zrela, prebacili bi preko ramena mjesto sjekire kose, otišli u ugarsku ravnicu, da rade za svaki deseti snop i vraćali se u pratnji madžarskog sluge, koji im je sve do vrátâ kolibe dovezao vreće pšenice i zlatno kukuruzno zrnje. A dotle, dok su bili momci u svijetu, predale bi žene salaš-gazdi ovce, da ih odvede daleko u gore, odagnale na polonine stoku i obrađivale vrt. Radilo se u pilanama, sjeklo u šumama, jurilo se na splavovima po Terebli dolje u Tisu i odande u Madžarsku. Bilo je što da se pojede. Ostalo je i za duhan, rakiju, ženama za crvene marame i crne pregače, za staklene koralje oko vrata i svilu za rukave; dobro je bilo i Židovu.

Ali onda je došao rat.

Da ga Bog ubije!

Momci više nisu nosili na ramenima ni sjekire, ni kose, nego puške. Žene su bile same. Bilo je tako uvijek, ali kakva je ovo bila samoća? Dani su mogli biti jasni, a ipak je izgledalo kao da besprekidno plove nad dolinom oblaci, pepeljavi i teški, koji ne dozvoljavaju duboko odahnuti. Od muževa nije bilo glasa — tä tko od njih znade pisati? — pa kad je žena u crkvi pred čudotvornom ikonom Bogorodice molila za muževo zdravlje, nikad nije znala, ne moli li se već za život nekoga, od koga još postoji samo kostur u zemlji. Prolazili su mjeseci i godine. A onda je jednoga dana došao iz Sinevira stari poštar Šemet i donio i sričući pročitao šarenu kartu, na kojoj je među štampanim redcima bilo napisano ime Ivanyš Andrej, i još neke riječi o »domovini« i »polju časti«, a to je značilo, da je muž mrtav i da se više nikad ne će vratiti.

Ali, Isuse Kriste, ipak je to bilo bolje, nego kad je tko došao kući bez ruke, bez noge, ili slijep. S ovakovima kao da je u kuću došlo jedno dijete više. I bez

njih se zavuklo za kamin krušne peći previše djece, koja su silazila odonud samo zato, da pište i pružaju ruke za komadom kukuruznoga hljeba. A gdje da ga uzmu? Prirod vrta dostaje jedva do Božića, a vrećâ s kukuruzom i pšenicom nije više dovozio pred vrata kolibe nitko. U pratnji žandara dolazila su gospoda od vlasti, tražila s polonina blago, uzimala im tako posljednje, što su imali, mlijeko i sir, a plaćala su papirima, za koje nisu imali što da kupe. Zavladao je glad. Djeci su se naduli trbusi, a majke nisu imale za novorođenčad, jedinu uspomenu na dopust muževa, mlijeka u dojkama. Bio je takav glad, da je nagonio na viku i ubijanje.

Kad kralj pobijedi, nagradit će sve narode za sva stradanja, naviještali su s propovjedaonica grkokatolički župnici, i žene su se molile za ugarskoga kralja, ne, da pobijedi, nego da brzo pobijedi. Ali kralj je bio poražen. Car će vas osloboditi, šaptali su pravoslavni popovi; dat će vam mir i slobodu. Ah, zamuknula vam usta! Svak nam donosi slobodu, a nitko šaku kukuruza. I svak mir; kad pobijedi. Molile su se ipak za cara. No i car je bio pobijeđen, došli su honvedi, vješali i odvlačili ljude. Uzdale su se odsad već samo u više sile i polazile vračarama. Po njihovu su savjetu bjesomučno sakupljale slike iz novina i razglednice s vladarima; vračare su nad svim tim kraljevima, carevima, kajzerima izgovarale nerazumljive kletve, bole im iglama glave i srca, a one su ih kod kuće vješale u dimnjak da se suše. Istina, Franju Josipa su udruženim silama umorile, ali šta je to vrijedilo? Protiv toliko gospodara i toliko nečistih sila, koje su im pomagale, bile su slabe i vračare. Žene su prestale vjerovati u sve i nisu se više uzdale ni u što.

U takova su vremena rasli u prošlosti veliki hajduci. Crni momci. Pravedni osvetnici. Blagi prema sirotinji, nemilosrdni prema gospodi. U prošlosti. Ali ne više danas. Ah da, mahale bi pesnicama prema

bilježnikovoj kancelariji, kad su im bile odvođene krave i one okradane o svoj dio, vikale bi u dućanu Abrama Beera pri dijeljenju namirnica i prijetile: »Pričekajte, dok se momci vrate!« ali već ni u to nisu vjerovale. Momci su bili kukavice. Zašto ih nisu branili, kad su im uzimali posljednje, zašto nisu uzeli sjekire i pošli da ubijaju, kad su im gladom morili rođenu djecu? Dali su se odvući u rat kao stado blaga, sagibali se, slušali, bojali se pregleda, a kad su došli na dopust, valjali su se na posteljama, nisu se mogli nasititi ljenčarenja i sreće, da nitko ne puca u njih, i hvalili se svojim junačkim djelima.

Ali ipak! Barem jedan nije bio voljan da sve te grozote podnosi ćutke?

Nikola Šuhaj se vratio.

Pobjegao je s fronte. Kući. U svoja brda. Jer ona su jedina, koja vrijede da čovjek čezne za njima.

Koločava! Koločava!

Slatka li imena i kako godi na jeziku!

Stajao je noću na cesti i upijao u sebe mliječan miris Koločave. Bila je tama, tvrda kao kamenje, a u njoj je žuto blistalo nekoliko prozorčića kao listići bjelutka u uglju. U tišinu su ozvanjali potmuli udarci drvâ mlinske stupe, koja udara vuneno tkivo i koja se može čuti samo noću. Tamom je prošla djevojčica, noseći na velikoj lopati iz jedne kuće u drugu žeravice, ali bilo joj je obasjano samo lice i prsa, ostalo se tijelo nije vidjelo.

Koločava! Koločava!

Bilo je čudnovato, kako je sve to bio on sâm: taj zrak, koji je upijao i udisao, tama sa zlatnim listićima, kojoj je on bio sastavni dio, i obasjana djevojčica, koja se pojavila samo na časak. A potmuli udarci mlinske stupe izlazili su iz njegovih grudi.

Pošao je kući. U kuću svoga oca, Petra Šuhaja, koja se nalazila otprilike jedan sat hoda iza utučenoga sela, tamo, kud se ide uz Koločavku prema šumama Suchara i već blizu njih. Pokucao je na prozor. Na prozoru se pojavilo majčino lice. Šta tu radi Nikola? Izašla je napolje.

Stajala je u košulji prema njemu pred kućnim vratima, oboje se neprimjetno smješkali i gledali jedno u drugo. Pitati za svrhu dolaska nije trebalo, puška na ramenima govorila je sve.

»Djeci nemojte ništa govoriti, majko!«

Jer Nikolina je majka još rađala; u sobi je spavalo šestero djece, a s drvenoga je stropa visio na lancima nad majčinim krevetom izdubeni šumski trupac, u kome se ljuljalo djetence.

»Kamo noću odlazi Eržika Dračeva da pase konje?«

»Na potok«, odgovori mati.

Pred kolibom se pojavio u vojničkim hlačama otac. Otac i sin pružiše si ruke.

»Dao si se u finance?« reče otac, misleći time na zeleni kadar, a kroz glavu mu prođe misao, da to baš i nije najgore.

Komadić tvrdoga kukuruznoga hljeba u kući se ipak našao i majka mu je, uzdišući, nasula u vojničku torbu krumpire, koji su već bili gotovo posljednji.

Tri noći je čekao Eržiku.

Ptičicu Eržiku. Ribicu Eržiku. Eržiku, koja je ružičasta i crna i miriše na višnjevo drvo. Eržiku, za kojom bi čovjek morao poći i onda, kad bi živio iza sedam gora i sedam mora.

Od večera se Nikola sakrivao u paprati na kraju šume i čekao. Dočekao je. Vidio ju je. No nije došla na potok sama, bili su s njom Kalina Chemčukova, Hafa Subotova i neki momak, u kome je kasnije prepoznao Ivana Zjatynskova. Naložili su nasred pašišta vatru, pristavili na nju dvije klade i posjedali oko nje. Mali su huculski konji pasli, s nisko oborenim vratovima i dugom grivom, a kad bi došli blizu

šume i zahvatili vjetar od Nikoline strane, podizali bi glave, upijali ga raširenim nozdrvama i rzali. Oni od vatre pogledavali bi za njima, bojeći se možda da njuše medvjeda. No konji su se vladali mirno.

»Zašto još nisu toga momka uzeli u vojsku?« mislio je Nikola i obuzimala ga srdžba; »ta samo je godinu dana mlađi od mene, i sedamnaest je već navršio!« I smrknuto je gledao kroz tamu u krug oko vatre: ako samo dirne Eržiku, dobro ću nanišaniti i ustrijeliti joj ga pred samim licem. Srce mu se od te predodžbe uznemirilo.

Ali Ivan se vrtio oko Kaline, i za čas su oboje zašli nekamo u tamu, ne zavaravajući svojim vikanjem na konje baš nikoga.

Nikola leži na trbuhu i promatra obje djevojke. Htio bi da skoči, pretrči onih stotinu koračaja, koji ih dijele, pojuri za preplašenim djevojkama i uhvati onu, koja je njegova, privuče je k sebi, ne puštajući je. Ali ona obara glavu u studeni paprat, a bradu duboko na prsa. Ne! Ne može da se preda Hafi Subotovoj na milost i nemilost! Čekanje njemu zadaje bol. Obasjano lice Eržikino, svaki okret njezina tijela i prebačaj bosih nogu čine ga tužnim. A ipak: što bi bio dao još prije nekoliko nedjelja za ovaj pogled na noćnu vatru!

Da dođe medvjed? Bilo bi to krasno. Oborio bi ga tik pred njom, a ona ne bi ni slutila, tko ju je spasio. Ali medvjed ne će doći.

Ne će li Eržika u šumu po suvad? Zadrhtao je pri toj pomisli i s čudnovatom jasnoćom osjetio miris višnjeva drva. Ali Eržika ne odlazi u šumu po drva. Za vatru ih ima dosta, dvije klade polagano gore i tinjat će i pretvarati se u ugljen još i sutra.

Probdio je s konjarima noć i nije otišao ni onda, kad su se svi zamotali u vreće i, okrenuvši bose noge prema ognjištu, drijemali.

Probdio je s njima i drugu noć.

Treće je večeri pošao za Eržikom duboko u selo, da je zatekne prije nego što se sastane s drugaricama. Spazio ju je u večernjem sumraku na cesti. Jahala je na konju, sjedeći ženski na njem, s bosom nogom, položenom čak na konjski vrat, s pet redova žutih i crvenih koralja na vratu i sa šarenom tkaninom na konju mjesto sedla. Bila je obučena u tvrdu konopljenu košulju i pregaču s prošihvenim pasom, mnogo puta opasanim oko struka. Bilo joj je šesnaest godina, u crnoj kosi je imala nekoliko ivančica i bila je krasna. Za njom je išao drugi konj.

On joj je u tami zakrčio put.

»Ajme!... Ala sam se preplašila. Ti si to, Nikolka?«

On skoči na drugoga konja. Stegne paripče koljenima i čitavo mu se biće propne i uzmahnita.

Od toga se vremena Nikola Šuhaj skrivao u šumama i poloninama.

Ako se čovjek znade kloniti začaranih mjesta u prašumi, gdje u spiljama ili u crnim močvarama provode svoje vragolije nečisti duhovi i pakosne rusalke, onda je ovdje siguran kao nigdje drugdje na svijetu. Prašuma ne izdaje. Svuda same jaruge, provalije i gudure, široke plohe oborenih debala, iz čijih natrulih korjenova bujaju prema suncu guštici, kojima se ne može probiti ni jelen. Zar misle ovdje Nikolu naći? »Odletjela mi je iz ruke ptica, uhvatite mi je, ljudi!« Prašume mirišu tišinom i truljenjem. A ovaj miris, koji je za nj u životu uvijek značio osjećanje sigurnosti, još ga nije nikad prevario.

Spavao je u napuštenim kolibama ili na gorskim livadama u oborozima.

»Oborog« je arhitektonski oblik, značajan za Verchovinu: kao dimnjak za industrijsko središte, gotski toranj za sredovječan grad i minaret za istok. To su četiri stožera, zabodena u rogovima četverokuta, a na

njih nataknut drveni krov. Krov se može s pomoću klinaca pomicati gore-dolje, prema tome, da li pod njim raste ili pada kup sijena, koje se ovamo sprema. A među krovom i sijenom ima dosta mjesta za dobro noćište, toplije i sigurnije nego što je ležaj zečice u visokoj travi. Dobro, neka pregledavaju deset hiljada oboroga na planinskim livadama Verchovine!

Ovdje je živio Nikola Šuhaj. Nije bilo pastira, koji bi mu uskratio mlijeka da skuha kukuruznu kašu, ili ovčara, koji mu u kolibi ne bi dao surutke. U zimovalište »Na potoku« donosio mu je otac kruha, a Eržika je za nj krala kod kuće kukuruzno brašno, jer su Dračevi bili imućni. Što ga se ticalo da ga gone žandari? Kad su mu to u kolibama pričali pastiri i kad mu je to s ustrašenim očima (kako su bile krasne!) ponavljala Eržika, smijao se. Samo neka ga gone! A ako hoće da pucaju, uvjerit će se, tko će okusiti olovo.

U Koločavi je živio žandarski stražmeštar Lenard Béla, koji je vrebao na njega kao na plijen. Gonilo ga je častoljublje da preda kralju ovoga vojnoga bjegunca, a bio je to dužan i časti svojega šešira s pijevčevim perom. Šuhaj je bio u njegovu kraju prvi bjegunac, pa je mogao postati za druge zao primjer.

Pregledi u Šuhajevoj kući bili su bezuspješni. Šuhajevoj djeci je Béla badava razdao vrećicu slatkiša. Njihovoj se majci uzalud prijetio. A da zove Petra Šuhaja ponovo na stanicu, bilo je isto tako beznadno. Nije se usudio tući vojnika s fronte i možda je baš zato od njega čuo samo: »Ne znam, nisam vidio, nisam čuo, zbilja ništa ne znam.« O Eržiki nije ništa znao, jer je draž njezine tajne nju naučila šutjeti. Ali govorili su o njemu pastiri s poloninâ. Na potoku, s Ruže i Krasne, s Đorđave, Bojarinske i Zapodrine;

a on im je obećavao i grozio se u isti mah. Ako mu dovedu Nikolu, dobit će za rakiju. Ako ne, ići će odmah na stavnju i na frontu.

Lenard Béla bio je u to vrijeme sličan lovcu, koji goni risa. Zadržavao se po čitave dane u gorama pretražujući stope na močvarnim mjestima, pregledavajući napuštene kolibe i zadržavajući se s dalekozorom na vrhuncima, odakle se moglo daleko vidjeti. Jednom ga je spazio. Na Krasnoj, kad je prolazio preko polonine. Na samih trista koraka. Tko poznaje uzbuđenje lovčevo — napola lecaj, napola sreća i lagan dašak groze od smrti — kad opazi prvi put na doseg puške životinju, za kojom već tako dugo traga?

Da pretekne Šuhaja šumom, bilo je već kasno. Zato je Lenard, gađajući u noge, poslao za njim hitac iz karabinke. Šuhaj se okrenuo, više radoznao nego preplašen, pružio strijelcu puni nišan, da opali na njega još jednom i onda pojurio u šumu, praćen oštrom, bijesnom, besmislenom paljbom blijedoga lovca.

Kolika sramota! Takve stvari lovca vrlo unesrećuju, donose mu nemirne noći, sile ga da pregledava mušicu na puški i naboje, da se uvjerava gađanjem u nišan o zdravoj ruci i oku, da dolazi u napast da vjeruje u čarolije, da šuti o zgodi i da se grize tajnim prisegama.

Ganjanje Šuhaja postalo je Lenardovom strašću. Jednoga kišnoga dana zaključio je prema glasovima pastira, da se Šuhaj skriva u praznoj kolibici Na potoku. Preobukao se u ženu. Navukao na sebe konopljenu košulju sa pregačom, na bijele obojke remenčićima pričvrstio opanke, na glavu stavio crveni rubac, a na vrat objesio gajtane staklenih perla. Pošao je u šumu. Na rame je prebacio dvostruku vrećicu, kao da nosi u gore ovcama soli ili pastirima kukuruzno brašno. Općinski sluga je išao šumom iza njega.

Nikola je ženu iz daleka promatrao. Kad je vidio, da kreće pravo u kolibu i da je udaljena već samo sto koračaja, izašao je s puškom pred kuću:

»Stoj, ili ću pucati!«

Ali je žena išla dalje, mašući samo rukom, kao da govori: »Eh, čovječe, ne pravi gluposti, hoću da te samo nešto pitam.«

Došla je k njemu, trgla iz džepa revolver, udarila ga njime u nosnu kost, skočila mu na vrat, istrgnula mu pušku i njezinim kundakom ga udarila u glavu. Iz šume je istrčao sluga, pa su tako izbili i izudarali Šuhaja, da je sasvim smalaksao. Onda su ga omamljenog i u okovima odveli u Koločavu. Lenard, koji je ostavio u šumi zavežljaj sa žandarskom uniformom, sad se u nju presvukao i prolazio selom iza Šuhaja, a na licu mu blistao odsjev ponosnoga unutrašnjeg smiješka, koji je kod lovaca poslije slavnoga lova izražaj savršene sreće.

Sutradan odvezao se Béla sa Šuhajem u Chust i vlakom ga otpremio u Balašagyarmat.

Balašagyarmat?

Ugarski je kralj imao tada malo smisla za junačka djela častoljubivih stražmeštara, a vojnike je trebao drugdje nego pred divizijskim sudovima i u garnizonskim zatvorima; za to je bilo dosta vremena poslije rata, osim ako možda takav vojnik u nadi na milost ne okaje svoj zločin junačkom smrću. Iz satnije, određene za frontu, pobjegao je Šuhaj ponovo; s novim oružjem i novom municijom. Nije trebao da razmišlja, kao što ne razmišlja ni mladi vuk, koji se otrgnuo s lanca, i bježi s repom i ispruženom gubicom kamo ga tjera nagon. U brda! I k Eržiki!

Tako se iznova u prašumama, provalijama i na poloninama među gorama Tjapesom, Kamionkom, Stinjakom, Strimbom, Krasnom i Bojarinskim započela

stara hajka na vuka, samo na širem prostoru, vođena većim snagama i strastvenije nego prije.

Stražmeštar Lenard je dobio iz Volovoga pojačanje. Samo što u glavnoj zamci u sucharskoj šumi, u tamnom, začaranom mjestu, koga se ljudi klone, nije ostao plijen, nego Lenardov kaplar.

»Ne pucajte!« viknuo je Nikola, kad je pred sobom spazio žandarske perjanice.

Ali oni su opalili.

I on.

U crnom glibu ostao je ležeći mladi žandarski kaplar. Bio je pogođen u glavu.

Tada je od Nikole postajao Nikola Šuhaj.

U čitavom kraju od Tjapesa do Stinjaka i dalje, od Kamionke do chustske ravnice i dalje, nije bilo kuće, gdje bi mu uskratili utočište ili žlicu kukuruzne kaše. On, jedini on se mogao oduprijeti bijedi. Nikola! Junak Nikola! Samo je on imao pravo, a svi su ostali bezočno lagali. I dok svaki, tko ima zdrave pesnice, ne pođe za njim u gore, i dok ne budu pobijeni svi ti žandari, bilježnici, šumari i bogati Židovi, ne će biti kraja.

Bježi, Nikolka! Udaraj, pucaj, ubijaj za sebe i za nas. A ako pogineš, samo te je jednom majka rodila, samo ćeš jednom poginuti!

●

Bio je mir.

Ali, Isuse Kriste, zar je to bio mir? I zato su se dakle tako jadikujući molile žene pred čudotvornom ikonom?

Nekakav je đavo ušao u ljude. Ili se je možda negdje pojavila nova kometa. Ali moguće je, da još nije prestala djelovati snaga one stare. Jer tako velikih grijeha nije bilo, a nije ni moglo biti ni među velikima ni među malima, da ne bi Bogu sve te nevolje

prerasle preko glave. Sada, kad je opet trebalo polaziti u ravnicu iza Tise po zlatno zrnje kukuruza za palentu i po vreće pšenice za bijeli kruh, kad je opet trebalo ići u gore i takmeći se s vjetrom juriti niz Tereblu na splavovima, momci kao da još uvijek nisu mogli doći k razumu.

Šta su oni znali o tome, što se u svijetu događa, kad su župnik i načelnik Herš Wolf lagali svaki nešto drugo? Ali jednoga dana, krajem listopada, kad je već Koločava ležala pod snijegom, počeli su stizati kući muževi. Nekoji s oružjem, drugi bez njega, no svi obrasli, puni ušiju i ljutiti. I oni su zamišljali mir drugačije. I očito nisu očekivali, da će prvo čuvstvo njihovih žena biti strah, da na onu malu bačvu zelja i šačicu krumpira, što su dobili iz vrta, dolazi još jedno grlo više. Muževi kao da su tek sada vidjeli ono, nad čim su na dopustima zatvarali oči: staja prazna, oborog opustio, kod kuće ništa, ništa, ni zrnca soli, ni šačice brašna, samo nešto malo krumpira i zelja, što ne će dostajati ni do Božića. Sad se je to ticalo i njih. Počeli su se sastajati.

A u ovu razdraženost donio je netko vijest, da je općinski bilježnik Molnár prodao agentu iz Chusta pošiljku cipela, koje je trebao po maksimalnim cijenama da proda stanovništvu. Navikao je već na to. No zaboravio je, da su kod kuće vojnici, koje još nije ostavio zajednički duh fronte i potreba za akcijom.

Vijest je pala među vojnike kao neprijateljska granata. Strčali su se naveče kod Vasila Derbaka. Bila ih je puna kuća. Vikali su. »Nas da potkradaju? I to oni? O, ne! Mi smo bili u ratu! Mi smo crkavali u jarcima! A oni nisu četiri godine radili ništa drugo nego krali! Pokazat ćemo im, da smo sad mi kod kuće!« Skinuli su načelnika Herša Wolfa i izabrali novoga: Vasila Derbaka. Izabrali su i vojničkog zapovjednika: narednika Jurja Lugoša. Sutra ujutro će se sastati i svaki će dovesti sa sobom koga bude mo-

gao. Bilježnik Molnár je prvi lopov! Herš Wolf drugi! A Abram Beer treći!

Sutradan su svi došli. S mnogo sjekira, mnogo vojničkih bajuneta, mnogo revolvera, nekoliko pušaka i podoficirskih sabalja. Obrasli vojnici u odrpanim uniformama, skupljajući se polaganim korakom odjeljenjâ, koja idu u bojne rovove; slabokrvni mladići, nestrpljivi da vide, što će im zapovjediti stariji. Žene su se sakupljale na cesti u zabrinute grupe. Sad, neposredno prije djela, najednom ih je ostavljala odvažnost; kao nevjeste, bojeći se radosti, koju su tako dugo očekivale. Da se što ne dogodi? Zapovijedao je Jura Lugoš, opasan dugom naredničkom sabljom. »Naprijed!« U Koločavu Horb! I na bilježnika Molnára!

Ali prije nego što su došli do kamenite kuće bilježnikove, morali su proći kraj žandarske stanice. Na nju dakle! Provališe unutra, ne uzrujavajući se previše i bez velike buke, kako i dolikuje vojnicima. No stanica je bila prazna. Stražmeštar Lenard je znao za sinoćni sastanak kod Vasila Derbaka i ujutro, kad mu je javljeno, da se u Lazima sabiru ljudi pod oružje, utekao je sa čitavom momčadi. Na stanici je ostala samo jedna puška i tu su seljaci uzeli. Počeli su razbijati uređaj. Mirno i odmjerenim udarcima dobrih radnika. Žene je napolju uzrujavalo praskanje razbitoga pokućstva, iznutra izbijenih prozorskih okvira, zveket stakla i nadničarski ozbiljna lica muževa, koje su ovako vidjeli prvi put. Tako to dakle izgleda?! Zašto ne uložite u svoj posao više strasti, ljudi?

U prizemnoj kući bilježnika Molnára bilo je trke kao pri požaru. O buni su tu doznali tek onda, kad je već gomila razbijala žandarsku stanicu. Bilježnik je navlačio na sebe uske bijele gaće od ovčje vune i kaput svoga kočijaša; bilježnikovica je oblačila konopljenu košulju i ovčji kožuh, a zaplakana joj je

služavka omotala oko obojaka remenčiće opanaka. Djecu su zamotali u gunjeve i pobjegli preko snježnoga vrta i ledene Koločavke u šumu na drugoj obali.

Vojnici su našli bilježnikovu kancelariju praznu. Tu im je udarila u oči velika čelična blagajna. Novci! Mora u njoj biti mnogo novaca! Bilježnik isplaćuje vojničku potporu svim trima Koločavama! Razmahnuli su drvarskim sjekirama na blagajnu. Ali oštrica je od čeličnih ploča samo odskočila. Udarali su o blagajnu tupim krajem, no otpadao je samo lak, a bridovi sjekira ostavljali su u kovnim pločama samo udubine. Jedni su gurali druge, čekaj, ne znaš ti to, ajme, kakav si, daj amo! Svaki je htio da okuša svoju snagu. Valjda nije đavo u tome! Ali ipak nije išlo. Obiti valja! Donesite kakvu jaku čeličnu motku!

A dotle su na drugoj strani razbijali bilježnikov stan. Ali to već nije bilo hladno vojničko uništavanje, jer su ovdje zahvatile u posao i žene. Njima su iskočile na licu crvene mrlje, a duša im je negdje na vršku grla. Časak su stajale, zabliještene nikad neviđenim sjajem. »Zar za to?!« povika iznenada Jevka Vorobcova i udari nogom o nekakav stolić s vazama i porculanskim figurama. Stol se prevrnuo, a vaze i figure zazvonile. Baciše se na namještaj. Na mekane stolice i divane, na ormare, s umetnutim zrcalima, na pokrivače i stolove za cvijeće, na sve to, što je stečeno njihovim novcem, njihovim suzama i krvlju, zbog čega četiri godine nisu smjele da se dosita najedu i zbog čega su morala umirati njihova mala djeca. Razbile su zrcalo i staklene stvari u ormarima, bacile s kredenca policu s posuđem, uništile pokućstvo, i promuklo vičući, iako nisu jedna drugu slušale, uzrujavale se pri pogledu na svaku haljinu i svaki svileni kombinê, grabile ih i bacale kroz prozor na glave onih, koje nisu mogle unutra. Razrezale su perine i, pozdravljene podcikivanjem onih izvana, isipavale perje u oktobarski vjetar. Piano? Ah, to je

taj cimbal, iz kojega su izlazile one pjesmice, koje su ponekad slušale, idući onuda! Prebile mu noge, stvar je zaječala i one je razgazile.

Posao u stanu je već bio gotov, a vojnici su se u kancelariji još uvijek mučili s blagajnom. Ležala je na zemlji, lišena laka i sa stotinu uleknuća od bridova drvarskih sjekira. Kovaču s njome i rastaliti je u vignju?! Ne u vatru, u njoj su papirni novci! Napokon dovukoše grede, blagajnu natovariše na saone i nekoliko ljudi odvezu je pred kuću novoga načelnika Vasila Derbaka. Baciše je tamo ukraj ceste u snijeg.

Podne je već dobrano odmaklo, kad je narednik Lugoš poveo svoju vojsku natrag u Koločavu-Laze. Ženama su blistale oči kao poslije ljubavnog zagrljaja, a živci im se razigrali poslije rada, u kome su previše rasipale snagu. Sad se išlo na načelnika Wolfa. Na Herša Wolfa, pred čijim su dućanom prëstajâle čitave dane u dugačkoj koloni, a kad je već skoro trebao doći red na njih, doznale su obično, da kukuruza više nema, jer je Wolf davao dodijeljene namirnice samo onima, koje su mu mogle donositi piliće i jaja; jer je slao čitave sanduke hrane rođacima u Volovo i Budimpeštu; jer je kukuruz, koji je bio određen za njih, sipao svojim kokošima i kljukao njime guske zbog masti. A sad se išlo na Beera. Na Abrama Beera, koji je uvijek imao nešto u tajnim zalihama, ali koji je prodavao samo za krv; kome su nosile sve svoje konopljeno platno, vunenu pređu, ovčje kožuhe, jagnjad i kokoši; kome su za vrećicu kukuruznog brašna uzimale preko zime njegove krave u svoje staje i na svoje sijeno, koga nije bilo dovoljno, jer ga je krao za vojsku i bilježnik. I ovim sjećanjima su se malaksali živci ženâ ponovo napinjali kao žice na guslama i žile im se punile novom navalom krvi. Najednom im se htjelo letjeti. Gorjele su

od nestrpljivosti i ljutito se okretale na muževe, koji su išli cestom mirnim koracima ravnodušnih bikova.

Opljačkali su dućan načelnika Herša Wolfa i provalili u njegov stan. I on je s porodicom pobjegao. U skladištu su našli mnogo kukuruza, u dućanu nekoliko kutija krumpirova sirupa, nešto cikorije i nekakve tkanine; u smočnici mnogo guščje masti, brašna i jaja. Dijelilo se to s velikom bukom: slučajno i od oka, strčala se djeca i raznosila robu po selu, trčeći s velikim maramama u snijegu između kuća i dućana. Momci su našli u podrumu burence vina, a iza drva u suši dva demižona špirita i ispili to, ne od strasti ili od radosti, nego od vojničke žeđe. Onda se pošlo na Abrama Beera. I on je uhvatio maglu. A i njegov su stan razbili i perje rasuli u vjetar, ali bez strasti i u velikoj jurnjavi, zato što je tako moralo biti, budući da su ih sada više nego uništavanje zanimale zalihe brašna, pasulja, kože i tkanina. Pri dijeljenju je bilo mnogo buke i svađe, koju je zapovjednik Lugoš, navikao na slične prizore u vojničkim poljskim kuhinjama, krotio naredničkim vikanjem, guranjem, a i udarcima. Onda se pošlo na Modcha Wolfa, Josefa Beera, Kalmana Lejboviča i Chaima Beera. Raznošenje njihovih malih dućana teklo je mirno i bez buke, vlasnici su stajali učtivo pred izvješenim cimerima, čekajući, a njihova su lica dovoljno izražavala strah pred moći naroda, a opet nisu bila tako nepodnošljivo očajna, da bi se pri pogledu na njih zaboravilo na pljačkanje. Tako su bili barem stanovi pošteđeni. Uostalom, nije ni bilo mnogo toga da se odnese, a da nije ništa bilo sakriveno, o tom su se uvjerili.

Herša Lejba Wolfa, starca od osamdeset i jedne godine, vlasnika pecare i u Koločavi najvećega posjednika zemlje, Vječni je konačno uslišao. Nije baš ni moguće, da bi On, koji se ne brine za drugo, nego za stvari svojih Židova, prečuo od jutra tolike molitve, koje izgovaramo u doba opasnosti, i tolika zazivanja: »Bože sviju Židova, čuj me!« Gospod mu je savjetovao i rekao: »Izađi svojim neprijateljima u susret i ugosti one, koji ti žele zlo da učine!« Herš Lejb Wolf je poslušao. Zapovjedio je ženama svojega kućanstva, da iz podruma na ulicu iznesu dva bureta vina; u sijenu oboroga iza kuće naći će sakriveno bure špirita, neka i njega donesu.

A naveče već, kad se gomila približavala njegovoj krčmi, izašao joj je u susret. Okrenut prema zapovjedniku i načelniku, govorio je tako glasno, da su ga svi čuli:

»Star sam čovjek, shvaćam tok svijeta i znam, da se je promijenio. Predat ću vam sve svoje zemljište. Sutra, prekosutra, ili kad god vi želite, poći ću s vama u Volovo kotarskom sudu i dat ću ga prepisati na vaša imena. Znate, da kod mene ne ćete naći robe. Zašto dakle da razbijate? Zašto da slušate plač djece? Sve što imam, ovdje je i molim vas, da se time u zdravlju koristite.«

Oh, ti stara lihvarska lijo! Je li istina, što nam ovdje pričaš?

U kući ima zalihâ! Ali su žene već iz iskustva čitavoga dana znale, kako bi malo došlo na svaku od njih. Bile su umorne, a i pljačkanju se više nisu radovale. Bureta su mamila. I počinak.

Tako su onda naložene taborske vatre na ulici. Starac je iznio iz krčme sve čaše, a žene njegove kuće sve posude, koje su u domaćinstvu bile »trejfe«, to jest takove, iz kojih Židov ne smije ništa okusiti, jer se u njih stavljaju stvari ritualno nečiste. Započela se gozba, jer dobar dan treba sada da bude dobro završen.

Kroz prozore gledale su ovo kolo oko ognjišta kćeri Herša Lejba Wolfa i žene njegovih unuka, zabrinute, što će se dogoditi, kad se ljudi opiju, i premirući od straha za svoga patrijarha, koji je izašao, da brani

porodični imetak. Starac s dugom, bijelom bradom nije se maknuo iz gomile i ne izdajući ni pogledom napetost svojih živaca, smješkao se, razgovarao i bio prijazan prema siromašnim židovskim mladićima, koji su se također došli napiti, ne vina, samo špirita, u koji su smiješali vode; drugom kakvom prigodom bi ih on potjerao. Pogled na vrevu oko razbuktalih plamenova veoma je zabavljao i djecu najmlađih kćeri Herša Lejba Wolfa i njegove praunuke, djevojčice s velikim očima i dječake u baršunastim kapama sa crnim, pepeljastim i plavim pejzovima. Tiskali su se k prozorima i, ne shvaćajući ozbiljnost momenta, htjeli pjevati žargonsku pjesnicu, koju su ih naučile majke:

Oj, oj, oj,
ožderan je goj!
Loče mnogo,
Pije mnogo.
Oj, oj, oj,
ožderan je goj!

Ali majke su im brzo zatvarale usta i tukući ih tjerale u postelju.

Taj dan popodne sretoše ljudi u selu Nikolu Šuhaja.

»Hajde s nama, Nikola!«

Ali Šuhaj je samo odmahnuo rukom.

»Ja ništa ne ću. Sretan sam, što sam kod kuće!«

Prošao je kroz selo i gledao gomile pred kućom Herša Wolfa i Abrama Beera i opet se vratio u očevu kuću pod Sucharom. Jer Nikoli Šuhaju je zajednički duh frontâ bio stran. Nikola je bio sličan risu. A taj izlazi u plijen sâm, sam se bori i sam umire, bilo od taneta ili zavukavši se iznemogao u guštik.

Noću se desila kod vatara pred krčmom Herša Lejba Wolfa nesreća. Pijani ljudi otimali se o pušku, ugrabljenu na žandarskoj stanici. Hitac je planuo i dva čovjeka, Ivan Markuš i Danilo Lednaj, ostadoše na mjestu mrtvi. Mnoštvo je najednom utihnulo. A onda se uzbudilo. »Da li će se što dogoditi?« munu kroz glavu preblijedjeloga Herša Lejba Wolfa. Njegove kćeri i žene njegovih unuka utekoše s prozora, uhvatiše se za sljepočice i stadoše šaputati *»Šma Jesruel!«*

Ali kad su iznova pogledale napolje, vidjele su, da se starac probio kroz gungulu do pijanoga načelnika, da mu nešto objasni, da govori nešto komandantu i da zapovijeda židovskim momcima, da odnesu mrtve. Ah, kakav je čovjek taj naš djed! Kako je on svet starac! Ljudi su nagnuli za momcima, koji su nosili ustrijeljene. Vikali su. Razilazili se. A za čas su ostale tamo samo vatre, bureta skoro prazna i na snijegu, izgaženom sve do crne zemlje, krv.

Hvaljeno neka bude ime Gospodinovo! Nijednoj ludoj ženi u prvom metežu nije palo na pamet da zavikne, da je hitac ispaljen iz Wolfove kuće; nitko se nije opio do nesvijesti i nitko dakle nije mogao među ljude baciti pitanje, da li možda špirit i vino nisu otrovani. Iznuren i promrzao, mogao se Herš Lejb Wolf vratiti kući. Prema ženama, koje ga htjedoše zabrinute okružiti, umorno je podigao svoj starački, žuti dlan, neka ga ne umaraju, i otišao u svoju sobicu. Prije nego što je legao, razgovarao se s Vječnim, moleći Krišmu. A kad bude u četvrtak ili o šabesu u sinagozi izložena tora, izmolit će pred njom gojml benšn, molitvu zahvalnosti, s takvom usrdnošću, s kakvom je nije molio od rođenja Bondija, svoga najmlađega sina.

»Hašem jis burech!« Dan je završen.

Sutradan je većina sela dugo spavala. Srul Rosenthal, kovač, golem čovjek u kožnoj pregači i s bra-

dom i pejzovima kao ugljen crnima, pokušavao je pred načelnikovom kućom razbiti blagajnu kovačkim čekićem. Udarao je u nju bar-kochbovskim udarcima. Uzalud. Ali i iz radoznale i podrugljive gomile, koja se oko njega sakupila, ipak je svaki pokušao da udari koji put. Tako je onda blagajna, bez laka i sa uvinutim pločama i sa stotinu uleknuća u njima, ostala u snijegu na rubu ceste.

Sutradan održala se pred crkvom skupština općine i crkve. Izbor novoga načelnika Vasila Derbaka bio je potvrđen. Isto tako izbor vojničkog zapovjednika Jurja Lugoša. A mnogo više nije bilo ni da se kaže, ni da se radi. Određene su još ulične straže, kojima je bila dužnost, da ne dozvole da se išta iz sela iznosi i da svaki novi došljak bude najprije doveden pred komandanta. Ali otud su nastale samo neugodnosti. Došljaci su bili vojnici, koji su se vraćali s fronte, a kad im je Lugoš htio pregledavati torbe, vikali su i psovali. Desetar Diška Derbak, sin novoga načelnika, obrašten, omršavio i razdražen od puta, koji se dovde protukao čak negdje iz Tirola, proizveo je kod Lugoša velik izgred, trgnuo revolver i htio komandanta, s kojim je imao još s fronte neke neuređene račune, ustrijeliti.

Ali samouprava je trajala još samo jedan dan. Bilježnik Molnár i narednik Lenard pobjegli su trideset kilometara daleko, u Volovo. No Abram Beer i Herš Wolf izabraše bolji put i pošli su u Chust i uputili se odmah u vojničku komandu, gdje su prikazali situaciju i opasnost. A vojnička je komanda imala baš u to vrijeme mnogo smisla za ovakve događaje. Otpravila je satniju pješadije i povjerila zapovjedništvo nad njom poručniku Mendlu Wolfu, sinu Herša Wolfa, jedinog pravovaljanog načelnika koločavskog.

Peti dan poslije bune, u pet sati ujutro, još u tami i uz padanje sitnoga snijega ušla je u Koločavu vojska.

Ovaj put je bio lajtnant Mendl Wolf onaj, koji je rekao svojim vojnicima: »Na njih! Ne štedite od te fukare nikoga!« Pokazat će im on, da više nije đače, kome viri koločavsko sijeno iz cipela; pokazat će im, tko je poručnik Wolf i što znači pljačkati imetak, koji treba jednom da pripadne njemu.

»Na njih, momci! Sutra će stari gospodin dovesti iz Chusta vino«.

Vojnici su podijelili selo među se po vodovima. Ali poručnik Wolf nije mogao propustiti priliku, da ne posjeti svoje stare znance: komandanta Lugoša i načelnika Derbaka. On i četiri vojnika izvukoše Lugoša iz postelje i tako ga ispremlatiše, da se sav u krvi srozao na zemlju. Izliše na njega dva čabra vode, a onda mu naložiše, da se obuče, i svezanoga odvedoše. Iza toga su otišli k Vasilu Derbaku. Njega je probudio zveket prozorskih stakala, u kojima su se pojavile puščane cijevi, i lupanje u vrata. Žena je otvorila, muž skočio iz kreveta, a pred njim, još bunovnim od sna, stajala su dva vojnika i Mendl Wolfov. »Dobro jutro, gospodine načelniče. Slobodan sam bio da vam posjetim.« Poručnik ugasi o Derbakov nos zapaljenu cigaretu. Zatim je baci, izvuče revolver i uperi ga na Derbakovo čelo, kao da ga misli ustrijeliti. Uživao je jedan čas u tom prizoru. Onda mu opali dvije zaušnice, a vojnicima zapovjedi, da ga svežu i odvedu: »Izvolite naprijed, gospodine načelniče!«

Dotle su vojnici bjesnili po kućama. Koga su zatekli, taj je izvukao batina. Tko je imao oružje uza se, toga su odveli. Odijela, oruđe, zalihe hrane, vlastite i odnesene od trgovaca, izbacivali su pred vrata, a u burad kiseloga zelja lijevali petrolej, a ako ga nije bilo, mokrili su u zelje.

Ah, muževi, nesretni muževi, što ste nam to opet uradili? Ipak nam je bilo bez vas bolje!

Vojska je ostala u Koločavi dva dana.

Poručnik Mendl Wolf privodio je stvari u stari red. Najprije je na ulici pred kućom Vasila Derbaka otključao malenim ključićem blagajnu, izvadio iz nje nešto preko trista hiljada kruna i sve papire; stvari je uzeo k sebi, a blagajnu naložio da prenesu u porazbijanu bilježnikovu kancelariju. Dao je da se sve, što je bilo razgrabljeno po kućama, doveze u očevu sušu, a kad se povrati otac, moći će oštećenici iz toga kupa da uzmu svaki svoje. Onda je najmio za plaću dvadeset mjesnih momaka, Židova i Rusina, stvorio od njih »Narodnu gardu«, dao im puške i zapovjedio podoficirima svoje satnije, da ih izvježbaju.

Trećega dana vratio se bilježnik Molnár i stražmeštar Lenard Béla sa svojim žandarima. Lenard je preuzeo zapovjedništvo »Narodne garde«.

Osveta je slatko jelo i Lenard Béla se osvećivao. Osvećivali su se Židovi za strah, od straha pred budućim strahom. Svetile su se za proživljene strahote židovske majke i bile spremne, da daju pregledati pola sela, da se nađe lonac masti, koji im je još falio. »Narodna garda« je tražila oružje i zalihe hrane, krala i pljačkala. U sobama nije osim poda od nabijene gline i nekoliko komada pokućstva ništa ostalo. Samo se patrijarh i lihvar, Herš Lejb Wolf, vladao kao uvijek, dostojanstveno, i nije se osvećivao ni na kome. Pa i kakve bi koristi imao od toga? A kakve njegovi unuci i djeca njegovih unuka?

Tako su opet nastale normalne prilike. To jest, pokorna hodočašćenja k Abramu Beeru i Heršu Lejbu Wolfu po novce: na mjenice i na zalog zemljišta i kućâ za onoga, koji je još imao što da založi. Bogati Židovi su opet bili blagi i prijazni. Eto, tako treba da bude i tako je opet sve u redu.

U mirno vrijeme nije bilo posla za »Narodnu gardu«. Ali je stražmeštar Lenard odlučio, prije nego

što raspusti ovu četu lupeža i ljenivaca, da s njom izvede još jedno djelo; čekao je samo zgodnu priliku. Šuhaj! Njegova stara bolest. I doista, stražmeštar ne će moći mirno spavati, dok se ne dočepa ove zvjerke, koja mu je već toliko puta umakla. Novembar razbuđuje lovačke strasti, a smrznuti i novi snijeg, veselje sviju lovaca, mame na pustolovine.

Lenard je doznao, da Šuhaj živi u kolibici svoga oca. To je otprilike tri sata hoda od sela, na gornjem toku Koločavke, u sucharskoj šumi, tamo, gdje je krčevina s malim komadićem livade. Moglo se donde doći, snijega nije bilo mnogo, a uz Koločavku vodi staza.

»Dođite, momci«, rekao je gardi, »udesit ćemo ga«.

I oni pođoše.

Na putu su se zaustavili pod Sucharom kod Šuhajeva oca, svezali mu ruke i poveli ga sa sobom.

U staroj šumi, pred ciljem puta, zaustavili su se, da se na čas odmore. Lenard, razgledavajući izdaleka kolibu posred snježne ravnice, vršio je posljednje pripreme i dijelio posljednje zapovijedi. Razvrstao je gardiste u rojni lanac, kojemu je sam stajao u srijedi, a na krila je postavio po jednoga žandara. Pogled na glatku plohu snijega, na kojoj nije bilo nikakovih tragova, stezao je gardistima dah. Kako? Zar oni treba da budu na dvjesta koraka nišan Nikolinoj pušci? Ali se nisu usudili ni maknuti ni uteći: možda Nikola i nije tamo? »Neka ih slobodno nekoliko postrijelja«, mislio je narednik Lenard, »barem će znati, zašto dobivaju plaću!« Svezao je Petru Šuhaju lancem ruke na leđa, stegnuo lanac, da je čovjeku iskočio studen znoj na čelu, i krâj lanca ovinuo oko svoje ruke.

»Naprijed!«

Gardisti pojuriše iz šume. U nekoliko skokova prešli su preko poluzamrznutog potoka. Htjeli su da prelete ravnicu do kolibe, ali nije to bilo tako lako: noge su propadale u snijeg i teško se izvlačile. Lenard se

krio iza tijela Petra Šuhaja. Trzao je lanac i gonio tako Petra naprijed i ujedno time sprečavao, da Petro Šuhaj ne skoči na stranu ili ne padne na zemlju, pa tako učini Lenarda nišanom za svoga sina.

Sve su oči bile upravljene na kolibu. U tren oka spaziše, kako je postranim prozorom iskočio Nikola. Vidjeli su, kako s puškom u ruci trči velikim skokovima prema šumi.

»Stoj! Stoj! Stoj!«

Šuma je grmjela. Pao je hitac. Zaštektao je čitav niz. Radost pri pogledu na tvora, koji bježi, naslijeđena je od prapredaka. Skačući, Nikola je bio gonjen besmislenom paljbom gardistâ i dobro gađanim hitcima žandarâ.

Vidjeli su, kako je nestao u šumi.

»Naprijed! Za njim!« vikao je Lenard i trzao lancem kao konjskom uzdom.

Trčali su, zadihani, i posrtali u snijegu.

Ali iznenada se začuje iz šume glas. Jasan i pun strašne srdžbe:

»Što hoćete od mene? Zašto me ne ostavite na miru?«

»Stoj! Stoj! Stoj!«

Po glasu su razabrali, da je Nikola na samom rubu šume, sakriven iza jedne od starih bukava. Pucali su zato onamo. U grmljavini nije se čulo. da i Nikola puca.

Nisu ni vidjeli, kako se to dogodilo, no u snijegu su ležala dva gardista. Icko Šafar i Oleksa Shabal. Icko je ležao na leđima, a iz vrata mu visoko prskao jak mlaz krvi. Krv je padala natrag u snijeg i snijeg je postao crven.

Gardisti u prvi čas kao da nisu shvaćali. Pucnjava je postajala slabija. Pucali su još samo žandari.

A jasan, bijesan glas vikao je iz šume:

»Bježite, ili ću vas postrijeljati sve do jednoga!«

Tu su zapovijed odmah poslušali.

Pojurili su snijegom natrag prama šumi, posrćući u stopama, koje su maločas izgazili. Vikanje stražmeštra Lenarda bilo je uzaludno.

I tako, videći ovaj metež, Lenard je trzanjem lanca okrenuo Petra Šuhaja, njegova leđa pritisnuo na svoja leđa, i pola ga noseći, a pola vukući za sobom, povlačio se i sâm.

Petro je, od bola izvan sebe, vikao:

»Pucaj, Nikola! Ne boj se, pucaj!«

Nad očevom glavom stršio je dio glave Lenardove. Nikola je dvaput nanišanio na ovaj mali dijelak, ali je dvaput opet pušku i spustio.

Žandari nestadoše u šumi iza Koločavke.

Zavladala je opet grobna tišina.

Na ravnici su ležala dva čovjeka. Icko u ružičasto obojenom snijegu bio je već mrtav. Oleksa, pogođen u prsa, pokušavao je da se digne.

»Nikolka! . . . Što si mi to uradio, Nikolka?«.

»Zašto me ne ostavljate na miru?!« zagrmio je još jednom iz šume Nikolin glas kao gnjevno opravdanje.

Dotle je Koločava iščekivala povratak garde. Selo je bilo uzrujano i brojilo je sate. A nestrpljivost ženâ još se povećala, kad su u selo došla neka djeca ispod Suchara i pričala, da se tamo žandar pogodio za jedne saone, koje su trebale da idu ekspediciji u susret tako daleko, dokle se bude moglo. Koga će dovesti? Bože na nebesima: zar Nikolu? Ali kad su saone došle i žene vidjele, da iz njih pred žandarskom stanicom iznose dva mrtvaca, iz duše su odahnule. Samo ih strijeljaj, Nikola! Sokole Nikola! Junače Nikola! Zašto njihovi ljudi nisu takovi? Zašto uvijek nešto počnu, a nikad ne privedu kraju?

Potjera za Nikolom Šuhajem bila je posljednji čin Narodne garde. Naskoro iza toga bila je raspuštena. Ali ni vlada stražmeštra Lenarda nije bila dugog vi-

jeka, a kad su se ljudi čudili, što već tako dugo u selu ne vide žandara, doznali su, da su on i njegova momčad nestali nekuda, nitko nije znao kuda. S njima je otišao i bilježnik Molnár i koločavski su seljaci nekoliko dana obilazili oko zatvorene kancelarije i gledali kroz nova prozorska stakla na oštećenu blagajnu, koja je ovoga puta bila prazna. Nitko nije slutio zašto. Ali Židovi su znali uzrok: U Ugarskoj se rađala revolucija i Lenardove su puške bile potrebne na drugom mjestu.

Koločava je bila bez gospode. Život je tekao dalje. I doista, nije bio ni bolji ni gori, nego s gospodom.

A onda, jednoga dana, za ciče zime, dovezao je kočijaš u ovčjem kožuhu k Abramu Beeru na saonicama dva gospodina, u krzna zamotana. Jednoga su od njih poznavali: bio je to drahovski trgovac drvima, Salomon Perl. Drugi je bio neki nepoznati mladić. Također, vele, trgovac, koji želi da unajmi ljude u posao. Sada, po takvoj zimi? A Perl ga vozi? Ovi su konji bili prekrasni. Abram Beer je također navukao krzno, obukao pustene cipele i pratio mladoga gospodina kroz selo. Odveo ga je cestom na jedan kraj sela, a onda na drugi, razgledavali su zajedno mostić preko Koločavke, popeli se zajedno, koliko su mogli, i na brežuljak nad selom i gledali dolje.

Mladi gospodin je bio rumunjski oficir. Sutradan je banula u Koločavu rumunjska vojska.

Rumunji su ostali u selu.

Bože, kakav si nam to nov udarac zadao?

Krali su sijeno iz oborogâ, koji su bili blizu sela, krali su stoku, a budući da se sada nije moglo ići u zimovališta po blago, krali su ljudima iz staje jedinu kravu, koju su ostavili kod kuće, da imaju zimi nešto mlijeka. Davali su za to ispisane papire, za koje će, kažu, dati novce Česi, kad dođu. Prodirali su u kuće, napadali djevojke i na cesti zaustavljali ljude pitanjem: »Imaš li novaca?«, a kad nisu imali, udarali ih po zubima.

Isuse Kriste, oslobodi nas ovoga mira! A ako mora tako da bude, vrati nam rat! Tada smo barem dobivale za muževe, koji su se ubijali, potpore.

●

Zašto se je vratio Nikola Šuhaj u selo?

Zašto nije htio da bude bolji nego što su ostali? Zašto je sakrio pušku nekamo u oborog, jednako kao i njihovi muževi, koji se prepuštaju neaktivnosti i ne stide se za djetinje riječi, da će je, kad malo okopni snijeg, izvući i donijeti vepra ili jelena? Zašto nije htio da ih barem osvećuje, ako već ne može da ih obrani?

Ne, Nikola Šuhaj nije bio Oleksa Dovbuš. Sišao je sa svojih planina. Zbog žene. Zbog malo zrelih višanja, na koje je mirisala Eržika.

Stanovao je kod oca pod Sucharom i osim nedjeljom u crkvu, nije nikamo izlazio. Kao da se nije mogao nasititi topline, koja izbija iz krušne peći; kao da nije nikad želio drugo nego da se igra s malom djecom i da, obrisavši dlanom nahukani prozor, gleda napolje na snježnu vijavicu. Bio je opet jedan od njih. Možda još i gori, jer su ga previše poštivali zbog njegove hajdučke sjekire, koju je izgubio. Kukavički vojnik, koji je utekao s bojišta.

Jedne nedjelje poslije mise ušao je Šuhaj u kuću staroga Ivana Drača.

»Kume Draču, dajte mi Eržiku!«

Došlo je to ponekud iznenada. Eržika, pocrvenjevši kao one staklene perle na njenom vratu, pobježe iz ugrijane sobe.

Stari Drač, ne znajući ništa, nije shvaćao.

»Što? Zašto Eržiku? Čemu?«

No bio je kod kuće i njegov sin Juraj, nešto stariji drug Nikolin. Nedavno se vratio iz rata; nosio je još vojničku uniformu; kao i Nikola. Volio je sestru. Ustao je s klupe i prišao k Nikoli.

»Tebi, razbojniku? Radije bih je bacio u Tereblu«.

»Nikoga još nisam orobio«.

Ni riječ nije više pala.

Stajali su jedan prama drugome malo blijedi, dok im je iz očiju sijevala vatra. Tišina. Ali bilo je odlučeno, da će napetost, ako potraje još samo časak, izbiti jednim udarcem. Vojničke uniforme su podsjećale na ubijanja.

No prenapetih živaca Nikolinih iznenada se dotakao miris višnjeva drva i razlio mu se po čitavom tijelu. Slegnuo je ramenima i okrenuo se prema izlazu.

»Ako mi ne date Eržiku, zapalit ću vam kuću, Dračevi«.

Otišao je, a s njime je izašao i velik oblak pare.

Za vrijeme, dok je trajala rumunjska okupacija Koločave, bio je Nikola Šuhaj uhapšen. Jedno jutro došli su po njega vojnici s puškama. Dogodilo se to onda, kad je Abram Beer upozorio vojničke vlasti na opasnoga čovjeka, koji je ipak bio, kakogod se stvar shvaćala, trostruki ubica. Abram Beer nije to uradio iz neke potrebe, da se ulaska Rumunjima i da se s gospodom pobliže upozna, iako se i za to, bez sumnje, treba trgovac da postara, nego zbog toga, što je s Petrom Šuhajem nešto posve osobito zamislio, i ne baš jednostavno. A budući da nije znao, da li je već došao njegov čas, nije oklijevao, nego sjeo na saonice i vozio se pet sati do Volovoga, da se propita kod više komande za stvar Šuhajevu.

Gospoda su ga saslušala, porazgovorila se s njim, zapitala ga, koliko bi se još s dobrom voljom dalo u Koločavi sakupiti žita i sijena, a kad je otišao, rekli su jedni drugima: »Ne ćemo valjda u tako siromašnom kraju hraniti čovjeka! To su ratne stvari, neka s njime obračunaju Česi, kad dođu!«

Nikolu Šuhaja su poslije četrnaest dana pustili iz zatvora. A Abramu Beeru nije preostalo drugo nego nabrati na čelu duboke bore i prebirati prstima po plavoj bradi kao da prebire harfu. To je značilo čekati. Koliko još?

Nikola je dobio Eržiku, jer je strah staroga Ivana Drača bio veći nego mržnja njegova sina Jurja.

Nikola je napravio još jednu široku postelju, sličnu velikoj kolijevci, s ležajem na visokim nogama i sa svim krevetnim daskama jednako niskima; ispunio ju je sijenom i ovčjim krznima i stavio ju u drvenu sobicu očeve kuće. Iza toga je počeo sjeći na rubu šume debla, a konj ih vukao po snijegu u dolinu, da bi Nikola mogao na proljeće sagraditi sâm sebi kuću.

Slavila se svadba. Eržiki je bila desna ruka u zapešću omotana bijelom maramicom, a na glavi je imala krunu s blistavim limenim ukrasom i sa mnogo bijelih zvjezdica. Poslije predugog obreda u crkvi pred licem pedeset svetaca na ikonostasu i poslije mnogih župnikovih »pomolimsja« i ministrantovih »pomiluj«, svećenik im je jednom rukom položio na usta grčki drveni križ, a drugom ih poškropio svetom vodom i sastavio im pod štolom ruke. A pred rodnom Nikolinom kućom, kad su prošli ispod dva svezana kruha, posula ih je majka zoblju, a mlađa Nikolina sestra poškropila snopićem slame vodom iz ukrašenog vedra. Plesalo se na jednoličnu melodiju jednih gusala, pojeli su komad vepra, koga je uhvatio stari Petro (ah, gdje su sad bili lugari državnih šuma?!) i pili samo vodu. Onda, kasno uveče u sobi skinule su družice Eržiki s glave vijenac, s kojim se ona rastala sa tri poljupca, a i Nikola ga je triput poljubio i predao Eržikinoj majci. Triput je bacio na Eržiku rubac udatih žena, dvaput mu ga je ona bacila natrag, a onda su joj ga družice omotale i svezale oko glave.

Nikola je postao jedan od seljana koločavskih. Činilo se po svemu, da će, prije nego što ostari, prije nego što ga zdrobi deblo u šumi ili mu splavovi u oštrim virovima Tereble prelome uda, imati mnogo djece, a malo kukuruzne kaše: mnogo bijede, a malo kratkih radosti.

Na gorama južno od Koločave još je ležao snijeg, ali na sjevernim strminama već su počeli cvasti lopusi.

Nikola je čuo, da Rumunji sijeku drva; čak negdje kod Vučkova, ali da plaćaju novcem, a ne ceduljama. U kući je bio kukuruz na izmaku.

Nikola obuče ovčji kožuh s dugom dlakom napolje okrenutom, stavi preko ramena sjekiru i pođe k Vučkovu, ne bi li ga možda Rumunji uzeli u posao.

Prešao je preko brdâ na jugu, prošao krâj dviju rijeka i silazio njihovom toplom stranom kroz šumu uz potok prema Vučkovu. Zemlja je bila presićena proljećem, a nabujali potok letio je velikim talasima prekrivajući kamenje. Nikola se približavao obasjanoj livadi. Onoj, gdje izvire sumporovito vrelo i kamo vučkovske Židovke odozdo vuku korita za pranje, da ugriju u njima vodu kamenom, užarenim na ognju, i da liječe svoju reumu, koju su dobile dolje po dućanima.

Na proplanku je opet bilo dječaka s konjima. Naložili su oganj i palili borovicu, koja je smetala travi. Proljeće im je razigralo krv i učinilo ih nestašnima, kao što je nestašno bilo i ždrijebe, na kome je jedan od njih jahao. Jedan je od njih, malen i plećat, gonio druge, pucketajući dugim bičem na kratkom bičalju.

Dječak se popeo na hrid i, kružeći vještački bičem nad glavom, proizvodio kratke pucnjeve, koji su se razlijegali dolinom. Vikao je:

»Ja sam Šuhaj! Ja sam Nikola Šuhaj!«

Šuhaj, presenećen, stade.

Nasmijao se.

Ali više od iznenađenja nego od radosti.

Takva je dakle njegova slava? I dotle je doprla?

Sišao je sa staze: pristupio k dječaku, izmaknuvši vještačkim krivuljama njegova dugog biča. Smrknuo se i zagrmio na njega:

»Hu! *Ja* sam Šuhaj i pojest ću te«.

Dječak se prestraši. Ali, videći u Nikolinim očima vesele iskre, rastegnuo je usta na smijeh. Dotrčaše onamo i ostali, a on, pokazujući na Nikolu, vikaše: »Kaže, da je Šuhaj!«

Pastiri se stadoše deranski smijati i, povukavši se malo na sigurno mjesto, tuliti: »Šuhaj! Šuhaj! Šuhaj!«

»Pravi pravcati Šuhaj«, smješkao se Šuhaj.

»Onda nam dajte milion, ako ste Šuhaj«, rekao je onaj na konju.

»A gdje vam je grančica?« pitao je drugi.

»Kakva grančica?«

»Vi ne znate, da Šuhaj ima grančicu?«

»Ne.«

»I da njome odbija od sebe taneta?«

»Ne.«

»Onda vi znate malo.« I dječaci se opet stali hihotati.

Smiješeći se, Nikola se okrene i ode.

»Šuhaj nije bio takav čovuljak kao vi!« vikao je za njim onaj na konju, gotov da stegne životinju koljenima i da pobjegne, ako se Nikola okrene. A mali, plećati dječak viknu: »A imao je i veću bradu.«

No Nikola se više nije obazreo.

»Gdje vam je grančica?« pocikivao je jedan, a drugi staviše dlanove na usta i vikahu: »Pozajmite nam grančicu, Šuhajuuu! . . . Pozajmite nam zelenu grančicuuu!«

Nikola je prešao livadu i koračao šumom.

Tako je velika bila njegova slava?

Ritam hoda budio je uspomene, koje su se ređale jedna za drugom kao njegovi koraci.

Je li doista imao zelenu grančicu? Djeca su govorila istinu. Koliko su već puta na njega pucali? Na fronti i ovdje. Ima li uopće kakvo oružje, iz kojega nisu na nj pucali? Kod Krasnika su od njegove čete preostala samo trojica. On među njima, i neranjen. A Krasna! Crna bara! Suchar! Ima li na svijetu čovjeka, koji bi iz one kiše taneta izašao živ? Ne, to nije moglo biti samo od sebe! I nije. Ali to je bilo još čudnovatije: uvijek je *znao*, da mu se ne će ništa desiti. I kod Krasnika i kod Stochoda, kad se činilo, da je svaka nada uzaludna, i u stotinu drugih položaja, i na Krasnoj, u Crnoj bari i na Sucharu. Znao je, da mu se ne može ništa dogoditi. Da ga nikakvo tane ne može pogoditi. Ni iz puške, ni iz topa, ni iz strojne puške. Zar mu je to bilo dano? Da, to mu je bilo dano!

Pri tom odgovoru Nikoli prođoše leđima ledeni trnci.

Vika djece već je odavno umukla.

Možda je doista mogao postati Oleksa Dovbuš. Možda je doista ostavio svoju slavu zbog žene. Zabacio svoj veliki dar utaman i beskorisno, ne umjevši iz njega izvući ništa osim goli život?

Hod Nikole Šuhaja bio je sve polaganiji. Zemlja je bila meka i njegovi se koraci nisu čuli. S lijeva je bučao i šumio potok, preskakujući mutnim valovima mjesta, na kojima je trebao da pada kao vodopad.

Kako je moguće s čarobnom grančicom u ruci živjeti tako bijedno i ubogo?

Ili je ona djelovala samo u ratu, a sad joj se već snaga izgubila?

NIKOLA ŠUHAJ

Abram Beer je malo prije razgovarao u svojoj sobici s Gospodom, svojim gospodarom i prijateljem. S kockom tefilima na čelu, s njegovim remenčićima, omotanima oko bila lijeve ruke, jer tako onda dolazi iz srca, i zaogrnut u talis s bijelim i crnim prugama, molio je Šachres, jutarnju molitvu: *Ma tojvi ojhulechu Jankoif*, kako je dobro prebivati u stanovima tvojima, Jakove.

Sad je stajao pred svojim dućančićem, koji bi se mogao kupiti za tri stotinjarke i odnijeti u košu na leđima. Mislio je na svoje stvari. Bile su zamršene i zauzlane, a trebalo je mnogo razmišljanja, oštroumnosti i posla da se raspredu, razuzlaju, srede i zamotaju iznova. Lijevi kut usta bio mu je napola otvoren i podignut prama gore, lijeva nosnica isto tako, lijevo oko pritvoreno, a čelo naborano; prstima je prolazio plavom kosom kao da prebire žice harfine. Svi koločavski Židovi stoje tako poslije Šachresa pred svojim dućanima i svima njima su stvari zamršene i pune problema, koji se mogu riješiti na deset različitih načina, a i ni na jedan. Jer trgovina nije samo zarađivanje novaca. Ona je filozofija, politika, sva kompliciranost života; ona je njegov smisao i strast, koja nije ništa manja od ljubavi. Stvari su djela Vječnoga, a stvorena su za razveseljenje Božje djece. I nema doista veće radosti, nego igrati se s njima i pokretati ih.

»Zlo je!« mislio je Abram Beer. Opet novi gospodari, Česi. Red? Čini se, da bi moglo biti reda. Ali

ga nema. Česi su već tu, a nitko ne zna, kakvi će biti. Gospodin predsjednik je profesor, piše knjige, ali molim vas, kako se može profesor razumjeti u trgovinu? Napisao je, kažu, i neku knjigu o ritualnom umorstvu u vezi sa slučajem Aneške Hruzove i onog siromaška Hilsnera, koga su tek nedavno pustili iz zatvora. To bi moglo biti dobro. Ali čovjek ne može znati. Razumije se, sa Česima moramo ići, što bismo drugo i mogli raditi, ako želimo živjeti, a osim toga ljepše je ovako, nego u Poljskoj ili u Rumunjskoj. A u Madžarskoj? Oj, ojojojoj! Béla Kun. Svemogući Gospod neka nas očuva! Židov, koji je izdao svoga Gospodina Boga, gori je nego deset hiljada kršćana. Židovska glava, gojska duša. Vječni će ga strašno kazniti. Oj, oj! Česi su mi draži. Ali s kim će oni poći? S baganima ili s našima? Da li će shvatiti, da se u ovoj zemlji ne da vladati bez Židova? Ali se može dogoditi, da to i ne shvate. A moguće je i to, da će shvatiti tek za dvije, za tri ili za deset godina, jednom to mora shvatiti i takav kršćanski mozak. Ali što dotle? Ah, boli! Trgovina ne ide; stoke nema, sa žitom se ne da ništa raditi, još jedino špirit, Wolfovi mogu da se smiju. Oj, ojojoj! Da li će ići barem sa zemljištem? Ah, brige su to! Kada će se riješiti Nikole Šuhaja? Gad razbojnički, da ga đavo nosi, nitkova!

Abram Beer otvori još malo lijevi kut usta i podiže lijevu nosnicu. Jer stvar sa Šuhajima bila je od svega važnija.

Zamršeno je to i izgleda ovako otprilike: Ljudi, koji su se rodili u ovim brdinama, ne žive sad više u jednom carstvu, nego su razdijeljeni među Poljsku, Madžarsku i Čehoslovačku. Nije pametno podizati ljudima carinske pregrade baš pred nosom, ali dobar trgovac mora umjeti i takovu stvar da iskoristi. A druga stvar: uske pruge vrtova i livada neprestano se dijele na pruge još uže. Otac udaje kćerku i daje joj nekoliko kvadratnih hvati zemlje da posije tamo konoplju; otac umre, a njegove uske pruge razdijele sinovi među se. Ti komadići su razbacani po čitavoj dolini, jedan ovdje, drugi ondje, a gazde, da bi imali barem komadić gospodarstva u cjelini, zamjenjuju međusobno te poljske pruge, nadoplaćujući njihovu veću vrijednost kravom, sa tri ovce ili deset metara konopljenog platna. Razumije se, bez advokata i kotarskih sudova, za koje nemaju ni vremena, ni novaca; iz prijateljstva i kao dobri susjedi. Tako onda u zemljišnim knjigama nije zapisan sadašnji uživalac zemlje, nego još neki njezin pravlasnik. A baš od njih mnogi danas žive u Madžarskoj ili u Galiciji. Stvar je dakle Abrama Beera da ode u Volovo, pogleda u zemljišne knjige i uvjeri se o tom. I da napiše pismo u Kolomyju Mojdlu Zisoviču ili u Debrecin Seligu Lejbišu. A Zisovič ili Lejbiš poći će onda k Mihalu Chemčuku ili Mitru Vageryču i reći mu: »Hej, ti, nemaš li ti u Koločavi u Čehoslovačkoj neko zemljište?« — »Eh«, reći će Chemčuk ili Vageryč, »gdje bih ga stvorio? Ta znaš, da siječem drva. Nešto sam tamo od oca naslijedio, bili smo tada i kod suda, ali smo se onda sestra, ja i šurjak nekako nagodili, no i oni to već nemaju. Komadić su prodali, komadić zamijenili; to treba da se propitaš u Koločavi«. — »Stani«, reći će Zisovič ili Lejbiš, »ta znam ja. Ali sad imamo s ovim novim vladama svakojakih teškoća, pa trebam, da mi potpišeš, da mi to zemljište prodaješ.« — »A što ćeš mi za to dati?« — »Što ću ti dati? Tri zlota«. Chemčuk i Vageryč premišljaju. Ne razumiju od svega toga ništa. Ali zašto da ne prodadu nešto, što nije njihovo? A ako već Židov hoće da se nasanjka, zašto da mu to uskraćuju? »Daj pet!« — »Ne bojiš se ti, čovječe, Boga?!« viče Zisovič ili Lejbič. »Zašto? Za tvoja tri križića, koja moram dati ovjeriti? Ako ne ćeš, dobro, pobrinut ću se za to drugdje.« Tako će onda Zisovič ili Lejbiš ku-

piti zemljište za tri poljska zlota i dvadeset groša ili za pedeset madžarskih kruna i prodati ga Abramu Beeru u Koločavi za dvjesta čehoslovačkih kruna. A Abram Beer će doći sa svim ispravama o tome k volovskom kotarskom sudu i dati prepisati zemljište na svoje ime. Tako je uradio i s livadom, na kojoj kosi sijeno stari Petro Šuhaj.

Lice Abrama Beera poprima sve zabrinutiji izražaj.

Bog znade, da je dvjesta kruna mnogo novaca za stvar, o kojoj čovjek ne zna, kad će je dobiti. O židovskom Petrovu i Pavlovu? Oj, ojojoj! Razumije se, mogao bi da je proda dalje, nekomu iz Muhačeva ili iz Chusta, uvijek je bolje, nateže li se s baganom kakav stranac, ali to je baš ono, što ne može da proda. Ta livada leži odmah do livade Abrama Beera. A od Beerove livade lanjskoga je proljeća napravila Koločavka kroz tri dana svoje korito, a kad se je opet vratila na staro mjesto, ostala je od njegova krasnog zemljišta, za koje je dobivao šezdeset hiljada, ploha šljunka, na kome se ne može ni vrba da uhvati. Šuhajevu livadu on mora imati, takva kupnja ne će se pružiti više nikada. Staromu Šuhaju ne bi se bojao reći, da je njegova, Šuhajeva livada, zapravo njegova, Beerova, ali kako da se riješi mladoga? Iz svakog mu oka gleda sedam bodeža, a zadaviti čovjeka onim rauberskim rukama za njega je igračka. Ah, brige su to! Vidjet ćemo, kakvi će ljudi biti Česi.

Gle, gle! Kamo to tako trči Izak Herskovič s dječakom Tejvim Menčlom.

I to je lijep svat, taj Izak Herskovič iz Gemösfalve! Neka praseća glava. Koliko li je taj prodao ovčjih koža za dragunske kožuhe! Ajmee! Što li je zaradio novaca! Eej! Šlag ga trefio!

Ali kamo se to tako žure, kao da im gori pod nogama?

»Noo?« pita Abram Beer, kad prolaze kraj njega, ali pita to samo pokazavši zube i raširivši prste na dlanovima.

Ali Izak Herskovič očito nema vremena. Odmahnuo je samo rukom, što znači: »Nema smisla govoriti!« i juri dalje.

»Noo?« govori Abram Beer sam sebi i gleda za njima. »Što se dogodilo toj prasećoj glavi?«

Izaku Herskoviču se doista nešto dogodilo.

Trčao je s Tejvim na žandarsku stanicu.

Uzbuđen, sve je stražmeštru ispričao.

Danas, 16. srpnja, trebao je Izak Herskovič da pošalje na poloninu Douhe Gruny, na zajedničko pasište sitne stoke iz daleke okolice, po prosječni godišnji prihod svojih šest ovaca, po šest geleta mlijeka, to jest po sedamdeset litara; ili po bryndzu od njega. Budući da je htio imati košerni sir, a bojao se, da ga ne bi ovčari pravili rukama, u kojima su možda malo prije držali komad slanine, ili da mu ga ne bi kako drugačije onečistili, htio je da donese gore za sirište komadić telećeg želudca od životinje, koja je ritualno zaklana. Jučer je dakle odmjerio u vreću kukuruznog brašna, koliko je bio dužan za hranu ovčara i pasa, stavio u vreću drvena vedra za surutku, zamolio sestrina sina Tejvija, da mu to pomogne ponijeti, i pošto su se pomolili za sreću na putu, pođoše. Brzo je došlo popodne. Jer na Douhe Gruny treba ići Sucharom, onda se verati stazom uz Zapodrinski potok, prijeći poloninu, na kojoj pasu konji, i udariti obroncima Tisove; ima tu dobrih pet sati hoda. Imali su ondje prenoćiti.

Koliba na Douhim Grunama je vrlo jednostavna. Kosi krov od šiblja protiv rose i ograda pred njim, da ne bi stoka noću oblizivala ljudima u snu nosove; a na ogradi nekoliko drvenih vedrica za muzenje. Naveče su sjedili s ovčarima pred kolibom uz vatru, izvukli pšenični hljeb, sir i luk i večerali. Poslije su

se ljenarili, gledajući u rasplamsanu vatru i na zvijezde na nebu. Najednom naćuliše psi uši. Počeše divlje lajati i pojuriše na jednu stranu. Začuje se hitac. Onda još jedan. Izak Herskovič je vidio, kako se jedan pas protegao mrtav. *»Riboinoi šel ojlom,* gospodaru svijeta!« viknu Izak Herskovič i baci se licem na zemlju. Kroz noć se orila pucnjava. Jaka i izbliza. Šume naokolo činile su je još jačom. Izak Herskovič, priljubivši tijelo uz travu i nos uz studenu zemlju, šaptao je ponavljajući besprekidno: *»Šma Jesruel! Šma Jesruel!* Čuj, kralju, Židov te zove!«

Onda se nad njim začu glas: »Ustani!« Ali poslije nekoliko poziva trebao je da dođe i udarac nogom, da bi Izak Herskovič poslušao. Do njega je stajao kao sir bijeli Tejvi, a pred njim dva čovjeka. Ovčarâ nije bilo; razbježali su se. Ljudi su bili u starim vojničkim uniformama, a nos i usta su im bili prekriveni rupcem. Jedan je bio bez kape, crnu kosu je pustio preko lica i u ruci držao pušku. Drugi je imao vojničku kapu s obrubom, spuštenim i zakopčanim pod bradom, kako su u ratu nosili vojnici, kad ih je grizla zima za uši. Izak Herskovič je u vatrenu sjaju vidio, da otprilike dvjesta koraka odande leže još tri čovjeka s puškama, uperenima na njega. Čovjek s kapom udarao je nogom vatru, da ne bi bacala veliku svjetlost, i razbacao je. »Ruke gore!« Ne, Izak Herskovič nije više mogao ni ruke dignuti. »Što je u kolibi?« — »Sir«, zacvokoće zubima Izak. »Trebamo ga. Nosi se kući!« Ali drugi je zapazio njegove dobre cipele: »Izuj se!« I uzeo mu cipele. Onda su unišli u kolibu i uzeli odonud burence »bryndze« i burence »urde«, mekoga ovčjega sira. Kad su valjali burence pokraj vatre, spao je onomu sa spuštenom kapom s usta rubac i Izak Herskovič prepozna u njemu Nikolu Šuhaja.

»Nikola Šuhaj?« mislio je u sebi žandarski stražmeštar.

Uzrujan, Izak Herškovič pričao je o svom strahu i kako su mu ti ljudi uzeli osam stotina kruna, i još jednom o otetim cipelama.

Stražmeštar se dao u razmišljanje. Nikola Šuhaj? Dobro je poznavao toga mladića, pričao mu je o njemu Abram Beer, koji je tražio, da ga uhapsi. Ali jer se je Šuhaj vladao valjano i žandarima nije pravio nikakvih neprilika i jer stražmeštru nije bilo posve jasno, treba li Nikolina djela kvalificirati kao junaštvo u borbama s Madžarima ili kao trostruko ubistvo, podastro je o tom izvještaj Zemaljskom žandarskom zapovjedništvu. Sad je to bila dabome posve druga stvar. Službeni nalozi za Potkarpatsku Rusiju veoma su strogi. U Slovačkoj se još ratuje. U Madžarskoj vladaju komunisti. A stvaranje razbojničkih banda ovdje se nikako ne može trpjeti. Stražmeštar će zahvatiti u stvar željeznom pesnicom.

Ali nije to bilo baš tako, kako je prikazao Izak Herskovič. Nikakav pas nije bio ubijen. Nikakva tri čovjeka nisu na Herskoviča iz udaljenosti od dvjesta koračaja uperili puške. Na Douhim Grunama bili su samo Nikola Šuhaj i Vasil Krivljak, koji je kasnije u Chustu sve priznao. No ako se Izaku Herskoviču u ovim dvjema omaškama može priznati dobra namjera, jer je on to doista vidio, ne može mu se priznati u stvari osam stotina otetoga novca, iako i tu treba priznati, da svojom tvrdnjom nije htio nikoga oštetiti. Jer je i njegova stvar bila zamršena. Trebao je sutra da plati Mendlu Blutreichu iz Horba nešto više od sedam stotina kruna, rezultat veoma zapletenog i burnog obračunavanja obostranih dugova vlastitih i tuđih, ali nije mu ih mogao dati, jer ih je trebao za kožu. Mendl će strašno bjesnjeti i ne će vjerovati ni onda, kad Izak Herskovič na Šuhajevoj raspravi prisegne, da je tako, jer znade isto tako dobro kao svaki drugi Židov, da dragi Gospod Bog ne razumije gojski jezik i da mu ne može ni pasti na

pamet, da daruje makar samo trenutak od svoga vremena nekom čehoslovačkom sudu u Chustu. Ali može li trgovac dopustiti, da mu izmakne ovakova prilika?

»Je li Šuhaj vidio, da ste ga prepoznali?« pitao je stražmeštar.

»Pravedni Bože, nije! Ubio bi me!«

»Jeste li o tom komu pričali?«

»Ne. Jurio sam iz Douhih Gruna ravno amo, pozajmio sam samo kod šehtra cipele, ali njega nije bilo kod kuće, a djeci nisam ništa rekao.«

Stražmeštar odluči, da najprije nekoliko dana promatra Šuhaja. Treba uništiti čitavu bandu!

»Dobro«, rekao je, »nikomu o tom ništa ne govorite. A ti«, zagrmio je na Tejvi Menčla, »ako budeš što brbljao, zatvorit ću te.«

Tejvi nije shvaćao, zašto viče na njega.

Stražmeštar slijedeće dane nije zapazio ništa sumnjivo.

Treći dan je bio Nikola Šuhaj uhapšen. Gore na Đorđavi, gdje je s Eržikom kosio sijeno. Tamo je oborog, a između njegova krova i sijena spavali su njih dvoje. Eržikina glava je ležala na njegovu ramenu, a on je priljubio lice uz njenu kosu. Tamo su ih probudili žandari; onda, kad je već sunce stajalo nad Ružom.

Pred podne doveli su ga svezanoga i smrknutoga na žandarsku stanicu.

Pustili su ga kratko vrijeme da čeka.

»Tko je to dakle bio s tobom na Douhim Grunama?« zapita ga stražmeštar, kad je došao.

»Nismo imali što da jedemo. Nitko nema ništa za jelo. Nemamo ni zrna kukuruza, ni zdjelice sira, ni zelja. Nismo mogli umrijeti od glada.«

»To te ne pitam. Tko su bila ona četvorica s tobom?«

Šuhaj začuđeno pogleda žandare.

»Samo jedan je bio sa mnom, ali ga ne ću spomenuti.«

»Aha«, rekne mirno stražmeštar, »seoski kavalir! Stavite mu onda opet željeza.«

Kad su Šuhaju sputali ruke, udario ga je stražmeštar po licu. »Tko su dakle bila ona četvorica?« zaurla on.

Šuhaj uvuče glavu među ramena i htjede se baciti na žandara čelom kao ovan. Ali ga odostrag zadrža jedan kaplar. Na Šuhaja stadoše padati udarci jedan za drugim.

»Tko su dakle bila ona četvorica?«

Šuhaj je škripao zubima, otimao se laktovima, udarao nogama. Triput su ga bacili na zemlju, tri put se on digao. Ukrotili su ga tek udarci volovskom žilom.

Sputali su mu još noge i privezali ga za šivaću mašinu gospođe stražmeštrove, koja je stajala u službenoj sobi. Znali su, tko je Nikola Šuhaj, i nisu se usudili baciti ga u zatvor. Zatvor je bio u vrijeme jesenskih buna obijen, a Rumunji se nisu mnogo starali da ga poprave.

Vijest se brzo proširila po šest stotina kuća, skupljenih u dolini Koločavke i raspršenih na dvanaest kvadratnih kilometara gora i strmina.

Šuhaj? Nikola Šuhaj? Eržiki Draževoj nije dakle pošlo za rukom, da mu navuče uzicu oko vrata i zadrži ga uz bračni krevet; a oni svi činili su mu krivo. Uhvatili su Nikolku? Đavo ih ubio! Nikolka će Česima pobjeći, kao što je pobjegao Madžarima i Rumunjima. Nikolka će uteći u brda i odande ih ubijati.

Abrama Beera je vijest udarila pravo u srce.

Kako? Što? Kada? Gdje?

Hvaljeno budi ime Vječnoga! Napokon! Sutra ili prekosutra poći će Petru Šuhaju i reći mu, da je Šuhajeva livada zapravo njegova, to jest Abrama Beera.

Od žandara nije zasad nitko imao vremena da sprovede Šuhaja u Volovo, i tako je Nikola sjedio već drugu noć na podu kraj šivaće mašine.

Bol od udaraca volovskom žilom već je izgubio, isto tako i nepodnošljivu uzetost noge. I prvi divlji bijes. Ali udovi, ležeći mirno, bili su tupi i kao tuđi. Na stolu je gorjela petrolejska lampa, a na vojničkim posteljama spavala su tri žandara. Nikola je već napustio zanimanje svoje prve noći, u koje je čitav dan stavljao tolike nade, to jest da oslobodi ruke ili da primakne zube k uzlovima; time nije ništa postigao, osim to, da su ga udovi još jače boljeli. Lutao je očima po žandarskim puškama na zidu, a njihova dugmeta, koja su se ljeskala, uspavljivala ga.

»Hoće li mi poći za rukom da se oslobodim odavde?« To je bila jedina misao, koja ga je zaokupljala. A danas i njegova posljednja.

»Oslobodit ću se!« odgovorio je sam sebi već stoti put i umorno srce mu je stoti put mirno zakucalo.

Zatim je, naslonivši glavu na željezno podnožje šivaće mašine, usnuo olovnim snom, u kome svaka neznatna kretnja i svaki ud boli, a ipak nemamo snage da se probudimo. Od rijeke je do njega dopirala čudna glazba koločavskih noći: potmuli udarci mlinske stupe, koja udara vuneno tkivo. Nikola je čuo taj zvuk, ali kao iz daljine, iz beskrajne daljine, do koje nikad nitko ne može da stigne.

»Ništa ti se ne može dogoditi!«

Taj je glas iznenada zvonko odjeknuo u noći.

Nikola skoči, ali mu se lanci zarezaše u mišiće. Osjetio je nesnošljivu bol. Pao je na zemlju. Što je to?

I sada, kao iz beskrajnih daljina, odande, gdje je prije bila mlinska stupa, čuje se tiho: »Oslobodit ćeš se.«

Nikola bulji očima u žutu svjetlost lampe.

Kakav mu to glas govori?

Njegov čudesan glas?

Mlinska je stupa prišla sasvim blizu, a tamni udarci drva o drvo, među kojima se nalazi vuneno tkivo, neprestano udaraju.

Trudio se da ponovo zaspi.

Nije mogao.

Sad će biti skoro podne. Za stolom, okrenut prema njemu leđima, sjedi žandarski pripravnik Vlásek, zapisuje nešto u debelu knjigu i puši cigaretu. Drugi su otišli. Nikoline oči lutaju po kvaki od vrata i po tri prozorska zatvarača i kližu po njihovom mjedenom sjaju. Nikolina glava opet radi.

Svakako će se osloboditi. Izvukao se on već iz gorih položaja. Ima zelenu grančicu. Nikakvo tane ne može ga zahvatiti: ni iz puške, ni iz revolvera, ni iz topa, ni iz strojne puške.

Ali kako? Na silu? Zasad ne. Moljakanjem? Luda misao! S pomoću prijatelja? Možda kad ga budu vodili odavde. Ili treba da čeka, dok ne dođe u Volovo ili u Chust, gdje će njegov položaj biti mnogo gori nego što je ovdje? Ne! Pokušat će još nešto.

Izabrao je za to žandarskog pripravnika Vláska. Baš toga, koji ovdje s njime sjedi. Zašto njega, ne zna. Jučer mu je to palo na pamet, kad je gledao u žandara, a ovaj se smijao. Možda ga je privukao njegov pogled, možda zvuk njegova smijeha; nije mislio o tom.

»Nisam prosjak«, govori Šuhaj. »Imam stoke. Možda bih za nju, kad bih je prodao, dobio šezdeset hiljada.«

Žandarski pripravnik ne smatra Nikolu dostojnim, da na njega okrene glavu.

»Česi ovdje ne će ostati«, govori čas kasnije Šuhaj.

Žandar puši cigaretu i zapisuje nešto dalje u knjigu. U tišini se čuje, kako škripi pero po papiru. Žandarova su leđa široka, a zelena je čoha na njima napeta.

»Ovdje su bili Nijemci; povukli su se. Bili su Rusi; nema ih. I Rumunji su nestali. I Madžari.«

Vlásek se ne okreće, ali trga od arka komadić papira. A taj je šum svojom oštrom brzinom iznenadio. Žandar bilježi na papir Nikoline riječi.

»Za nekoliko sedmica vi ćete otići i onda vas nitko ne će pitati, što se dogodilo s Nikolom Šuhajem.«

Opet tišina. Može se čuti kucanje vlastitoga bila. Žandarova cigareta miriše.

Tako se približio najosudniji sat Nikolina života. Ali Nikola to nije ni slutio; znao je samo za sat, koji će odlučiti, da li će ostati i dalje privezan za šivaću mašinu ili će odavde izaći na sunce i zrak.

O podne je došla Eržika s jelom.

Žandar je okrenuo stolicu prema njima i na koljeno položio pušku, na koju je stavio bodež.

Šuhaj nije htio da jede kukuruznu kašu, odgurnuo ju je, kao oba dana pred tim, ali lonac s mlijekom je uzeo u sputane ruke i pio. Gledao je pri tom Eržiki u oči oštrim pogledom.

»Prodaj obje krave, koje si mi donijela!« šaptao je između gutljajâ. »... Abramu Beeru... Otac neka proda konje... Heršu Wolfu... Odmah. Bez oklijevanja... Pozajmi, koliko možeš... Donesi! Žandaru!... Odmah... Odmah!«

Eržika je otišla, a žandar se opet okrenuo prema svojoj knjizi.

»Je li čuo ili nije?« mislio je Nikola, a srce mu udaralo. I: »hoće li se moći Eržika vratiti, dok je tu još Vlásek sam«?

Eržika se vratila. Došla je s trideset hiljada i metla ih kraj žandara na stol. Ali Vlásek je bio previše uduben u posao, da bi imao vremena da se obazre na zamotak novčanica ili za Eržikom, koja odlazi.

Ta tišina je bila nepodnošljiva.

Srpanjsko popodne bacalo je kroz prozor široke sunčane pruge. Žandar je lijeno pripaljivao novu cigaretu i dim se u modrikastom svijetlu rasplinjavao valovitim crtama.

»Koliko li ima?« misli Vlásek, gledajući ispod oka na svežanj novaca. »Dvadeset i pet? Trideset? Mnogo nije. Za taj se novac danas dobiva krava. No, recimo: dvije.«

Prignuo se, kao da traži nešto u donjoj fioci i, prikrivajući tako novce tijelom, turio ih u džep. Tko će mu što dokazati? Uostalom neka ide do vraga žandarska služba u ovoj Sibiriji.

Ustao je i ravnodušno počeo promatrati Šuhaja.

»Ruke su ti posve otečene, stani, otpustit ću ti malo lance, da protareš zglobove.«

Skinuo je Nikoli lisičine i izašao napolje.

Nikola se odvezao, bolno se protegnuo, da mu se glava gotovo prevratila, i skočio kroz prozor u vrt.

Kad se žandar vratio, znajući sada točno, koliko je novaca u zavežljaju i počeo razgledavati sobu s otvorenim prozorom, pogledao je i na pisaći stol, gdje je ležao papir sa Šuhajevim protivudržavnim izjavama. Zapalio je šibicu, spalio papir, a pepeo rastrljao među prstima.

A onda je čekao grmljavinu, koja će nastati, kad se vrati stražmeštar. Bit će svašta! Ali neka! Treba

ove novce. No, morao je izaći, u kući nije bilo nikoga, a Šuhaj je za to vrijeme utekao. Stavit će ga u disciplinsku istragu? Možda izbaciti iz službe? Neka!

Čuvanje službene tajne skrivilo je to, da se je dva sata poslije uzbune na žandarskoj stanici uputio Abram Beer pod Suchar da rekne Petru Šuhaju, da će na livadi kod Koločavke ljetos on kositi sijeno. Prije opasnog pothvata izmolio je tviles a derech i razgovarao s Gospodom još na putu. Šta, zgrće imetak, no ne stiče li ga za narod Gospodov, dakle i za njega? I nije li dužnost Vječnoga da mu pomogne? No kad se približavao Šuhajevoj kući, ipak ga je izdavao dah. Ali tamo mu rekoše djeca, da je otac na polonini u Sucharu, a budući da to nije daleko, pošao je Abram Beer i onamo.

A u šumi, na raskršću dviju staza, stvorio se pred njim Nikola Šuhaj s puškom.

Beeru se sledi krv u žilama i on stade. *»Šma Jesruel!«* Jer pred njim se pojavila prikaza.

Šuhaj je pošao brzim koracima prema njemu. Abram Beer se tresao.

»Kažite im, da me sad više ne će dobiti u ruke. Živa ne!«

Nato se Nikola oštro okrenu. I pođe dugim koracima gore kroz šumu. Njegove su kretnje bile uvijek tako odrešite i njegov hod tako brz.

Abram Beer se časak nije mogao maknuti s mjesta. Kući se vratio tek u sumrak.

Bio je mrzovoljan.

Na stropu u dućanu gorjela je već petrolejska lampa s velikim sjenilom i obasipavala sredinu dućana žutom svjetlošću, a kutove ostavljala u tami. U dućanu su opet bili kupci, već se moglo nešto i prodati, iako se teško dobivao filir od ljudi. Sakupila se ovdje i židovska mlađarija, dječaci i dvije djevojčice; sjedili su na škrinjama, naslanjali se na burad i tezgu, zabavljali se, u sve se pleli i smetali. Žena Abrama Beera posluživala je mušterije, a njegova sedamnaestgodišnja Hanela (slava imenu Gospodnjem, jedina, koja je još preostala kod kuće) stajala je s nekim starim gazdom u širokom pojasu i, potpomagana od svojih mladih prijatelja, dokazivala mu, da mu na kosi, čiji je zvuk seljak besprekidno mrzovoljno iskušavao člankom prsta, ne može popustiti pedeset filira. Abram Beer je samo prošao kroz dućan. Nije volio te sastanke u svom dućanu. Ništa nije primijetio, samo je neprijazno pogledao nekog drskog židovskog mladića, koji je sjeo na tezgu. Mladić je odmah sišao.

Abram Beer se povukao u sobu. Tri zvijezde su već izašle na nebu, vrijeme je, dakle, kad valja moliti »maref«. Abram Beer jače natuče šešir na glavu i stade se moliti, okrenut prema kutu: »Hvaljen budi Gospod, Bog naš, kralj svijeta, koji riječju svojom čini da bude tama, u mudrosti svojoj otvara vrata nebeska i u smišljenosti svojoj mijenja vrijeme i dobe i reda zvijezde na putu njihovu na svodu nebeskom prema volji svojoj.«

Danas je izgovarao riječi marefa s osobitom usrdnošću i važnošću, jer je jasnije nego ikad osjećao blizinu svojega Boga. Znao je, da je Bog nad njim bdio. Slava Vječnomu, koji štiti svoj narod! Slava Kralju kraljeva, koji čitavo vrijeme od vječnosti misli samo na dobro svojega naroda! Gospodu, koji se stara za svakoga Židova, znajući, da na podnožju Izraela počiva Njegov zvjezdani prijesto i da molitva svakoga pojedinca, moćnije nego anđeli, povećava Njegovu moć i slavu. Kako je mudar Gospod, koji je poslao u pravi čas Petra Šuhaja na poloninu i postavio u trenutku, kad je onuda trebao proći Njegov Abram Beer, na raskršće stazâ Nikolu Šuhaja i spasio mu život. Misao Abrama Beera, koji je bio

okrenut u prazni kut kod divana, gdje ga nije ništa smetalo i pažnju mu odvodilo, koji se naklanjao sad naprijed sad natrag, poigravao, mumljao, pjevušio i pucketao prstima, bila je usredsređena samo na molitvu i Gospoda.

O čudu u Sucharu nije se moglo govoriti čitavo veče. To bi značilo govoriti pred židovskom općinom. Jer i pri večeri je tih drskih derana puna kuća (»Pazi li majka dobro na ovo dijete?«), a i ove vječito nesićene kovačeve djevojke dolaze k Haneli samo zato, da im majka u kuhinji dade nešto od večere.

Tek noću, kad su legli u krevet, rekao je Abram Beer ženi:

»Danas me je spasio Gospod od velike opasnosti.«

»Neka bude slava imenu Njegovu!« rekla je usrdno gospođa Esther.

A kad je, raširenih očiju, saslušala čitav slučaj, podignula je nad perine svoje oble ruke kao na blagoslov i, prevrativši oči, pohvalila ime Gospodnje još jednom: *»Hašem jis burech«*.

Izmolio je »krišmu«, molitvu prije spavanja: »U ime Gospoda, Boga Izraelova, s desna mi Mihael, s lijeva mi Gabrijel, a preda mnom Orijel i za mnom Rafael, a nad glavom mojom veličanstvo Božje.«

Ali onda se još nečega sjetio. Dotakao se rukom žene, koja je već drijemala.

»Kćeri ne govori ništa. Preplašila bi se. Da je Šuhaj utekao, doznat će i tako prebrzo... Samo da se odatle ne porodi kakvo zlo.«

•

Zar je možda u Brazama izašla iz zemlje Dovbuševa kremenjača? Tamo je pred smrt slavni hajduk ovih gora zakopao duboko svoju pušku kremenjaču. A puška se svake godine vidljivo pomiče iz dubina prema zemaljskoj površini, a kad na suncu zablista čitava, kao u proljeće na polonini turica ili šumarica,

doći će novi Oleksa Dovbuš, koji je bogatima uzimao, siromašnima davao, bio gospodu, ali nikad nikoga ubio, osim iz pravedne osvete ili u samoobrani.

Doista! U Brazama se pomakla puška prema površini.

U šumama bjesni Nikola Šuhaj. Od Kamnjonke i Popadije sve do ravnice rijeke Tise, od Grope i Klimove preko Stoja krstari krajinom dugim koracima, sličnim jelenjima. Hrani se u kolibama i planinskim kućama, gdje plaća za zdjelu kukuruzne kaše kao kralj, spava u oborozima i pod drvećem, smije se, ako je ujutro njegova jamica na grudima puna rose.

Gore na Gregovištu, tamo, gdje je na najvišem mjestu strme ceste drveni križ s dvije grede, prepada poštu iz Volovoga.

U alpinskim cipelama s vojničkim ovijačima, u staroj vojničkoj uniformi, bez oružja i s nezakrivenim licem podiže nasred ceste ruku: »Stoj! Ja sam Nikola Šuhaj!« Iza njega stoje četiri momka s rupcima preko lica, dvojica od njih s brzometnim vojničkim puškama uperenima na kola; a ako se tko od putnika odvaži da pogleda napolje, može vidjeti, da su mu cijevi pušaka uperene pravo među oči. Svi napolje i ruke u vis! Svaki neka dade sve, što ima, osim ako je siromašan i ako to znamo za njega.

U uskoj dolini Tereble prepada kola, koja idu na vašar u Chust.

Cestom prolaze kola prepuna ljudi. Židov, vlasnik kola, ide s bičem uz konja. Ako ga zapita strani pješak: »Molim vas, koliko zapravo ljudi uzimate u ova kola?« ne će on shvatiti zlobno pitanje i reći će ljubezno: »Koliko ih može stati, puric. Samo uđite!« Koš sliči na rojni grozd pčela, osovina škripi, a konji sporo voze. Na mostiću, koji vodi preko potoka, stoje poprijeko prazna seljačka kola bez tegleće stoke. A pred njima četiri ili pet ljudi, od kojih dvojica imaju

puške. Onaj nenaoružani među njima, koji nema zakriveno lice, stavlja, prijeteći, na usta prst i polazi dugim i opominjućim koracima prema kolima. Izgleda to tajanstveno. Konji se zaustavljaju. Nikola Šuhaj mahne rukom: Svi s kola! bez riječi, ali njegova mirna kretnja ima ozbiljnost zapovijedi, tajanstvene i sudbonosne. Nema nikoga, koji ne bi poslušao. Šuhaj šutke i polagano podiže ruke, a oni, kao u snu i omamljeni, čine polagano to isto. Pokazuje prstom na jednoga i taj poslušno dolazi. A onda redom. Bučni šamar. I nekoliko ispražnjenih džepova. I bjež' u jarak! Lezi! Licem prema zemlji! Drugi! Šamar, džepovi, jarak. Treći! Židovi, bogati gazde, keroni, Amerikanci, koji se vraćaju poslije rata iz prekooceanskih zemalja s dolarima i koje Nikola osobito rado opljačkava. Za čas leži u jarku dugačak red nepomičnih ljudi, a na cesti stoji kiridžija s bičem i izbuljenim očima. Šuhajevi drugovi odvlače s mostića seljačka kola i postavljaju se iza zarobljenika. »Svi u kola!« viče glasno Šuhaj, a ovaj gromoviti zvuk još je strašniji nego ona tišina prije njega. Skaču iz jarka i trče prema kolima. »Tjeraj! Brzo!« Židov udara konje bičem, a oni, istežući vratove i glave, pokušavaju i kasati. Na kola uperiše ostrag dva čovjeka vojničke brzometke. I tek daleko odavde, već negdje izvan dohvata puške ili iza zaokreta ceste, počinju prepadeni da viču i da se uzrujavaju, Amerikanci pucaju u zrak na uzbunu iz browninga, koje dabome nitko ne čuje i koji ne će nikoga dozvati, i prave se, kao da žele da se vozi natrag i da otmu razbojnicima ono, što im je bilo ugrabljeno. A međutim Nikola čeka nova kola. Tok događaja se do potankosti ponavlja; s naučnom točnošću. A kad druga kola nestaju, odlazi Nikola Šuhaj svojim dugim, mirnim koracima u šumu nad cestom, a njegovi drugovi s njime.

Ljudi ga sreću u sucharskoj šumi. Takva, kakva su ga poznavali, dok je još živio kod oca u kući: crnih očiju, crne kose, s brčićima pod nosom, s malom bradom i savinutim čelom konjanikâ i divljih strijelaca; u širokom, šarenom, kožom izvezenom pojasu, koji štiti rebra pri padu ili pri udaru klade, u uskim gaćama, u opancima s remenčićima mnogo puta omotanima oko noge nad gležnjevima, i u konopljenoj košulji sa šarenim staklenim dugmićima; na ramenu mu je jedna puška, dok mu je druga prebačena preko vrata, kao konjaniku. Nekada se propitkuje za ljude iz sela i za žandare; nekad se smije i šali; drugi put opet dijeli djeci i starim ženama sam od sebe novce. Ali ponekad se žuri, smrknut je i nikoga ne zapaža.

Idu tri Židova gore pod Tisovom na poloninu i vuku u dvostrukim vrećama, prebačenima preko ramena, sol za stoku i kukuruzno brašno za pastire. Pred njima se najednom nađe Šuhaj; kao da je s neba spao. Šuti, gleda ih, a oni poblijedili i mole se. »Ej, Šlojme Nachamkesi, spusti ruke s toga drveta i oslobodi glavu iz njih! Sutra će egzekutori prodavati Eržikinu kravu, evo ti novaca; kupi je, doći ću jednom po nju!« I vjere mi, nijednu kravu u čitavoj Verchovini bolje ne timare, pažljivije ne paze i sitije ne hrane nego upravo ovu.

Nekad otima, nekad ne.

»Samo kad bi već bio iza Zabroda«, misli u sebi Berka, to jest Bernard Hahn iz Horba, »tamo valjda ne ću nabasati na Nikolu.« I udara konjče. Ali Nikola nije dao da ga on čeka sve do iza Zabroda. Sto koračaja pred Hahnom na cesti ukazuje se podignut Nikolin dlan. Hahn skače s kola, sva mu je krv udarila u lice i u duši mu se stvorila očajna odluka. »Ove novce mi ne ćeš uzeti, Nikola! Idem u Chust da kupim za djecu cipele«, govori Hahn sigurno i glasom, koji nastoji da bude čvrst. »Pokaži, imaš li mnogo!« zapovijeda Šuhaj. Hahn vadi zaprljanu bilježnicu,

otvara je na strani, gdje su papirni novci, ali se povlači i pritište bilježnicu na prsa, s odlukom da je ne preda. »Daj amo!« vikne ljutito Šuhaj, istrgne mu bilježnicu iz ruku i prevrće listove u njoj: »Ti imaš petero djece?!« — »Sedmero«. — »No, imaš onda premalo, Berka, evo ti i kupi im dobre cipele!« I stavlja u bilježnicu nekoliko zelenih stotinjarki. »Kako se zove tvoja najmlađa kćerka?« — »Fajgele.« — »Pozdravi je!«

Pojavljuje se u gospodskom odijelu i u gumenom plaštu čak dolje u Chustu, zalazi u gostionicu i čitav sat sluša razgovor gospode o Šuhaju; jer jedna od najvećih radosti je pričiniti se, da te nema, a prisutan si. Tek kad ode, nalazi konobar na stolu pod zdjeličicom za pivsku čašu listić, na kome piše jedino, što se je Šuhaj u madžarskoj pukovniji naučio pisati: »Suhaj Miklós«. Gosti skaču na noge, jure k praznoj stolici, kao da se na njoj može još što vidjeti, čitaju listić i uzbuđuju se.

Noću je spavao u velikim stajama na gori Stinjaku, kamo je njemačkim kravarima donio slatke rakije i plesao s njima, uz pjesme kolomyjku; ujutro je opljačkao u dolini Mokranke češkoga inžinira i odnio mu triedar i novce, sat kasnije bilježnika iz Njemačke Mokre, a poslije podne već je kod Sojme nad plitkim tokom Rike, gdje se upravo sa svojim psićem kupa žena kotarskog načelnika u Volovom. Šuhaj gleda, podsmijeva se i suče crni brk: »Dosta ste lijepa gospica. Ali moja je Eržika ljepša. Ja sam Nikola Šuhaj.« A žena, dok stoji u modrom kupaćem kostimu preko koljena u vodi, ne zna, što da radi i kako da se drži, Šuhaj se smije: »Pozdravite muža, gospođo načelnikovice!« i dugim koracima odlazi.

Žandari su bespomoćni. Pobješnjeli. Biju Eržiku, biju staroga Petra Šuhaja, biju Ivana Drača, biju

Nikoline rođake. Pozatvarali Nikoline drugove, ili one, koji bi to bar mogli biti. Koločavi, koja hajduka očito potpomaže, nametnuta je kontribucija u iznosu od trideset hiljada.

Češki žandari nisu otišli, kako je to obećavao Nikola Vlásku. Naprotiv: učvršćuju svoju moć. A njihov kamen kušnje treba da bude baš Šuhaj. Ne može biti reda i ne može vrijediti autoritet nove države, dok on mahnita u tom kraju, dok se oko njega stvaraju legende, dok ispitljive oči s potajnom radosti prate bezuspješnu borbu žandarâ s banditom, dok je ime Nikole Šuhaja u svim ustima od Vihorlata preko Hoverle i dok to ime označuje junaka, heroja. To znade i koločavska žandarska stanica, a i užhorodska vlada, a od Zemaljskog žandarskog zapovjedništva dolaze strogi nalozi, urgencije i objašnjenja, koja samo stvaraju uzrujanost, jer to sve znadu svi u Koločavi barem isto tako dobro.

U Koločavu su upućeni žandari. Ima ih ovdje već trideset. Žandari su zaposjeli školu, nastanili se na sjeniku kod Kalmana Lejbovića i pune čitav dan njegovu krčmu dimom cigara, čepovima pivskih boca i zadahom svojih cipela. Za zapovjednika koncentriranog odjela bio je postavljen kapetan, a stari je stražmeštar ovdje već pomalo samo zato, da upoznaje novu momčad s mjesnim prilikama i s krajinom. Zato on mrzi Vláska iz dna duše, bilo to kako mu drago, i dao je o njemu disciplinskoj komisiji izvještaj, u kojemu je izrekao najgoru sumnju. A na Vláska, premda je on dobar drug i veseo momak, gledaju s prezirom i drugi žandari, jer na kraju krajeva ipak je on kriv za to, što oni moraju živjeti u ovom razbojničkom selu i vršiti u brdinama ovu majmunsku službu.

»Sve, što je iole sumnjivo, hapsiti!« zapovjedio im je kapetan.

Oni dakle hapse. Samo Šuhaje ne, jer kapetan vjeruje, da će Nikolu, ako ga ne dobiju u šake drugačije,

upecati na Eržiku. Kod Šuhajevih vrše samo kućne premetačine: triput u jednoj noći, četiri puta u jednoj noći. A onda nekoliko dana ništa, da porodicu uljuljaju u nadu, da su napustili uzaludno naprezanje, a onda opet. Triput noću ustajanje iz kreveta, premetačina čitave kuće, preslušavanja, prijetnje, triput noću bajunete na prsima. Jer, ako ove ljude ne dovedu na rub očajanja i ako oni ne izgube posljednji ostatak živaca, oni ne će progovoriti. Ali uhapsili su Matjeja Packana, Ivana Hrečyna, Vasila Krivljaka, sina načelnikova Mišku Derbaka, Ivana Derbaka Gornjega, Ihnata Sopka, Danila Jasinka, uhapsili su i mnogo drugih, a ako bude trebalo, pohapsit će pola sela i ne će nikomu nauditi. Ako su svi uhapšeni znali o Šuhaju mnogo, Ihnat Sopko i Danilo Jasinko znali su sigurno sve. Ali ovi ljudi, kojima je svaki korak u gospodsku šumu po drva, na zvjerad, po šumske plodine ili samo na pašu, nekakav prestupak ili barem poljska šteta, a ako slučajno nije, oni ne znaju, da nije, umiju šutjeti. U Chustu su lagali strahovito i omalovažavajući sudce, a nisu se trudili ni da sakriju da lažu.

Kako se moglo dogoditi, da su pri ovom skupnom hapšenju zaboravljeni Vasil Derbak Derbačok i njegov sin Adam Chrepta?

Vasil Derbak Derbačok je bio čovjek, na koga se nije sumnjalo; imao je lijepu kuću, gospodario je dobro i ništa se za nj nije znalo; a u kraju, gdje ljudi polaze na čitave dane na polonine, ne može se odista sumnjati na svakoga, koji je proveo noć izvan kuće.

Jednoga je dana neko pastirče donijelo žandarima vojničku pušku, koju je našlo u šumi pod mahovinom. Puška nije bila neupotrebljiva; nedavno je još i čišćena. Spremili su je dakle opet na ono mjesto i pet dana kraj nje čekali. Šesti dan pojavio se ondje Adam Chrepta. Namjeravali su, doduše, vlasnika oružja

uhoditi, ali, jer Adama nisu poznavali, a on je na pušku bacio samo pogled i pošao dalje, uhapsili su ga.

Za plašenje medvjeda? Ho, to ti pričaj maloj djeci, sinko!

Pretražiše ga. Našli su kod njega trista kruna.

Zaradio? A ne bi li htio reći, gdje?

U kući Adamova oca, Vasila Derbaka Derbačka, koji taj dan nije bio kod kuće, proveli su premetačinu. Ali nisu ništa našli. Adama su zatvorili.

Adam Chrepta je bio vanbračno dijete Derbaka Derbačka. Ali je stanovao s očevom porodicom, a Derbak Derbačok nije volio nijedno svoje dijete takovom ljubavlju kao baš ovoga lijepoga, plavoga momka; možda zato, što ga je podsjećao na njegovu mladost i jedine radosne dane njegova života.

Kad se Derbak Derbačok vratio s polonine i čuo, što se dogodilo, prepao se i rekao sam sebi: »Trči na žandarsku stanicu i izmoli sina!« Luda ideja! Tko je kad u Koločavi čuo, da bi se žandari dali namoliti? I tko je ikada molio?

Ali Derbak Derbačok je uspio.

Govorio je. Za dva i pô sata mnogo se toga može reći, pa i onda, kad čovjek želi da zadrži veći dio za sebe i kad je prisiljen umarati glavu, da daje na svu silu pitanja barem vjerodostojne odgovore. Nije rekao sve. Osobito se čuvao, da ne izda štogod protiv Ihnata Sopka ili Danila Jasinka, koji su bili opasni i u chustskom zatvoru i koji nisu protiv njega znali ništa manje nego on protiv njih. Ali ipak je dosta govorio, i žandarski je kapetan, pristavši na izmjenu, koju mu je ovaj čovjek šutke nuđao, došao do uvjerenja, da za hapšenje oca i sina ima dosta vremena i da će zasad biti korisno da ih upotrebi za svoje ciljeve. Stvar Šuhajeva je bila veoma ozbiljna. Mnogo je značila; i za njega lično. Dobro dakle: neka Adam Chrepta slobodno otiđe. Pustite ga!

Derbak Derbačok i Adam ostavljali su školsku zgradu, koja je sad bila preuređena za žandarsku stanicu. Adam, sretan i smiješeći se, a Derbak Derbačok čela uznojena i glave omamljene.

Misli kapetanove bile su potvrđene. Ganjanje Šuhajevo nije nikakav neobičan slučaj; ne radi se tu o nekim tajanstvenim općenjima i zagonetnim vezama, nego o stvari posve svakidašnjoj: o domu i dragani. Dom je kuća pod Sucharom, a dragana Eržika. Na njih treba da bude uhvaćen. A i bit će na njih uhvaćen. Zadržava se dakle ponajviše u dolinama Suchara, a posjećuju ga tamo i otac i žena. Dobro.

»Nekoliko dana ostavite ih na miru«, rekao je stražmeštru, misleći time na Šuhajevu porodicu i noćne premetačine, »i promatrajte kuću izvana.«

Na pasištu između Šuhajeve kućice i sucharske šume nalaze se dva oboroga, otprilike trista koračaja daleko jedan od drugoga, a valjda isto toliko i od kuće. U jednom su se sakrili žandari. Ali, jer su amo došli tek kasno naveče, nisu ni slutili, da u drugom oborogu već čitav sat spava Eržika s mlađom Nikolinom sestrom Ančom. I jedna i druga više su voljele jesensku maglu nego noćno uznemirivanje, koje su im priređivali žandari.

Tako onda u maglovito jutro, kad su žene silazile sa sijena, razlijegalo se dolinom i strminom:

»Stoj! ... Stoj ... Stoj!«

Obje žene se dadoše u očajan bijeg. Zapucaše puške. Žandari su mislili, da je ona druga preobučeni Šuhaj.

Trkom one pretrčaše pasište i uletješe u šumu. Tako su trčale neko vrijeme hvatajući daha. Ali Eržika nije mogla dalje. Nije sjela, nego se složila pod omoriku. Glava joj se naginjala, naginjala i najzad pala na korijen debla.

»Šta ti je, Eržika?«

Anča vidi: Eržika je blijeda kao smrt, a konopljena joj je košulja krvava. Jako krvava.

»Isuse i Marijo! Ubili su Eržiku!«

Ali djevojka se vara. Eržika krvari na pobačaj.

Anča pojuri u šumu. Trčala je prema dolinama i poloninama, gdje možda danas spava Nikola. Trčeći, neumorno je vikala: »Nikola! ... Nikolaa!« Njezin je glas odjekivao u maglama očajno i strašno.

Žandari su u prvom iznenađenju potrčali u šumu. Ali brzo im je bilo jasno: Besmislica! Tri čovjeka u prašumi?! Koga mogu tri da nađu? Vratili su se mrzovoljni i ljutiti.

S kraja šume vidjeli su Petra Šuhaja, njegovu ženu i troje starije djece, kako razglédaju uokolo, što li se ovdje dogodilo, i kako se Petro Šuhaj ponovo vraća k oborozima. Spopadoše ih i stadoše stare vući prema kući. Oba manja dječaka trčala su za njima, vičući. Ali četrnaestogodišnji Jura s njima se tukao. Dvaput su ga bacili na zemlju, dvaput je ustao i, kao mladi vuk s iskešenim zubima i užarenim očima, navaljivao iznova. Svinuli su mu konačno ruku i vukli ga za sobom.

Petra su postavili uza zid kućice i dok mu je jedan stavio bodež na prsa, drugi ga je udarao po licu. Jura je već poslije nekoliko udaraca ležao u travi i zavijao.

»Gdje je Nikola? ... Gdje je Eržika? ... Kamo su pobjegli? ... Ubit ćemo te ... Na mjestu ćemo te ubiti.«

U taj čas začuo se iz šume strašan krik. Rika, kojoj se riječi nisu mogle razumjeti. Bio je to Nikola. Stajao je u šumi. Žandari su se okrenuli i spremali se da prislone puške k obrazima. Ali se začuo hitac. Jedan se od njih složio na zemlju.

Preostala dvojica skočiše iza kuće i odande stadoše paliti prema šumi čitave serije hitaca.

Isti dan uveče izgorjela je Šuhajeva kuća.

Planula je kao hrpa suvaraka.

Bolesnu Eržiku su iznijeli iz šume.

Tako se radilo u Sibiriji sa selima, koja su mučki ubila kojeg njihovog druga. Grozotama! Grozotama na njih! Zar su zato izmakli tanadi ruskoj, srpskoj i talijanskoj, austrijskoj, njemačkoj i boljševičkoj, da se dadu ubijati od ovoga bandita? I zar su se zato borili na sibirskim ravnicama i u kamenju Dolomitâ, da poginu u ovom razbojničkom selu?

Treći dan je bio sprovod ustrijeljenog kaplara. Ne, nije to bio sprovod, nego revija obrambenih snaga pred licem neprijateljevim i ratna demonstracija u sibirskom selu, gdje su bili okruženi šutljivom mržnjom.

Iz Chusta je došao vod vojnika u ratnoj spremi, kako pripada palome legionaru, a njihov težak marš među drvenim plotovima Koločave podsjećao je na rat. A zrak je primio njegovu boju i miris, kao da nad dolinom plove oblaci, pepeljasti i teški, koji ne daju duboko odahnuti.

Iz škole su vojnici iznijeli ovjenčan lijes, u kome je ležao ubijeni žandar. Padoše vojničke komande. Vod pješaka i žandari odadoše mrtvome drugu počast. Bubanj vojničke glazbe u tišini je zatutnjao kao udaljena topovska grmljavina i donio sa sobom strah. A koločavski seljaci, skrivajući se iza plotova dvorištâ i iza prozorâ kolibâ, promatrali su crno-zlatne pluvijale katoličkih svećenika i ministrantske košulje, zastupnike vlasti u uniformama i sve ono mnoštvo gospode, koja mogu jednim potezom pera uništiti Koločavu i osvetiti smrt jednoga od svojih. Ozbiljan marš žandarskih četveroredova, polagan ratni korak, pod kojim je škripao šljunak i bjelutak ulice, bio je zao i nagonio je predodžbu glada. U grkokatoličkoj crkvici zvo-

nilo je jedino još preostalo zvono, a njegovo je dvostruko zvonjenje padalo na selo prijeteći, kao pri noćnim požarima.

Koločava je šutjela.

A samo stari Židovi, koji su izašli pred cimere dućana i obrtničkih radnja, shvaćajući, o čemu se pri ovoj demonstraciji vlasti radi, i ne zaboravljajući pri tom na glavnu stvar, nisu se dali zanositi osjećanjima, prevrtali su kutovima usana i nosnicâ i mislili: »Eh, loša stvar! Neka zatvore Eržiku i puste Nikoline drugove. Jer se ljudi ne hvataju na ono, što je u njima dobro, nego se hvataju na ono, što je u njima loše.«

Ovaj članak vjere našao je, možda u knjigama Mojsijevim, a možda u presvetom Zoharu, bjelobradi hasid Herš Lejb Wolf. A Židovi su ga primili kao svoj.

Jer se nisu slagali s taktikom žandarâ.

OLEKSA DOVBUŠ

Razbojnici! Crni momci!

Ako im veoma pogoduje doba i junačka sreća, osnivaju vladalačke dinastije, ali mnogo se češće njišu njihova tijela na vješalima, a najčešće svršavaju s glavom u glibu, u krvavoj lokvi, pogođeni hitcem odostrag. Ali ih onda zapada slava veća od slave kraljevske. Jer ovi poginuli, oni su bili jedni od njih: od ljudi ovih planina. Baš zato, što nisu otišli u strani svijet vladalaca, baš zato, što nisu ostavili za sobom dinastije. Primili su na sebe stradanja i breme sviju i izvodili ono, što se oni nisu nikad usudili, a za čim ipak tako žarko čeznu: da osvećuju nepravde, ubijaju gospodu, uzimaju im nakradeni imetak, a onaj, koji im ne može koristiti, uništavaju ognjem i mačem, od radosti, iz osvete, kao prijetnju za budućnost i od straha pred njom. Oni su djeca njihovih snova. Djeca onih, koji se nisu nikad u historiji usudili da podignu bunu i koje nije nikad zapala sreća osvećivanja cjelovitog.

Gle, onaj tamo ravni kamen služio je Oleksi Dovbušu kao gozbeni stol. Kod ovoga se zdenca sastajao on sa svojim crnim momcima. Pod ovom stoljetnom jelom dijelili su blago, tamo su plesali divlji arkan, držeći se rukama oko vrata, pjevajući, čučeći i udarajući petama o zemlju. Ovuda je polazio na gospodski grad, da ga spali, pošto je prije izmamio posadu na drugo mjesto. Ovdje je stajala krčma, gdje je posjetio židovsku svadbu i otišao s mjehovima novaca i dragocjenosti. Na ovoj strani leži triput prokleto selo

Kosmači, gdje je živjela njegova izdajnička dragana Dzvinka, a tamo Crna Gora, gdje je i sahranjen posred svoga blaga.

Nije istina, što su o njemu izmislila gospoda. Nije istina, što je o njemu napisano u knjigama samo zato, da bude zasjenjena njegova slava.

Oleksa Dovbuš nije živio polovinom osamnaestoga stoljeća, u vrijeme meteža u Poljskoj, gdje je ratovao August sa Stanislavom Leščinskim, poslije vatrenog ustanka Rákóczyja u Madžarskoj, u vrijeme teških unutrašnjih sporova u Rumunjskoj, koja je ratovala s Rusijom; nije hajdukovao sedam godina u kraju, u kome je sve vrvjelo od izbjeglica iz vojski Rákóczyja, Gieniawskoga i Golca, u planinama punima seljaka, koji su pobjegli sa zemljišta velmože Jana Potockoga, spremni da idu radije na vješala nego da podnose mučenja različite soldateske i pljačkanja kneževih podstarješina i atamana. I šta više, nije istina, da je bio ubijen u selu Kosmačima od Stjepana Dzvinke, kad je došao da od njega silom dobije miraz za svoga druga. A godina 1745. prazan je gospodski broj. Oleksa Dovbuš nije živio ni u jedno vrijeme. On je živio prije hiljadu godina, živio je prije stotinu godina, živi danas, a živjet će i sutra. Jer Oleksa Dovbuš nije čovjek. Oleksa Dovbuš je n a r o d. Oleksa Dovbuš je blijesak osvete i divlja čežnja za pravednošću.

Tko ne zna, kako je to bilo s Oleksom Dovbušćukom?

Evo kako:

Bio je on slabašan pastir, siromašan, hrom i glupav. Jer — da navedemo riječi propovjednikâ i tumačâ pisma — trebalo je biti pokazano, da svaki od nas, plahih, poniznih i siromašnih, može izvršiti velika djela, ako to hoće Bog. Dovbuš je za sve novce, koje je zaslužio, kupio pištolj, i hramljući u jednu nogu,

skitao se po selima, na smijeh i veselje djeci, koja su za njim trčala. A ako je koji pastir dobivao batina, bio je to on. Ljudi nisu do njega ništa držali.

Ali Gospod ga je nagradio velikom snagom. Iza Tise, na Crnoj Gori stoji gora Kedrovati, a pod njom je velika provalija, nad kojom strši silna hridina. Tamo je stanovao đavo. A taj se podsmijevao Bogu. Sjedi na hridi i huli. Bog ga udari munjom. Ali đavo u rupu, grom udari o hrid i razbije komad kamena. A đavo opet izlazi i opet se podsmijeva. Gospod opet munjom na njega. A nečisti opet nestaje u rupi. Tako se je on s Gospodom dugo šalio. Jednom je tu igru promatrao Dovbuš. Postavio se leđima prema blijesku, nanišanio na đavla iz pištolja i opalio. Đavo pade u provaliju, propade glavom duboko u zemlju i od njega ostade samo oblak dima. Nad Dovbušem se pojavi arhanđeo Gabrijel. »Veoma si zaslužan pred Bogom, što si otjerao sa svijeta đavla. Što za to od Boga želiš?« Dovbuš se zamislio. »Ljudi me ne drže ni za što, a htio bih im dokazati, da nešto umijem i da im mogu biti od koristi. Neka mi Bog dade takvu snagu, kakve u svijetu nema, da bih mogao pobjeđivati neprijatelje i kažnjavati nepravde, neka mi dade, da me nitko ne može svladati i da me ne može taknuti nikakvo tane.« A kad se je vratio k ostalim pastirima i kad su mu se opet podsmijevali i htjeli ga tući, bacao ih je kao kamenje od sebe.

Od toga doba postao je Oleksa Dovbuš vođa. Borio se za pravdu i kažnjavao ljudsku krivdu. Bio je okrutan prema gospodi, a prema narodu milosrdan i ljubezan. Bogatima je uzimao, a siromašnima davao. S pedeset crnih momaka, koje je oko sebe okupio, palio je gradove, zlu vlastelu i kuće njihovih činovnika. Prepadao je židovske trgovine, uzimao za sebe i momke rakiju, a ostalo izlijevao; bacao je na ulicu zaloge, da može svaki uzeti natrag, što je bilo njegovo. Jednom je napao vlasteoski dvor u Bohorodčanima i od-

nio odande vreće pune čistih dukata. Stavio ih na leđa momcima, uzeo svoj nadžak, palicu sa sjekiricom, o koju se podupirao, i probušio vreće. Kako su išli, rasipali se zlatnici, a siromašni ljudi pritrčavali i uzimali dukate. Gospoda i Židovi postali su bolji, jer su ga se bojali.

Stanovao je u Kedrovatom. Tamo su mu momci isklesali u pećini stolac; na njemu je sjedio i zapovijedao odande narodu. Provaljivao je čak u Rumunjsku i Tursku, gdje je uzimao nevjernicima novce i nosio ih na Kedrovati. Tko bi trebao i došao k njemu, dobio bi. Što nije razdijelio, sakrivao bi u drugu pećinu. Zapovjedio je momcima, da tu pećinu zatvore tako, da je nitko nikad ne mogne ni otvoriti, ni razbiti. Tamo ima zlata, srebra, dragog kamenja, oružja uljem podmazana, i kad bi se Kedrovati otvorio, sjalo bi to blago tako, da bi zabliještilo čitav svijet. Ali čeka novog Dovbuša, koji će doći. Jer Oleksa je u Brazama prije smrti zakopao svoju kremenjaču duboko u zemlju. Puška se pomiče svake godine za makovo zrno gore prema zemaljskoj površini, a kad se na suncu pojavi čitava, nastat će svijetu novi Oleksa Dovbuš, radost ljudi i strah gospode, bojovnik za pravdu i osvetnik krivde.

Sve vojske, koje su bile poslane protiv Dovbuša, razgonio je on kao jata ptica. Doznao je car gospodar, da živi takav čovjek, koga ne može nikakva sila uništiti, i poručio mu, da dođe u Beč, da će s njime sklopiti mir. No htio ga je prevariti i, kad se Dovbuš približavao, poslao je protiv njega svoju vojsku, da ga ubije, a sam je izašao na prozor, da gleda. Ali sve su se strijele odbijale od Dovbuša natrag na vojnike i ubijale ih. Tada je car zapovjedio, da se odmah obustavi strijeljanje, i pomirio se s Dovbušem. Dao mu je slobodu, da ratuje po čitavoj zemlji, samo treba da štedi njegovu vojsku, i dao mu je kao potvrdu za to

isprave s pečatima. Tri dana i tri noći Dovbuš je gostio cara i njegov dvor.

Potom je sedam godina ratovao po krajini i, dok je živio, bilo je siromašnom narodu dobro.

Uništila ga je žena, vječiti neprijatelj muževâ, ono sramotno pleme, zbog kojega se na svijetu događa toliko zla. Raznježio se Dovbuš sa ženom, zaboravio na svoju zadaću i poginuo. Ah, đavolje pleme izdajničko! Zvala se Dzvinka, stanovala je u Kosmačima i bila je udata. U vrijeme milovanja izmamila je od njega tajnu i deset puta se zaklela Bogom, da je ne će nikomu izdati. Neranjivi Dovbuš mogao je biti ubijen samo srebrnim tanetom. Moralo je biti sakriveno u zdjelici pšenice jarice, koja se o dvanaest velikih praznika u godini daje svećeniku na blagoslov, i moralo je nad njom biti od dvanaest svećenika odsluženo dvanaest misa. A Dzvinka je to rekla svome mužu Štefanu.

Ide Dovbuš sa crnim momcima da osvaja kutski grad. »Sutra moramo biti rano na nogama, momci, zato danas odlazimo rano spavati. Stat ćemo u Kosmačima. Poći ćemo k Dzvinki«. — »Oleksa, baćuško naš, ne idi u Kosmače, loše smo sanjali«. — »Momci, junaci moji, kako ste ludi! Nabijte svaki pušku, ostanite pod gorom, a ja idem da pitam, hoće li nam Dzvinka dati večeru«.

Došao je pod njezin prozor. U prozoru večernje sunce. »Spavaš li ili bdiš, kumice, i hoćeš li nas pogostiti večerom?« — »Ne spavam, slušam, večeru spremam, a bit će to slavna večera i svi će joj se ljudi začuditi«, misli u sebi Dzvinka. »Spavaš li ili bdiš, srce moje, i hoćeš li Dovbušu ležaj da daš?« — »O, ne spavam, slušam, ali razbojniku ležaj ne ću da dam, Štefan nije kod kuće, a večera nije gotova«. — »Otvori mi, ako ne ćeš da ti izvratim vrata, kujo?« — »Ne ću, da izvratiš vrata, ali ne ću ih ni otvoriti.« Nato Dovbuš plane. Navali na vrata. A Štefan u pot-

krovlju nabija pušku srebrnim tanetom. Vrata pucaju, brave popuštaju. Preplašena Dzvinka šapuće kroz rupu Dovbušu: »Oleksa, dušo moja, otidi, ne radim to od svoje volje, u potkrovlju vreba Štefan na tebe.« Vrata popuštaju. Štefan odozgo strijelja srebrnim tanetom. Nišanio je u srce. Pogodio desno rame. Ali iz lijevoga prska krv.

Dovbuš leži sav u krvi pred kućom. Momci su daleko. »Oh, Štefane, zbog kuje si me ubio!« A Štefan iz potkrovlja odgovara: »Nisi smio da se s njome grliš, nisi smio da joj povjeravaš istinu. U kuje je toliko vjere, kao na tekućoj vodi pjene.«

Gdje su njegovi momci, gdje junaci? Vikne li, ne može doviknuti, zazviždi li, ne može dozviždati. Ali viknuo je, doviknuo, zazviždao, dozviždao. I momci su nahrupili kao stado ovnova. »Oleksiče, baćuška naš, zašto nas nisi poslušao? Dovbuščiku naš, zašto je nisi ubio?« — »Kako bih je mogao ubiti, kad je tako mnogo volim? Idite i pitajte je, da li i ona mene voli«. A Dzvinka plače: »Kad ga ne bih voljela, u bijelo se ne bih oblačila. U bijelo se ne bih oblačila, zlatom i srebrom se ne bih ukrasila«. — »Oj, vi momci, junaci moji, teško mi je. Odnesite me odavde. Položite me pod bukvu, da se s vama oprostim i umrem kao pravi hajduk.«

Položiše ga pod srebrnu bukvu. »Oleksiče, baćuška naš, da ubijemo kuju ili je ustrijelimo?« — »Ne ubijajte i ne strijeljajte. Kolibu zapalite, ali nju ne povređujte!« A momci jadikuju: »Oleksiče, baćuška naš, kamo ćemo bez tebe, kako li provoditi svoj mladi vijek, kako osvajati gradove? Reci nam kuda da idemo: u Ugarsku ili u Rumunjsku?« — »Ne, momci, ne hajdukujte, pođite kući gospodariti. Evo tri grude zlata. Za jednu me sahranite, drugu dajte kuji, treću podijelite. Ostavite sjekire i ne prolijevajte ljudsku krv. Ljudska krv nije voda i ne pristoji se prolijevati je. Ne ćete više hodati po svijetu, ne ćete hajdukovati, jer ne umijete i vođe nemate. Momci, junaci moji, uzmite me na nadžake i odnesite me na Crnu Goru, nju sam volio, tamo želim i da umrem. Na Kedrovatom stoje dvije jele, one su moje sestrice, tamo stoje dva javora, oni su moja braća. Tamo me pokopajte!«

Poniješe ga na nadžacima na Crnu Goru. Tamo je umro i tamo je pokopan: u sjeni divljih pećina, na nepoznatom mjestu, usred blaga, koje bi, da se otkrije, zablijeştilo svijet.

Bog ljubi Dovbuša. Proslavio ga je i poslije smrti: Ni prije, ni kasnije, nego baš onaj dan, kad prvi put u godini prodre kroz tamu pećinâ na njegov grob prva sunčana zraka i dirne njegovo srce, nastaje svijetu Uskrs, najveći praznik svih kršćanskih duša.

•

O crnoj mori, koja se nadvila nad Koločavom na dan žandarova pokopa, ȍstâla Verchovina nije znala.

Znala je samo, da Nikola Šuhaj živi. Da živi u šumama. Momak u šumi je kao riba u vodi; svatko znade, da je tamo, a nitko ne zna, gdje. U mutnim dubinama vode i šume ima nešto tajanstveno, što podražuje lovce, ribare i one, koji prolaze onuda.

U blaga sunčana jesenja popodneva sjedaju pred kolibama žene, za pojasom pregače na lijevom boku zataknut im je štapić s grumenom ovčje vune, u desnici vrte vreteno i slineći donjom usnom lijevi palac predu jaku nit. Više ne pričaju o najdražim stvarima, u kojima, bogzna zašto, možda sjećajući se starih božanstava, možda biblije, možda svojih snova, toliko uživaju: o zmijama. Više ne pripovijedaju o njihovim ljudskim kraljevima, koji ih mogu zviždukom bilo kad dozvati i prisiliti ih, da se provlače kroz rukave njihovih kožuha, o njihovu zaklinjanju na praznik Navještenja, kad sva podzemna

gamad izlazi na sunce, ni o blagostanju, koje donose kolibi, u kojoj stanuju, ni o njihovoj osveti na djeci, koja se rode sa zmijskim glavama i ljuskama na tijelu. Govore o Oleksi Dovbušu, o Dovžu, o Pintji; o onom, kome su panduri, kad su ga uhvatili, stavljali na tijelo užarene komade kovanog novca. I zovu starice, koje znadu, kako je to bilo. One, pušeći iz kratkih lula sa šiljastim poklopcima i nalik na vještice, silaze s peći, izlaze pred vrata i pričaju.

Verhovinci pričaju o Nikoli. O neranjivom Nikoli. O junaku i stasitom ljubavniku. U planini je. Žandari ga u skupinama progone, opkoljulju ga streljačkim lancima, zasipavaju ga tanadi, ali on stoji na šumskoj hridi i, mašući zelenom grančicom, odbija taneta natrag na njih i nestaje, kad mu se prohtjedne: možda odlazi k svome blagu negdje u provaliji na Sucharu, u spilju divniju nego što su svi hramovi ovoga svijeta, za koju ne znaju ni njegovi najvjerniji prijatelji i kojoj on ne prilazi drugačije, nego s jelenjim kopitima, privezanima na opanke, da ne ostavi ljudskih tragova. I opet krstari krajinom, prepada pošte, bogate Židove, kerone i gospodu: »Ja sam Šuhaj!« Ove tri riječi dostaju, da ljudima uzdrhtaju koljena, oznoje se dlanovi i otvore novčanici. Da se dadu izbiti i položiti lijepo u redu u jarak kao prečage položenih ljestava. Hohoo! Je li kada tko na svijetu čuo nešto tako veselo? Hahahaa!

Znate li za onaj slučaj s baronom. Tamo negdje u Češkoj živi gospodin, ovdje je iznajmio lovište i plaća dva lugara, da čuvaju njegove jelene. A najednom mu jave: medvjed je u reviru! Jadniku Andreji Kolobišku ubio je na Zapodrini konja. Samo ga je udario šapom i od njega izio mozak. Gospodin je odmah doputovao, još nekoliko gospode s njime, imali su kočije, kotao za kuhanje, mnogo jela; kao na ratnoj ekspediciji! Tu su iznajmili konje, oko deset momaka i pošli na medvjeda; u brda, gdje baron ima lovačku

kućicu. Medvjed je u tom i u tom guštiku, siguran nišan. Ali dolazeći gore i gledajući kroz drveće prema kućici misle: šta je to? Na vratima kao da se nešto veliko crveni. Ubrzaju korake. Zaboga, šta je to? Kao da su u mesarnici. A onda baron i lugari potrče. No najednom prestravljeni stanu. Medvjed! Na vratima kućice pribijen je medvjed. Ali gol! Bez kože. Nikola ju je oderao, da se oni ne muče. Hahaa!

Marijku Ivanvševu iz Točke koločavski seljaci poznaju. Ivanyševa kuća leži visoko naspram Kamionke. Bilo je predveče, Marijka je pogledala kroz prozor: gle, netko dolazi! Koga može sad k njima put nanijeti? Kasno je, da bi mogao kamo stići. Majko Božja, ima pušku na ramenima! Dozove muža. Nikolka! Došao je, pozdravio: »Hvaljen Isus!« — »Na vijeke hvaljen!« odgovara Marijka, a znate, duša je u njoj malahna, i svi stoje, gledaju se, ne govore, a Nikolka se samo smješka. Ivanyš se napokon odvaži: »A tko ste vi, kume?« Nikolka se smije, da se sve vide bijeli zubi: »Ta znate vi, kume, tko sam!« I onda: »Oborio sam jelena, evo ovdje, pomozite mi ga odnijeti, stavite ga u bureta u ropu ili komad osušite, doći ću koji put da jedem.« Dođe dvaput, triput i gotovo. A k Cilji Havejevoj je dolazio na Kalnovec na veprovinu. A kod Hafe Hurdzanove, kad je vidio, da u kući nema ništa, pod bogom ništa, razdao je djeci novaca. A njemačkim kravaricama na Stinjaku nosi likere, a ovčarima na Stremenošu dijeli slatkiše. Šta je Nikoli stalo do stotinjarke? Baš ga briga i za hiljadarku! Ode u svoju spilju i uzme.

O Nikolki se može pričati čitav dan. Jer od Hoverle preko Vihorlata nema mjesta, gdje ga nije netko vidio. Preobučena u momka, u gospodina, u lovca, u svećenika, u vojnika, u ženu. A ako je bilo ljudi, koji ga nisu nikad vidjeli, bez sumnje su čuli u predvečernji sumrak kako negdje s ruba šume zvuči sopilka, tužno i tjeskobno, a to je sopilka Nikolina, jer

nitko ne umije na pastirsku sviralu svirati tako krasno kao on. I njemu je nekad u šumi tužno. Čezne za Eržikom.

O Nikoli se može pričati još u večernji sumrak, u sobi, kad u peći crveno dogorijevaju bukove klade i kad starice iza kamina puše kratkim lulama duhan, pomiješan orahovim lišćem: »Ej, djeco, ne ljutite me, nema više kukuruzne kaše, sluša vas Nikola!« A djeca na peći bulje u tamu očima i Nikola se pretvara u junaka iz priča, a leđima im projuri studen groze i ljepote. Možda zbilja sluša pod prozorom. Možda se napolju skutrio i sluša, što o njemu govore. Kad ga jednom sretnu, dat će im slatkiša i punu šaku zlata.

Ali tko su Nikolini drugovi?

Sad već nedjeljom oblače momci za put iz gorskih kuća dolje u selo ovčje kožuhe s dugom dlakom naizvan i s rukavima, koji im mnogo prelaze preko prstiju. Skupljaju se pred crkvom u bijele, naborane grupice i pozdravivši se imenom Isusovim govore o Šuhaju. Jer velika je radost slušati nove potankosti o orobljenoj gospodi, koja ih muče pozivima u Volovo i Chust i ne će da im isplate ceduljice, koje su dobili od Rumunja, o bogatim Židovima, čiji im novci nisu donijeli blagoslova. I neka samo Nikola strijelja žandare, majčinu im dušu njihovu, koji ih vode u lancima u zatvore, kradu im po kućama vojničke puške i stare nabojnjače, globe ih za svaki komad drva iz šume i za svaku pastrvu iz potoka i kao vragovi traže po krumpirištu zasađen duhan. Vidite li tamo onoga ćubavog čovjeka u gospodskom odijelu i zelenom lovačkom šeširu, kako se šeta ovdje pred crkvom i ni s kim se ne druži? To je keron, partjak, stoka i prokleti lopov, koji kod ugovorâ s poduzetnicima vara drvare na plaći, okrada ih na kartama za vlakove i pri kupovanju životnih namirnica, nepismen čovjek iz kolibe kao i oni, a sad se tu banči sa cigarom u gubici, koju su već toliko puta izudarale drvarske ruke. Čupave gru-

pe ovčjih kožuha ne okreću za njim glave, samo ga očima prate. Hahaa, nešto je tužan, iako se drži, da se nije ništa dogodilo. Nikola mu je kod Drahova oduzeo novce, kad ih je nosio iz Chusta.

Ali koji su od ovih ljudi drugovi Nikolini?

Ima ih među njima! Blagosiljaju se skupa s drugima pred ikonostasom grčkim križem i pjevaju kao i svi drugi: »Gospodi, pomiluj!« Možda ih svaki dan susreću i pozdravljaju se s njima. Ali ipak se druže s Nikolom i zakrivaju lica modrim rupcima. Tko su oni i tko od njih? A ova tajna uznemiruje isto tako kao i mutne dubine vodâ i šumâ ili predodžba zmijskih kraljeva.

Ali pitanje Šuhajevih sukrivaca (već se ne govori: drugovi) veoma zanima i židovsku mladež koločavsku.

Ovi mladići, rastući iz krasne djece u nelijepe momke s nečistom kožom, dugim pejzovima i preranim pahuljicama po bradi, nisu nikad baš mnogo radili; ali sad, kad kiridžijašenje, trgovine i obrti njihovih očeva stoje, ne rade uopće ništa. Čitav dan idu jedni drugima u pohode. Sjedaju na pragovima dućana, njišu se na rudama kolâ po dvorištima, lješkare na strugovima i daskama u stolarskoj suši Pinkasa Glasera, pomažu od dugočasnosti Srulu Rosenthalu raspirivati kovačke mijehove, nalukavaju se u kuhinju i razmišljaju, gdje bi dobili što da pojedu ili popuše. Svađaju se, jedan drugoga izvrgava ruglu, debatiraju. O Šuhaju.

Molim vas: gdje Šuhaj mijenja dolare?! Ha?! I kamo je s onom škrinjom velurnih šešira, koju je oteo volovskoj pošti? No? A kamo sa šećerom? A kamo je dao dvije bale tkanina Herša Wolfa?

Da Abram Beer — —?

Ta tko kaže što za Abrama Beera? Nitko ne govori ništa, nitko. Čovjek samo pita: kamo stavlja dolare i kamo stavlja tkanine i kamo daje šećer, a kamo ve-

lurne šešire?! Ili možda on to jede! Ali ne, mudra glavo!

Abram Beer? misle svi, prebacuju na Glaserovim daskama iz jedne šake u drugu pilotinu i sjećaju se Hanele. Da. Abram Beer? Šugavi poljski Židov, čiji se otac amo dotepao kao šnorer polugol? Da Bog da padali s toga šugavca za živa komadi tijela! Sve hoće sam da požđere. Bogatome đavo zabadava i djecu uspavljuje, a siromašnome ne će ni za novce.

No: a čime gradi Petro Šuhaj novu kuću, a nije nigdje pozajmljivao? Ni kod Herša Wolfa, ni kod Abrama Beera, ni kod Herša Lejba Wolfa!? A odakle Fedoru Burkalu novci za kravu? A otkud ima Adam Chrepta za cigarete, kad nitko njihov ne radi? No? Čujte: ima ovdje osmogodišnji dječak Icko Kahan iz Majdana, stanuje kod Herša Lejba Wolfa, a hranu dobiva po židovskim porodicama, jer u Majdanu nema židovskog učitelja, a dječak se mora u hedru učiti hebrejski. Takav dječak sve zna, jer se pred njim sve pripovijeda. Pitajte ga! Pitajte ga, da li možda stari Izak Fuchs ne vozi noću daske iz Koločave? I nije li možda pod tim daskama što sakriveno?

Doista: okruženi su samim lupežima. Lupežima i ubicama. Ali najgori od sviju je ipak Abram Beer. Ovdje je kao u šumi. Jedan proždire drugoga. Ali Abram Beer će najzad proždrijeti sve.

Stari Židovi su molili sve molitve, koje im propisuje Zakon: ujutro, prije izlaska zvijezda i poslije izlaska zvijezda, prije spavanja, prije jela, poslije jela, prije nego što piju vodu i poslije. Kad nisu molili i kad nisu mislili na svoje veoma zapletene i zamršene interese, razmišljali su o Šuhaju. I govorili: »Ee, gadna stvar!«

A kad je došao u Koločavu žandarski major da pregleda skoncentrirani odio, deputacija Židova mu je otvoreno rekla svoje mišljenje:

»Na Eržiku ne ćete uhvatiti Šuhaja. Ali uhvatit ćete ga preko njegovih drugova. Jer ljudi se ne hvataju na ono, što je u njima dobro. Jer ljudi se hvataju na ono, što je u njima loše. Zatvorite Eržiku, a pustite drugove!«

Žandarski major nije shvatio ovu talmudsku mudrost i nije im ništa odgovorio. Nije imao vremena i zamolio je, da ga jedan od gospode, možda gospodin Abram Beer, posjeti sutra.

Ali noću je dao dovesti preda se stražnjim školskim ulazom Vasila Derbaka Derbačka. I rekao mu:

»Ti nas varaš, prevejanče! Vodiš nas, doduše, po svježim Šuhajevim tragovima, ali uvijek tamo, gdje njega više nema. A nikada tamo, gdje jest.«

Mogu li iz brda doletjeti u Koločavu kao ptica? A možete li vi kao ptice tamo odletjeti?«

To je bilo doista istina.

Ali žandarski se major nije varao. Ma da je Vasil Derbak Derbačok nastojao sačuvati povjerenje žandara (a to nije bilo tako lako) i ma da ih je vodio po svježim Šuhajevim tragovima, ipak se ustručavao predati im Nikolu na spavanju. Jer se nije bojao ničega više nego da Šuhaj bude uhapšen. I da onda uzme govoriti. Uzdao se, vjerovao je stalno, da će se Nikolka spasiti, i ništa nije jače želio od toga. Možda će pobjeći, možda se negdje sakriti, možda... ne, Derbak Derbačok nije drugo što znao. Što čeka Nikola? I njemu je već toga bilo dosta, i prijateljima je već toga dosta. A žandari navaljuju: Gdje je Šuhaj bio jučer? Gdje je spavao? Tko je bio s njime? Gdje je danas? Odvedi nas k njemu! A od ove dvostruke igre i dvostruke opasnosti Derbak Derbačok jako trpi, toliko više, što ne će da oda nevine ljude, a Ihnata Sopka i Danila Jasinka ne može. Njegov jednostavan mozak takve podvojenosti ne može da podnosi. Ne spava, osušio se i loše izgleda. Što čeka Nikola i zašto ih sve ne oslobodi iz ovog položaja? Ali ako je odlu-

čio Bog, protiv najvruće njegove želje, da Nikola padne u žandarske ruke, onda... onda... da, onda će im ga predati takova, da ne bude više mogao govoriti.

»Slušaj«, rekao je Derbaku Derbačku žandarski major, »dajem ti rok od šest nedjelja. To je i previše. Do tog vremena treba da nas navedeš na pravi Šuhajev trag. Ako ne, uhapsit ćemo tebe i tvoga pastorka. Dvadeset godina već ima, znaš dakle, što će mu se dogoditi. Do tog vremena možeš se sastajati sa Šuhajem. Ali samo ti, pastorak ne. Reći ćeš nam onda, tko se još s njime druži. Sve! Razumiješ li?« Gledao je oštrim pogledom Derbaku Derbačku u oči, koje su se trudile da ostanu mirne. Onda se major okrenuo prema žandarskom kapetanu i rekao mu: »Gospodine kapetane, zabilježite današnji datum. Za šest nedjelja obadvojicu ćete dati uhapsiti i predati ih sudu!... Sad možeš ići!«

Derbak Derbačok je odlazio od žandara s glavom težom nego što je došao.

Sutradan je posjetio majora Abram Beer.

Dok se Derbak Derbačok kolebao između želje, da se Šuhaj spasi ili da pogine, Abram Beer je došao s riješenim problemom: da, neka ga žandari uhvate! Ali neka ga uhvate mrtva!

U ostalome se Abram Beer slagao s mišljenjem židovske općine i preveo oficiru teološku formulu Herša Lejba Wolfa u praktičan jezik:

»Zatvorite Eržiku, a pustite njegove drugove, gospodine majore! Na Eržiku ga ne ćete uhvatiti, gospodine majore, vjerujte mi, kao što je Bog nada mnom! Eržika je njegov glavni špijun u selu, glasnici su dabome drugi, jer svako dijete znade, da Eržiku, kamo god se makne, uhode preobučeni žandari, a i ona to, razumije se, znade. Dok je u Koločavi Eržika, sav je posao uzaludan. Osim toga, živog ga gospodin kapetan ne će dobiti. Pokušajte naći, gospodine majore, u gomili žita svoje zrno! To bi gospodin kapetan morao imati polovicu čehoslovačke armije! Pustite njegove drugove, obećajte im nekažnjenost, raspišite ucjenu na njegovu glavu, gospodine majore. Židovska općina će je također raspisati, i za četrnaest dana će čitavo pitanje biti riješeno: netko će ga ustrijeliti, ili će ga ubiti sjekirom, ili će vam ga dovesti svezana, ili... šta ja znam? Tako mi zdravlja, gospodine majore!«

•

U prvo proljeće, kad je sunce udaralo o snježne mase, koje su postajale sve mekanije, i kad su se u ledu nad tekućim vodama počeli probijati prvi otvori, Nikola Šuhaj kao da je pomahnitao.

On, koji nije ubijao, nastavljajući prastaru tradiciju hajdukâ, osim u samoobrani, ubijao je sad bez prestanka. On, junak, koji je uvijek istupao s licem, nezakrivenim protiv mnogih, sad se nije ustezao od noćnoga posla, pri kome je trebalo upotrebljavati sjekiru, a drvene tramove kolibâ prskati krvlju.

Podveče, poslije vašara u Volovom, ubijena su na cesti, otprilike pet stotina koraka daleko od posljednjih volovskih kućica, tri židovska trgovca iz Mukačeva, koji su se vozili na seljačkim kolima. I kako ubijeni! Nikolu, čarobnoga strijelca, koji nije nikad promašio ni jelena, ni medvjeda, ni čovjeka, izdala je najednom ruka na trideset koračaja. Trgovci su bili pogođeni u trbuh, a jer nisu bili mrtvi, prešli su im ubice kotačima kola preko grlâ. Ali ostali su još nekoliko sati u životu i mogli su odgovarati na pitanja istražnog sudca. U kolibi kod Buštine noću je umorena čitava porodica rusinskoga gazde, koji se upravo vratio iz Amerike. Gore na Ruži je ubijen i orobljen

Nathan Faigenbaum. Umorstvo za umorstvom. Nije prošla sedmica, da se ne bi koje dogodilo.

Što radi Nikola Šuhaj?

Na čitav je kraj pala groza.

Žandarski koncentrirani vod pojačan je na šezdeset momaka. Ali sva istraga kao da se gubila u tvrdim glavama ljudi ovoga razbojničkog sela. Svršavala se u njihovim lubanjama. A iz njih nije ništa izlazilo.

Ništa nisu vidjeli, ništa čuli, ništa ne znaju, Nikolu već nisu vidjeli čitave mjesece, u šumama i poloninama nitko ga ne sreće, u zimovališta ne dolazi na mlijeko. Dva tucača kamenja, koji su u vrijeme volovskog prepada sjedili još kraj svojih hrpa kamenja i koji su bili zatečeni još s mokrim trbusima, jer su, čuvši pucnjavu, legli u jarak i pritajili se tamo u mokrom snijegu, na trista koraka nisu čuli pucnjave i uopće ništa ne znaju. Djevojka, koja je bila očevidac razbojničkog prepada na drahovskoj cesti, sve je oporekla. A sojemski Aron Zisovič, koji je bio orobljen u svojoj kući i samo čudom očuvao život, rekao je u Chustu istražnom sudcu, još uvijek se tresući: »Ništa ne znam. Gospodine doktore, izgubio sam novce, pa ne ću da izgubim još i život.« Jer na zemlji je ležao strah, a ženi, koja je opisala jednoga, od ubica Amerikančevih, bila je zapaljena kuća.

Što radi Nikola?! Osvećuje se strašno, ali očito znade, zašto to radi. A da nisu Nikoli porasla krila? Noću robi u Njemačkoj Mokri, popodne ubija u Chustu, naveče pali u Bistri. Je li to moguće?

»Zatvorite Eržiku! Pustite Šuhajeve prijatelje! Raspišite ucjenu na njegovu glavu!« viču Židovi, a jer kod njih svaka uobličena misao postaje članak vjere, viču to iz svih sila, bjesomučno, dosljedno i s punom strastvenošću. Zvoni to u ušima žandarskih oficira, bombarduju time kotarsku upravu volovsku,

grme o tom u mukačevskim zagorskim novinama, šalju žalbe u Prag. A žandari, bijesni zbog neuspjeha, razdraženi od Židovâ, novinâ, opomenâ i tvrdoglavosti Rusina, dobivaju antisemitske napadaje.

Zovu Derbaka Derbačka. Pojačavaju prijetnje.

Ali Derbak Derbačok je kao ovan.

»Ne znam. Ne znam, gdje je. Nisam ga vidio već dva mjeseca.«

»Lažeš!«

»Ne lažem.«

A tada, kad se činilo, da će se žandarski kapetan sad-nä baciti na njega i da će pozvati stražmeštra, da ga odmah zatvori, viknuo je Derbak Derbačok onu rečenicu, koja je djelovala kao grom:

»To uopće ne radi Nikola!«

Kapetan je ostao časak kao gromom ošinut. Jer ovaj je čovjek ovdje izrekao samo njegovu najtajniju sumnju. Ali najednom skoči.

»Lažeš! Lažeš, pseto!« Zgrabio ga je za gušu. »Lažeš! Lažeš! Lažeš!«

No kapetanovo se udaranje nogom o pod promijenilo u naglu jurnjavu školskom sobom.

»Otkud to znadeš?« viknuo je, iznova se postavivši kraj njega, no ne čekajući odgovora, opet je počeo da juri po razredu, iz kuta u kut.

Zvučalo je to nevjerojatno, nemoguće, a ipak je Derbak Derbačok izgovarao samo njegovu tajnu misao. Jer doista: zar su Šuhaju porasla krila, da je mogao ujutro robiti ovdje, a noću sedamdeset kilometara odavde? Ta brzina mu je već davno bila sumnjiva. Ali onda netko ubija na Šuhajev račun!! Onda — grozno! — nema posla samo s jednim banditom! Onda nema posla ni samo s bandom zločinaca! Onda ima posla sa čitavim krajem razbojnika! Grozno! Grozno!

Preslušavanje Derbaka Derbačka započelo se iznova.

Kapetan je ponovo sjeo za stol.

»Odakle to znadeš?«

»Nikola nije nikad ubijao... Osim žandarâ«, popravi se strijeljan oficirovim pogledom.

»Pitao sam te: odakle znadeš, da sve te zločine ne izvodi Šuhaj.«

»Nije mi to nitko rekao. Ali znam. Nikola nije nikad promašio niti životinju ni čovjeka... On ne strijelja ljude u trbuhe. I ne ubija sjekirom. I neulazi noću u kuće.«

»Gdje je Šuhaj?«

»Ne znam za njega već dva mjeseca.«

»Živi li još?«

»Ne znam.«

»Tko to dakle radi?«

»Ne znam.«

Doista nije znao. A kad ga je kapetan, i sam izmučen, gnjavio dva sata i započinjao iznova s prijetnjama, viknuo je Derbak Derbačok:

»Uhapsite me dakle! I Adama! Zatvorite me! I Adama! Zar mislite, da se ja Nikolina taneta manje bojim nego vašega zatvora! Đavo mi je trebao noge prebiti već onda, kad sam prvi put dolazio k vama! Ništa ne znam, ništa ne znam, ništa ne znam!«

Da ga uhapsim ili pustim? mislio je kapetan. Udovi su mu drhtali od naprezanja i uzbuđenja. Grozno! Grozno! Čitavi pukovi razbojnika! Prešao je nervozno rukom preko čela.

Derbak Derbačok je bio spreman na sve; nije se bojao više ničega. Jer pri jednom pitanju današnjega preslušavanja njemu je u glavi nešto jasno zabljesnulo, što je sad dobivalo oblik i veličinu. Da, možda, Nikola više nije ni živ! Ali sigurno je: nije ovdje. Možda je pobjegao. Možda se za navijek sakrio. Možda se spasio. Gospodine Isuse Kriste, daj, neka bude tako i neka se više ne vraća!

Ali je nada Derbaka Derbačka bila isprazna. Jer Šuhaj je živio.

Nije pobjegao. Skrivao se. U Zvorcu.

Zvorec pod Strimbom je naselje, koje čine četiri kolibe, udaljene po pola kilometra jedna od druge, u dolini tako uskoj, da je može zapremiti četverored vojnika s raširenim rukama, i tako dubokoj da onamo sije sunce samo sedam sati na dan i da se trava sa strmina mora voziti saonicama, dabome ljeti saonicama u rosno jutro ili po kiši, jer zimi se još nije gore uzverao ni konj ni čovjek.

Na čudan je način amo dospio.

Stara Olena Derbakova, majka Derbaka Derbačka, dala mu je nešto piti; onda u zimi, kad je kod njih u selu spavao i kad je za njim došla Eržika. Nije se tada obazirao na onaj čudni okus mlijeka i sjetio ga se tek kasnije, kad je zmijsko pleme već doraslo i kad je već bilo kasno. A ipak opominjala ga je i Eržika i brat Juraj, da se čuva Derbakovih. Nö Derbak Derbačok je sve oprovrgao: da zalazi k žandarima? Koga iz sela ne zovu žandari na stanicu?! I Nikola je povjerovao. Ali Derbačkova majka je bila vještica. Zatravljivala je očima, umjela je pripravljati čarobne napitke, imala je vlast nad zmijama i mogla se podveče prometnuti u krastaču ili u crnu mačku. Ljudi to znaju o njoj već davno. Nikola nije vjerovao; sad mu se osvetilo.

Jedne noći u kolibi na Sucharu spopali ga bolovi u želudcu. Zažario se, od velike vrućine, a u mozgu mu je hujalo stotinu vodopada. Kad je ujutro teturajući izašao u zimu i prošao dolinom nekoliko stotina koračaja, došlo mu je da legne nekamo u snijeg pod drvo i da ostane tamo, dogodilo se što mu drago, i silom se morao u bolesnoj glavi podsjećati, da baš to ne smije, jer nečiste sile, koje su ga napale, baš to i žele. Hodao je, videći oko sebe sve samo bijelo, a

pred očima samo kotače. Ali znao je, da mora hodati.

Kako je prošao dolinu i po tolikom snijegu dospio do Majdana? On to ne zna. Ali majdanska vračara, najslavnija vračara Verchovine, bila je kod kuće.

»Hvaljem Isus!« pozdravio ju je on ulazeći u sobu. Glava mu je htjela puknuti.

»Navijeke hvaljen«, odgovori vračara. »Ti si Nikola Šuhaj?«

Nije se baš ni začudio, što ga poznaje.

»Znala sam, da dolaziš. Trebao si doći prije. Čekam te već tri dana i tri noći.«

Osjećao je samo, kako se u njega upiru njezine blistave oči.

»Neka ti je vještica dala neki napitak. Nasadila je u tebi zmije.«

Glavom mu bljesnu ona stara Olena i ružno sive pletenice, kako vire ispod rupca. I ona noć, kad je k njemu došla Eržika.

»Zmija će iz tebe izaći.«

Vid je Nikoli čudnovato postajao bistriji, ali samo za nju, kao da je samo ona na svijetu i kao da osim nje nema ništa drugo. Vidio je, kako uzima u tavu iz peći žeravice i kako stavlja tavu nasred sobe.

»Sada će odmah iz tebe izaći. Plamen će ih proždrijeti.«

Dala mu je nešto piti.

»Moli!«

Nikola je u duhu izgovarao riječi očenaša, a ona, mrmljajući neka čaranja, obilazila oko njega, trčala, jurila kao zvrk, riječi su zaklinjanja postajale jasnije, a Šuhaj je vidio samo njene oči.

Nešto ga je počelo strašno daviti. Činilo mu se, da će iz njega izaći čitava utroba i da će izbaciti dušu iz sebe.

A najednom vidi: u njegovu povraćaju vrve zmije, male i velike; zmije mu izlaze iz usta, a sve se bacaju u pravcu tave i nestaje u žeravici, koja ih proždire.

Bilo mu je zlo: da padne.

»Sad si zdrav. Idi na tavan i naspavaj se! Ujutro ćeš biti opet jak.«

Doista ujutro je osjećao, da je zdrav.

Otišao je u šume i u napuštenu kolibu.

Taj dan je oborio najvećeg medvjeda u svome životu. »Hej, ha!« viknuo je na njega, kad ga je spazio na trista koraka na šumskoj stazi. Medvjedica se podigla na zadnje noge i on ju je pogodio pravo u srce. Vidio je, kako se bacila na staru bukvu i trgala s nje koru i trijeske. Taj dan je bilo sve jasno i veselo, i Nikola je osjećao u srcu radost.

Ali čarolija Olene Derbakove bila je previše jaka. Grčevi su nadošli iznova, a s njima i groznice, jače od prošlih. A iza njihova su žara dolazile zimnice, koje nisu mogle biti zaustavljene ni najvećim mnoštvom klada, stavljanih na otvoreno ognjište s tolikim naprezanjem. Zaspao bi samo na minute i skakao iza sna, jer je svuda vidio samo plamenove i činilo mu se, da koliba gori. Jutro! Samo da dočeka jutro!

Nije znao, da li je još jutro ili je već podne. Znao je samo, da mora ići. A ovo ići! ići! ići! sto puta je ponavljao, klečeći i pipajući po ovčjem kožuhu i oblačeći ga, a izlazeći u zimu tuvio je ovo: ići! ići! na silu u jadan mozak, kao da se smrtno boji, da će tu riječ, od svih najvažniju, zaboraviti.

Došao je k jednoj kolibi. U Zvorcu. Bila je to kuća Jurja Tokara. Unišao je.

»Ja sam Nikola Šuhaj. Dovedite nekoga, koji umije pisati.«

Našao se najednom sam na klupi u sobi s utapkanim podom. U njega je gledala velika krušna peć, a na njoj, iza kamina, zurila su neka djeca, koja su bila njen sastavni dio. Osim toga, bila je tu neka ne-

man, koja je ispunjavala veći dio sobe, jedva ostavljajući mjesta za krevet i stol, i trebalo je nekoliko puta žmirnuti očima (šta je to, zaboga?) prije nego što je »ono« poprimilo oblike ručnog tkalačkog stana.

Pred Nikolom je stajao čovjek s komadićem sivoga papira od duhana i s olovkom. Očito onaj, što umije pisati! Gazda, gazdarica i još neki ljudi stajali su u predvorju i gledali kroz otvorena vrata unutra.

»Piši!« zapovjedio je Nikola.

I diktirao pismo:

Dođi da me izliječiš. Ako tko dozna, gdje sam, poginut će tvoje dvoje djece.

Nikola Šuhaj.

»Odnesite to u Volovo doktoru!«

Klimatajući se, zagledao se kroz maglu na ljude.

»Ovo je Zvorec?!«

»Zvorec«, odgovori čovjek, koji je umio pisati.

»Ako tko dozna, gdje sam, izgorjet će.«

Onda je pao u nesvijest. Samo su mu još sijevale kroz glavu riječi: »Ništa mi se ne može dogoditi. Od Boga imam takovu moć.«

Kotarski liječnik se stidi. Preko ušiju se stidi.

I tjerajući svoju kočijicu uzbrdo po najstrmijoj cesti republike razmišlja:

Strašno! Koliko već puta ide ovom groznom cestom na Gregovište, a onda opet dolje u nizinu Tereble, četiri sata vožnje i onda još sat hoda — da liječi bandita! Komičan položaj. Materijal za frašku. Za najglupljiu frašku na svijetu! Ali što je trebao da radi? Dobro: izvršenje prijetnje nije bilo vjerojatno, prijatelji su lukavci (sjeća se nekog svog doživljaja i svoga iskustva), ne bi im ni na pamet palo, da čuvaju vjernost preko groba i da se izlažu opasnosti po zapovijesti nekoga, koga više nema. Ali ipak: ta odgovornost pri pažnji na djecu, a onda taj pakao i histerični napadaji, kad bi to morao reći ženi! Dabome: sveopća psihoza sa svemogućim i svuda prisutnim Šuhajem! No tako mudar je tek sada, te znade, da mu se ne bi baš ništa dogodilo, sada, kad Šuhaja tako dobro poznaje, ali trebalo je onda reći pred ženom: »Šuhaj!« pa da se vidi, što bi bilo. Ili da ga sad oda? Haha! »Gospodine doktore! Za Isusa Krista! . . . To nam govorite sada, poslije dva mjeseca? Znate li, koliko je državu kroz to vrijeme stajalo ganjanje Šuhaja? A vi, službeni liječnik, niste ni prijavili slučaj tifusa?« . . . Fuj!

Konj se teško uspinje gore na Gregovište, nešto još po snijegu, a nešto po kamenju, negdje dolje ispod njih pjeva na suncu ševa, doktor je konju spustio uzde, puši cigaru i ima dosta vremena da razmišlja o svom položaju.

Što može da radi s tifusom? Antipyretica; kamforova injekcija za jačanje srca; i dabome dijeta. Ali dijetu je teško održavati na Zvorcu, osim ako to ne pođe tako daleko (haha!), da mu doktor iz Volovoga još dovozi i hranu. Ali taj krasni momak (kakav su divan rod ovi Šuhaji!) s onim medvjeđim prsnim košem i pasjim srcem, koji je sa četrdeset stupanja vrućine trčao kroz snijeg, sâm će se iz toga izvući. Samo da se ne prejede kukuruzne kaše! Zašto, dakle, ide tamo? Zar se zaljubio u Šuhaja? Ili zato da mu daje očinske savjete? »Okanite se toga, Nikola, i prijavite se dobrovoljno vlastima!?« Kakva besmislica! »Nikola, pokajte se!?« To bi bilo isto kao kad bi kazao šumskoj zvijeri, vuku ili medvjedu: »Kaj se!« Zbog čega, zaboga? Zašto, dakle, polazi onamo? Brrr! Očito samo zato, da bi jednom stajao pred okružnim sudom u Chustu kao tuženikov svjedok i dokazivao kod određenog broja zločinâ Šuhajev alibi. Kako se odvratno ta kočijica vuče i gega; jednogodišnje dijete bi je četveronoške prestiglo! Hijo! Požuri se malo,

šarče! A tko će mu platiti ova putovanja? Sin mu treba da pođe poslije praznika u Češku na gimnaziju, a i djevojčicu ne može vječito ostaviti u ovom židovskom selu; novaca treba kao soli. Pretposljednji put davao mu je Šuhaj ponovno hrpu stotinjarki, a bila je među njima i poneka hiljadarka; čini se, da Šuhaj povećava honorar. A on mu je opet rekao: »Zasad ostavimo to, ima za to vremena!« Hm, zasad! A trebao bi ih. Da li da ih primi? Novce, koji su ugrabljeni iz džepa kakvome putniku? I iz toga bi jednom mogla proisteći lijepa komedija. Prokleti kraj! Ovdje ne možeš od čitavog sela zajedno sa župnikom izvući ni sto kruna, a ljudi zovu noću liječnika samo u samrtni čas, dabome badava i uzalud... Evo, ovdje je ta slavna Verchovina! Ovdje, kad se dolazi iz Gregovišta, leži pred tobom kao na dlanu: bregovi crne šume, a u dolinama malena pruga svijetlog zelenila. Lijepa je samo na fotografiji. Ni žito ovdje ne uspijeva, samo gdjegdje na strminama ima nešto zobi sa pedalj niskom vlati. Na kamenu raste samo kamen, govore ovdje ljudi. Hm! Novci, ugrabljeni kakvome putniku! Fiii! Ne. Ako uhvate Šuhaja živa, bit će od toga i onako grdna bruka (ako se iz nje izvuče!), ali ipak novce on ne će uzeti... Ne preostaje drugo, nego da se tješi nadom, da ga žandari ne će dobiti u ruke živa.

Kotarski liječnik dolazi i dalje na Zvorec. Daje Nikoli antipyretica, a za pojačanje srca kamforove injekcije. A jednom mu je doista dovezao sa sobom iz Volovoga i bocu konjaka, da bi ga Šuhaj mogao dolijevati u mlijeko. I šuti.

Šuti i Zvorec. Jer ljudima u osami, koji žive usred gospodarskih šuma i kojima je svaki drugi korak makar i toleriran, nekakav prestupak imovinskih zakona, postala je šutnja drugim hljebom. Prijetnja paležem može da zastraši. A zašto da, makar samo kretnjom, nešto izdadu, kad već godinama nisu

živjeli tako dobro, kao sada, otkad je među njima Nikola? Trebaš li novaca? Kod Tokara stanuje Nikola.

Dolazi amo Danilo Jasinko, crn, snažan gazda iz Koločave. Nikola već dobiva za jelo i nešto goveđe juhe. No kako da dođu do goveđeg mesa, kad ga židovski mesar u Koločavi ne siječe, a trebalo bi ići po njega u Volovo trideset kilometara? Zato onda Danilo Jasinko dovodi Nikoli čitave krave. Dabome nekupovane. A kravu ne može čovjek sam da pojede.

»Ne'š umrijeti, Nikolka?« pita Danilo Šuhaja gledajući saučesnim pogledom u njegovo prozirno lice, u kome svijetle dva upala crna oka.

»Ne«, odgovara Nikola slabim glasom.

A iz daščane postelje na visokim nogama, slične više kolijevci nego krevetu, pita Nikola:

»Šta ima novo?«

»Što bi bilo? Ništa«, laže Danilo Jasinko.

»Ne vršite razbojstva?«

»A!« Jer Danilo umije šutjeti u lice i onim ljudima, koje voli.

»Nemojte, momci«, i njegove crne oči mekano gledaju u oči drugove... »A što radi Eržika?«

»Što bi radila? Živi kod Ivana Drača, kod oca.«

»Nema momka?«

»Ne čuje se ništa.«

Zatim opet teku dani, kad ni s kim ne govori i kad je on sâm sa svojim mislima. Ranjeni vuk, koji se dovukao u guštik, ništa ne želi, samo čeka, da li će Bog šume opet u njemu oživjeti ili će možda od njega otići nekamo gore u krošnje bukava.

Prozori ovih starih koliba maleni su, samo dva pedlja u kvadratu, da se može proturiti glava, ali ne ramena: zbog opasnosti od razbojnika. Kroz prozore se vide na suprotnoj strmini dva kvadrata zelene šume, od koje se odbija sjaj ožujskoga sunca. Nema nikoga, s kim bi mogao govoriti. Domaćin je upregnuo konja

u malena kola sa dva vedra i otišao na dva dana i dvije noći u Šandrovu po ropu, slanu vodu, koje je preko zime ponestalo. Iza komina krušne peći čuče djeca u košuljama. Domaćica sjedi za razbojem, tka od vunenog navijutka i poutke tkaninu, a razboj škripi i buči udarcima drva o drvo. S vremena na vrijeme dogega se do nje dvogodišnje dijete i traži mlijeka.

Nikola ima ovu moć od Boga. Ali njezinu nepokoljebljivu sigurnost treba ljubomorno čuvati, zato on ne može o njoj govoriti ni s kim, pa ni sâm sa sobom, jer se valja bojati, da se ovo tajanstveno i bezimeno ne povrijedi pri tvrdom dodiru. Počiva položeno duboko pod svim slojevima duše: kao bijela, jasno sjajna svjetlosna točka, koja svojim sjajem prodire kroz sve slojeve.

Ne, ništa mu se ne može dogoditi ni u ovoj mračnoj sobi s velikom peći, sa kvadratima zelenila i sa škripanjem i udaranjem razboja. Olenina čarolija je bila snažna, ali njegova je jakost veća.

Što će biti kasnije?

Ne zna, što će biti kasnije, zna samo to, da će sve biti dobro. Da će odovud izaći u zelen sjaj tamo na suprotnoj strmini. Da će ga opet ljudi voljeti i bojati ga se. Da će opet vidjeti Eržiku. I da im nikad ne će pasti u šake. Jer njemu ne može nauditi nikakvo tane: ni iz puške, ni iz pištolja, ni iz topa, ni iz strojne puške.

Vratio se domaćin dovezavši ropu.

Pripovijeda novosti iz svijeta. Govori o zločinima u okolici. O ubistvima poslije volovskog vašara, o umorstvu Amerikančeve porodice kod Buštine, o krvavom razbojstvu na polonini Ruži. Na putu u kolibu na Stinjaku ubijen je madžarski prekupac Nasy Fedor; ustrijeljeni su Židovi Švarc i Abrahamovič; teško je ranjen i opljačkan gazda Ivan Ternavčuk. Sva zemlja o tom govori. Pišu o tom, kažu, sve novine; i inozemne. Žandari stalno dobivaju pojačanja.

Nikola napeto sluša.

»Traže te. Misle, da sve to ti radiš.«

Nikoli počinje brže kucati bolesno srce.

»Kako?« pita. »Vjeruju li to ljudi?«

»No, tako. Glupani! Vjeruju.«

Netko ubija na njegov račun. Netko se kukavički skriva za njegova leđa? Nikoli navire krv u glavu, a kucavice na sljepočicama udaraju. Da mu je da skoči, zgrabi pušku, odmah, sada, da pođe, potrči i udara po kukavicama i ubicama! Ali ruke, na koje se htio podignuti, lome se pod njim, i on pada natrag u sijeno. Htio bi da zavija kao vuk.

Kad poslije nekoliko dana dolazi vjerni Danilo Jasinko i vuče tele; Nikola upire u njega svoje crne oči i gleda ga dugo i ozbiljno.

»Ne vršite razbojstva?«

»A!« odgovara Jasinko i gleda Nikolu dugim punim pogledom.

»Kažu, da ima u okolici mnogo ubistava?«

»Nešto se čuje, da je ubijen nekakav Židov.«

»I da to svaljuju na mene.«

»Još nisu nikoga uhvatili.«

A tada se Nikoli u mračnoj sobi divlje rasplamćuju oči. Opet prvi put plamte onom starom, crnozelenom vatrom i nalik su na oči risova i vukova u tamnim gušticima. Jer u Šuhaju ponovo oživljuje Bog šumâ.

»Poubijat ću ih. Kao što je Bog nada mnom, poubijat ću ih. Reci to svakomu.«

Danilo gleda Nikoli u oči. Ali u nutrini mu jato ptica leprša krilima.

Zna, da Nikola govori istinu.

Dani u kući mračni su i tužni, a na suprotni brežuljak baca sunce svoje zrake i zelenilo pokreće povjetarac, koji bi rashlađivao glavu. Noći su zagu-

šljive, a iza dva prozorčića svijetle svojim tvrdim sjajem zvijezde.

Nikola Šuhaj je ozdravljavao. Pokušavao je da hoda po sobi, protiv zabrane liječnikove, jeo je, protiv zabrane liječnikove; i mnogo spavao.

Bila je proljetna nedjelja.

Sa sjeverne strane Ruže nestajale su posljednje snježne mrlje, strmine pod Strimbom rascvjetale se šumaricama, a putovi su se brzo sušili. Nikolini domaćine obukoše bijele haljine, žena je oko vrata objesila sve svoje crvene i žute koralje, najmlađe dijete uzela u bijelu povijušu, i tako pođoše ljetos prvi put u Koločavu u crkvu.

Nikola se dovukao pred kuću i sjeo na prag. I izložio je lice suncu i duboko udisao njegov miris, koji liječi ljude, životinje i drveće. Gledao je u šumsko zelenilo, slušao žubor nabujaloga potoka i čeznuo za onima, kojima je pripadao, a kojih se nije mogao dotaći. Mislio je na Eržiku, na koju ga je podsjećala ova sunčana nedjelja.

Iz šume pod njim izašao je čovjek i pošao brzim koracima stazom prema kolibi. Nikola se htio sakriti, ali prije nego što se na slabim nogama podigao, prepoznao je došljaka.

Za čas su gledali jedan drugome u oči: Nikola, sjedeći na pragu, a nekoliko koračaja pred njim njegov brat Juraj, petnaestgodišnji mladić, suh i za svoje godine previše visok, ali s istim blistavim očima, savinutim čelom i malom bradom. Gledali su se ćutke, ne čudeći se, što su se našli, i puni radosti što se opet vide.

»Umrijet ćeš, Nikolka?«

»Ne ću, Juro.«

Sjeo je k bratu na prag i obadvojica se zagledala u krajinu, koja se prostirala pred njima.

Dolina je gorjela u sunčanom sjaju, a u provaliji među strminama kliktao je potok.

Samo da ruku može u njega staviti i osjećati otpor njegove užurbane studene vode! »Kad ću opet ja smjeti da izađem iz svoga duplja i da se opet združim sa svim onim, što je oko mene?« mislio je Nikola.

Bit će to krasno! osjećao je Jura.

Sve je mirisalo po suncu, zemlji i vodi.

»Tko ti je rekao, da sam ovdje?«

»Nitko, Nikolka.«

»Kako si me našao?«

»Tražio sam te dugo, ali noćas sam najednom shvatio, da si ovdje.«

Za ovo godišnje doba bilo je previše toplo; sunce je upravo bolo svojim žaokama. Ostrag, nad provalijom, podizali se oblaci, penjali se gore po obzorju i tamo postajali pepeljasti.

Braća su dugo šutjela. U ovoj se zemlji mnogo šuti. Duboke planinske doline, kojima se može prolaziti čitave sate, a da se ne čuje drugi zvuk osim šuma vode; prašume, čiju tišinu ne narušuje ni sitna zvjerad, ni ptice; pasišta u gorama, gdje samo stoka strpljivo griska svoju travu, ne uče ljude govoriti. Riječi su samo za najpotrebnije pojmove svakidašnjice. A čuvstva se daju izreći samo pogledom, stiskom ruke, pjesmom sopilke ili molitvom.

Da. Juraj je došao k Nikoli i ostat će kod njega. Kad Nikola ozdravi, poći će s njime u šume. Ne će se više vraćati. U kraju bjesne žandari. Pojavljuju se svaki čas u njihovoj još nedograđenoj kući, danju, noću, nekoliko puta na noć, dižu ih iz kreveta, razbacuju stvari i tuku. I otac će pobjeći. Odvest će stoku na poloninu, majku će s malom djecom negdje ostaviti i otići u Poljsku ili u Rumunjsku. Ali on, Juraj, ostat će s Nikolom.

Nikola diže pogled uz rub provalije. U polovini je prekrivena tamno-modrom zavjesom, golemom zavjesom, koja visi okomito s neba. Po njoj se, u sredini,

premeću jasno-bijeli oblačići, smiješno maleni i nemirni. Koliba je već u tami. Ali dolina je još obasjana suncem.

»Ti si vjerovao, da sva ova ubistva vršim ja?«

Juraj gleda brata začuđeno.

Zašto ne bi vjerovao? I on, sa svojih petnaest godina, došao je da ubija.

Tko to radi?

Možda Ihnat Sopko, možda Danilo Jasinko, možda Derbak Derbačok i njegov nezakoniti sin Adam Chrepta, možda svi skupa, a možda nitko od njih; Juraj ne zna. Zna samo to, da je Derbak Derbačok izdajica, a njegova majka baba-jaga. Da Derbak Derbačok zalazi k žandarima i da ih on šalje protiv Šuhajevih.

»Znaš li, da ću ubiti onoga, koji ubija na moj račun?«

»Znam«.

A kako to ne bi Juraj znao? Nikola može uraditi sve, što hoće.

»I Derbačka treba ubiti.«

»Možda«, odgovara Nikola.

Strašno modra zavjesa približila im se nadomak. Ispunila je čitavu provaliju. Pred njom su samo maleni komadići brežuljaka; iza nje se ne vidi, a na njoj divlje leprša nekoliko snježno-bijelih oblačića. Naokolo velika tišina. Drveće se umrtvilo, napeto vrebajući da uhvati prve kapi, koje će pasti.

Najednom dunu oštar vihor. Stabla na osamini duboko se savinuše. Doline najednom nestade, tu je još samo komad krova nad glavom i veoma zelenog travnika pred njima. Na krov udariše prve velike kapi. Tamu rasvijetli blijesak, koji je kao ploha prošao preko čitavoga neba. Udario je grom, koji se široko valja preko oblakâ.

Nad njima i oko njih fijuču munje. Ovdje! Tamo! Udaraju malen travnik, koji je pred njima. Nebesa su se otvorila pljusku, i grmi.

Oba momka ne odlaze s praga kuće. Jura je stavio Nikoli na koljeno ruku, a Nikola ju je prekrio svojim dlanom. Gledaju oluju i oči su im vesele.

Pri ovakovoj grmljavini Židovi se dolje u nizini mole: »Radujemo se, Gospode, što si tako silan.« No Nikola i Jura znaju, što je: to Gospod progoni munjom đavla. »Ne ćeš me nikad ubiti«, rekao je đavo Bogu. »Ubit ću te.« — »Sakrit ću se u blašče.« — »Ubit ću blašče i dati ljudima drugo.« — »Sakrit ću se u čovjeka.« — »Ubit ću čovjeka i stvoriti drugoga.« — »Sakrit ću se u nedjeljnu trijesku.« Tada Bog zamuknu. Jer u trijesku, odsječenu u nedjelju, Bog ne može da gađa.

Nebesa su se pretvorila u vatru, a svijet u grmljavinu. Krajevi munjevitih bičeva bičuju travnik. Ovdje! Ondje! Tamo! Tu negdje mora da se sakrio đavo.

Ne boje se. Ničega, što dolazi iz gora i šuma, ne treba se bojati. Samo se onoga treba bojati, što dolazi odozdo, od ljudi. A ovo se njih ne tiče. To je stvar Boga i đavla.

Obadva momka, s rukom u ruci, gledaju punim pogledom u lice Bogu zemlje.

To je jedan od onih časova, kad Bog zemlje govori. U čovjeku i izvan njega.

To je jedan od onih časova, kad se odlučuje o životu i smrti.

»No, a što sada, Šuhaju?« zapita, podignuvši trepavice, kotarski liječnik Nikolu, kad mu je javio, da više ne će doći na Zvorec. »U što se uzdate? U svoje prijatelje? Prijatelji su mudrijani, oni će vas izdati.«

Nikolu nešto u nutrini stegnu.

»Ne, novaca od vas ne ću«, odbio je liječnik Nikolinu šaku punu papira, »smatram to sve nasiljem, koje

je izvršeno na meni, i pritiskom, kojega nisam mogao otkloniti. Uostalom, nadam se, da me ne ćete nagraditi time, da pričate kome, da sam bio kod vas«. I, veseo što je našao pravnu formulu, otide kao zao vjerovnik.

Nikola je ostao usred sobe sâm.

U grlu kao da mu je nešto zapelo.

Prijatelji će ga izdati. Doktor je imao pravo... Hoće li ga i Eržika izdati?... Oh, kako je čeznuo za Eržikom sada, kad mu se tijelo punilo novom krvlju! Kako je žudio za Eržikom!

I ona će ga izdati i on ostati sâm protiv čitavoga svijeta?

Pa neka!

Stresao je s pleća ružni osjećaj i tijelo mu se uspravilo. Osjećao je, kako se široko raskoračenim nogama opire o zemlju i kako snaga struji iz nje u njega. On ima u sebi moć od Boga. A ta ga ne će izdati. Pa makar bio sam protiv čitavoga svijeta!

Stupio je na prag i zviždnuo na dva prsta. Jer Jura je bio u šumi; trebalo ga je sakriti pred doktorom.

Jura dođe.

»Sutra ćemo otići odavde, Jura.«

Od toga vremena nisu braća napustila jedan drugoga nikad.

I od toga vremena ljudi opet sreću u šumama i na putovima Nikolu Šuhaja. Ali vide ga sve rjeđe i rjeđe u pratnji njegovih zakukuljenih prijatelja. Sad polaze dvojica: Nikola u svojim alpinskim cipelama s ovijačima i visoki petnaestgodišnji momak u verhovinskoj nošnji, u opancima, u uskim hlačama i kaputu od sirove ovčje vune i s pojasom, koji štiti rebra od pozljede. Krstare krajinom, čas su ovdje, čas ondje, ne zasjednički ubice, nego časni hajduci, koji gledaju licem u lice neprijatelju i prijatelju.

Opet prepadaju pošte i kola. Iz jarka izlaze na cestu dva čovjeka: mladić s puškom o boku, pripravljenom za pucanje, i sa zlom vatrom u očima; i mirni Nikola, koji s puškom na ramenu polazi naprijed i izgovara svoju čarobnu formulu: »Ja sam Nikola Šuhaj.« Nije više potrebno nagoniti strah šamarima, strašno ime je dovoljno, nitko se ne usuđuje usprotiviti se, ljudi ga znaju, znaju ga i poštanski kočijaši, koji se u strahu smiješe posve povjerljivo, pošto su prije sakrili novčane pošiljke u cipele ili pod sjedala: »Danas, mislim, Nikolka, ne ćeš baš mnogo naći kod nas.«

Kakvo je to veselje za Jurja biti razbojnikom!

Kakvo li uživanje za onoga, koji je do danas bio sam pun straha, nagoniti drugima strah u kosti! Kakav li ponos stajati na ulici s puškom o boku, gledati blijede ljude s uzdignutim rukama i misliti: »Ako mi se prohtjedne, ustrijelit ću te, gospodine činovniče, a ako mi se prohtjedne, ne ću ustrijeliti tebe, nego slistiti tebe, od straha pozelenjeli Židove s iskolačenim očima i crvenom bradom!« Kakve li zadovoljštine sjediti s Nikolom iza bukve, gledati kroz lišće, kako deset koračaja odande idu stazom dva žandara, i znati, da njihov život i smrt ovisi o neznatnom pritisku kažiprsta o otponac. Molite se, pseta, Jurju Šuhaju, da ne učini tu kretnju, i čuvajte se svakoga pokreta, koji bi mogao, makar samo za stotinku stupnja, pojačati žar njegova crnoga oka.

Dogodilo se to jednom, kad su sišli iz šume oko Kamionke dolje na cestu iza Sinevira.

Dolina je ondje uska, ima jedva mjesta za cestu i rijeku Tereblu, a oni su sjedili na kamenitoj obali, gledajući kako po strelovito brzoj rijeci huje splavovi, utrkujući se s rijekom. »Sretno!« dovikivali su po starom običaju splavarima i mahali im rukama. »Hvala!« odgovarali su splavari (ali se nisu mogli čuti), poznajući Nikolu, stajali i davali veslima pravac splavovima, koji su se takmičili s đavlom o prvenstvo, pre-

noseći se laganim valovima preko onih mjesta, gdje će se za nekoliko sedmica pokazati iz vode veliko kamenje i pleter od pruća za obranu obalâ.

»Netko dolazi kolima«, progovori Jura, koji je sjedio više na obali, i pokaza glavom na zaokret ceste.

Po šljunkovitoj cesti jure kola, u koja su upregnuta dva konja. Na kolima stoji u tipično židovskom stavu bradat čovjek u otrcanom riđem kaputu, a njegov gore podignut kut usana znači pažljivost pri tjelesnom radu, a ujedno i mučno premišljanje. U ruci drži uzde i tjera konje kasom.

»E, to je Pinkus Meisler iz Njegrovca«, veli Nikola. Od Pinkusa Meislera nema doista što da uzmu.

»Ipak ću pogledati, što kome vozi«, odgovara Jura.

Ali Meisler ne vozi ništa ni za koga. Samo za sebe ispravno ritualno zaklanu kokoš. I baš zato tjera konje kasom po neravnom šljunku: petak je, a on bi želio da bude popodne kod kuće, jer je kokoš određena za šabesovu večeru, a žena mora s poslom i s kuhanjem biti gotova prije, nego što na nebu izađu prve tri zvijezde.

Jura skače na cestu.

»Stoj! Šuhaj!« A pušku ima spremnu da opali.

»Šma Jesruel!« Meisler udari konje, zatvori oči, a lice mu se ukoči od smrtnoga straha i kroz mozak mu bljesnu predodžba kokoši i peći.

Kola su oštro projurila mimo Jurja.

Plisk! opali Jura iz puške.

Pinkus Meisler ispusti uzde, sruši se nauznak, preplašeni konji poteknu divlje dalje, da je šljunak sve prštao.

Hoho! Kako je to bilo smiješno!

Na cestu istrča Nikola.

Užasnut, gledao je časak za konjima, koji su jurili, i za uzdama, koje su za sobom vukli po cesti. Kao da nije mogao vjerovati.

Onda ga je obuzela divlja srdžba. Da je mogao, oborio bi brata jednim hitcem na zemlju.

Riknuo je:

»Što radiš! ... Grom te ubio!«

Jura ga začuđeno pogleda. Šta je? Zašto se ljuti? Zar nije možda Nikoli svejedno, ubije li jednoga ili deset? Ili mu je možda stalo do Židova? Nije shvaćao.

Nikola pojuri brzim koracima u pravcu, kojim su otišla kola, kao da misli stići preplašene konje, koji će se negdje zaplesti u štrange i stati ili polomiti noge. Juraj za njim. I tek poslije dugog vremena, kad su već zašli s ceste u šumu i išli prema Točki, šutke, kao strogi otac i izgrđeni sin, koji se ne usuđuje zapodjenuti razgovor, rekao je Nikola:

»Ne radi više ovakve stvari!«

Rekao je to mrzovoljno, ali ipak kao otac, koji se već prestaje srditi.

Nije se mogao ljutiti na Juru zbog nekakova Pinkusa Meislera. I još iste noći, kad se vratio iz Njegrovca, gdje je Meislerovoj udovici turio u prozor četiri hiljadarke, i našao Juru kako već spava u oborogu, pokrio ga je svojim kaputom i nježno se pri mjesečini zagledao u njega. Velika je njegova radost, što je taj dječak došao k njemu! Volio je m o ž d a samo jedinoga njega; ali s i g u r n o je samo u njega imao potpuno povjerenje.

Da, još je tu i Eržika!

Kad je gledao od Zapodrine na dva vrhunca Dervajke, tako slična na ženske grudi, mislio je na nju; a kad je s bradom u rukama sjedio na litici i gledao struju rijeke i meku liniju između dva vala, uzbuđivala ga je predodžba njezinog tijela. Uspavljivala ga je u oborogu misao na nju i pjanost od njezina mirisa, a kad je navečer zasvirao na sopilku, obuzimao ga tihi utisak, da ona stoji iza njega i da će ga, kad

svrši sa sviranjem, zagrliti odostrag, dok on ovdje sjedi zatvorenih očiju.

U sunčane dane ležao bi Nikola čitave sate iza litice na strmini nad Koločavom i ugrabljenim trijedrom uporno gledao na kuću staroga Drača. A onda bi se ponavljali časovi njegova povratka iz rata, kad je vrebao u noćnoj šumi polonine Na potoku i, drhteći od čežnje i ljubomore, upirao je oči prema vatri, gdje je ona sjedila s Hafom, Kalinom i Ivanom Zjatynkovim. Hoće li izaći iz očeve kuće? I da li će je vidjeti, kako sa zavrnutom košuljom i njezinim vršcima, zaturenima za pojas pregače, ide s kablicom na vodu? I tko je to tamo već triput prošao oko kuće? Nikoline oči kao i onda divlje sijevnuše. Ako uđe k njoj, ustrijelit će ga, kad se bude vraćao! Dobro će nanišaniti i pogoditi ga i na ovu udaljenost! . . .

Ah, da, volio je Eržiku. Ali ona je bila ipak nešto drugo nego Jura. Taj je momak pripadao šumi i njegovim danima. Eržika je bila nešto izvan dana, nalik na sijevanje na gorama ili još prije na pjesmu njegove pastirske svirale. Zašto Jura ne voli Eržiku?

A tu su i prijatelji!

Ali oni su već pripadali prošlosti, a odnosi, koji su još trajali, bili su samo navika, koja će brzo prestati. Dolazili su još k njemu, brijali ga, donosili mu na Suchar ovčji sir i kukuruznu kašu, a ponekad su učestvovali i u pohodima: Ihnat Sopko, Danilo Jasinko, Vasil Derbak Derbačok i njegov nezakoniti sin Adam Chrepta; oni, koji nisu u zatvoru. Ali kakav studeni zid stoji između njih! Gledaju si u oči, a ipak je to tako, kao da se gledaju kroz zaleđeno staklo, koje je između sobe i ulice. Ima pravo Jura, što se, pun mržnje, mršti u njihovoj prisutnosti i što nikad ne pušta iz ruke pušku, koja je nabijena.

Evo, Derbak Derbačok s onim nesigurnim, nemirnim očima, koji sada dolazi k njemu tako rijetko, a

žandarima tako često, i čija je majka, vještica, namiješala Nikoli zmijski napitak! A nije li ono prema stasu Adam Chrepta, koji obilazi kuću Nikolina tasta Drača? A je li među ovom četvoricom, koji ovdje sjede, ne znajući što da govore, koji od onih, koji su poubijali porodicu Amerikančevu, ustrijelili poslije volovskog vašara tri Židova i prešli onda kolima preko njih? A sve to na njegovo ime! Sve to na njegovo ime! Nikolina krv vri, njegove oči prelaze s jednoga na drugoga, zaustavljaju se časkom na njima, i oni osjećaju te poglede i, premda mu čvrsto gledaju u oči, prolaze im leđima trnci.

»Adame«, rekao je jednom Nikola u šumi na Sucharu Chrepti i mirno pri tom jeo kruh sa sirom, »reci svome očuhu, da na zapodrinskoj polonini leži i njegov konj. Da mu ga je bodežem probo Jura, a ja da za to nisam znao. Tvoj očuh je izdajica i zato više ne dolazi među nas. To je opomena . . . I tebi, Adame«. Nikola ga je pri ovim riječima oštro pogledao.

Adam Chrepta je preblijedio.

Jura je sjedio na trulome panju podalje, crne oči su mu sjale kao risu, a na koljenu je držao nabijenu pušku. Ostali su tek sada primijetili, da on sjedi četiri koraka daleko od njih i da može jednim pokretom prsta ustrijeliti svakoga, koga mu srce zaželi.

ERŽIKA

Zašto Jura nije volio Eržiku?

Bio je to prastari strah stvorenjâ pred svime, što je nepoznato i što je previše blizu, od čega dakle može da dođe smrt. Strah, koji sili lisicu, kad se »ono opasno« dotaklo njezine njuške, da ispruži rep i da se odšulja okolišeći, a jelena, da se s nekoliko skokova nađe u najbližem guštiku. A Eržika je bila nepoznata, bila je previše blizu i od nje je mogla da dođe smrt.

Sada je stanovala usred sela kod svoga oca Drača i brata Jurja. Sastati se s njom bilo je mnogo teže nego prije požara, dok je živjela u Šuhajevoj kućici daleko iza sela i na rubu šumâ. Ali od staroga doma nije ostalo ništa osim nekoliko ogorjelih greda, a nova kuća je stršila nad proplankom bez krova; jer je Petro Šuhaj odveo stoku, ženu i malenu djecu u brda, na poloninu Krasnu, a sam je pobjegao u Rumunjsku.

Nikola se ipak s njom sastajao. Jer kako se može živjeti bez Eržike? Ukradala se noću od oca i brata Jurja i šuljala se, kao lukava lisica, iz kuće, okružene žandarima, da se sastane s dragim; a kad bi polazila dvaput sedmično na poloninu po mlijeko očevih krava, nadgledavana putem od žandarskih izvidnica iz jaraka i iz skrovišta, pogađala bi točno, da li je izvan opasnosti, a njih dvoje bi već našli mjesta, gdje bi ona mogla šmugnuti, a on čekati, da se nasmiju jedno drugome i da se u brzini izljube. A kad Eržika ne bi predugo i preko ugovorenog vremena dolazila, dignuo bi se u noćnom oborogu Nikola sa

zajedničkog ležišta s bratom i odvažio se da pođe čak u selo, šuljajući se među suncokretima i kócevima pasulja u ograđenim vrtovima, odleždavši desetak, dvadesetak minuta u konoplji, da odredi mjesto stražâ, i preskakujući prijelaze. »Rebro moje!« budio ju je u sobici šaptom i pritiskujući svoje lice na njezino. Jer kako bi mogao živjeti bez ove topline, bez ovoga mirisa višnjevine, bez ovih udova tako gipkih, kao što je struja između dva vala?

Da Juraj Drač nije volio sestru, zbog toga svega bi je upravo mrzio. Nagovarao ju je, molio, vikao, prisezao i njoj i sebi, da će Nikolu ubiti, ali ona je prolazila kraj njega mirna, radljiva i mislila u sebi svoje, zadovoljna, što je brat voli i znajući, da je ne će tući, a ako joj potrese ramena, da to ne će boljeti. Juraj Drač je bdio nad Eržikom, a Juraj Šuhaj nad Nikolom. I u večerima, kad je s bratova lica čitao o nesreći, koja se približava, pratio je svaki njegov nemirni pokret sumnjičavim očima, a noću, kad je Nikola odlazio sa zajedničkog ležaja, ne govoreći kamo, pridigao bi se sa sijena i gledao tužnim očima, koje su htjele prekoravati.

Juče je Nikola proveo čitavo popodne na ledini nad Koločavom, ležeći iza litice i promatrajući dalekozorom dvorište i prozore Dračeve kuće. Nije vidio Eržiku već deset dana. Ali noću, kad je sišao u splet seoskih vrtova, desilo se, da nije mogao k ženi. Možda su škrinula vrata, kad se ušuljao u maleno predvorje, možda je bilo slučajno, ali iz velike je sobe istrčao Juraj Drač i divljim povikom: »Tko je ovdje?!« dozivao žandare. Nikoli je jedva uspjelo, da pobjegne u noć.

Vratio se u brda tek u osvit. Mrzovoljan i nesretan.

Jura Šuhaj je već bio budan. Čekao je kao ljubomorna žena na brata. Sjedio je pod oborogom, rezao

kukuruzni kruh i ispitljivo motrio Nikolu još dok se približavao.

Ni Nikola nije pošao da spava pod krov oboroga. I on se sjedeći naslonio na sijeno, pušku postavio kraj sebe i gledao u svitajuće jutro. Nije rekao ni riječi.

Tada prozbori Jura.

»Ti si bio kod Eržike.«

Nikola ništa ne odgovara.

»Bio si.«

Sunce nad Krasnom još nije izašlo, pojavila se samo studena svjetlost, koja ga naviješta. Na stožer na suprotnoj strani sletio je nepokretan škanjac i prozebao očekivao prvu sunčanu zraku, koja će ga ogrijati.

»Jer si tako blijed. Uvijek si tako blijed, kad ujutro od nje dolaziš.«

Nikola je čuo bratov glas, shvatio je i površinu riječî, ali one ga nisu zanimale. Nisu doprle do njega, zaustavivši se dva koraka pred njim. Kao da netko drugi govori nekomu drugome.

»Ti, Nikola«, govorio je Jura, a glas mu je bio zabrinut, kao da stariji brat govori mlađemu: »Oleksa Dovbuš je bio također neranjiv i nitko nije znao, kako da ga ubije. Ali njegova dragana Dzvinka izmamila je od njega tajnu.«

Nad Krasnom je izlazilo sunce. Prvi traci su udarili u oči i zaboljeli. Krajina je brzo poprimila zlaćan ton. Vrhunci gora već su bili obasjani i sjaj je silazio u nizinu. Nitko nema prava da mu odriče ženu, koju mu je dao Bog. Treba li Juru Drača ustrijeliti? Zašto ga mrzi, kad mu nikad nije ništa na žao učinio? Škanjac na stožeru sjedi nepomično i kao ispunjen.

A onda je Jura izrekao strašnu riječ, koja ga je već dugo plašila.

»Eržika je vještica.«

Rekao je to tiho i gledajući u zemlju; bojao se ove riječi.

Prijeko, nad crnim šumskim jarkom dizao se bijeli oblačić, sam samcat u kraju čistom i blistavom. A čvrst i dobro ugnjeten kao hljebac penjao se u vis po vršcima omorika, ne lomeći se o njih. Šta će na to reći Eržika, ako jednoga dana nađu ljudi njezina brata na polonini mrtva?

»Znam, što s tobom noću Eržika radi i zašto si uvijek ujutro tako blijed?«

Ako se dugo pomiče lanac riječî, makar i dječački plahih i tihih, ipak one dolaze do čovjeka.

»Pretvara te noću u konja i do jutra na tebi jaše.«

Što brblja ovaj dječak?

»Ne bi li ti, Nikola, mogao pokušati da uradiš s njom kao što je ono uradio gazda iz Verecakâ?«

Gazda iz Verecakâ? Nikola je dabome znao pričanje o verečkom gazdi. I njegova je žena bila vještica i pretvarala ga noću u konja. Ali jednom, posavjetovavši se s vračarom, samo se pričinio da spava, i kad se ona nad njega nagnula da ga opčara, pograbio ju je za kosu, držao, i gle: kosa se pretvorila u grivu, žena u kobilu, i on je one noći do osvita zore jahao na njoj. Ujutro je dao kobilu kovaču da je potkuje i odveo je u staju. Onda je otišao na posao. Ali kad se o podne vratio na ručak, umirala mu je žena u sobi na postelji. Gleda i vidi: žena ima ruke i noge probijene čavlima i na njima potkove . . . Dobro: ali što se njega tiče gazda iz Verecakâ?

»Ili još bolje, Nikola, ubij je!«

Nikoline su oči tumarale po granici gorâ i blistava neba. Što govori ovaj dječak?

Sad je tek Nikola pogledao na brata. Zagledao se u njega dugo i, donekle, kao na štene, koje iz straha zbog nas trlja po našem boku dêsni, htijući da grize. I rekao:

»Eržika nije ništa kriva.«

Čitav svijet blista u sjaju. Škanjac je turio glavu u vratno perje i protežući se istegnuo krila; i poletio u

oštrom letu. Jedanaest dana već nije vidio Eržiku! Da se što ne događa? Da ne leti od njega Eržika? Da, nešto se događa. Osjeća to. Po neznatnoj promjeni njezina zagrljaja, po drhtaju od dijelka sekunde, kakav može zapaziti samo ožalošćeni ljubavnik, a ni on ne sigurno.

Ali Jura, kod koga osjećanje i znanje još nisu toliko odijeljeni, znade. Znade i osjeća približavanje smrti.

●

»Baš ste momci!« govorio je žandarski kapetan. »Ne možete pridobiti devetnaestgodišnju ženu! A još k tome stražarite noću njezin krevet.« Kapetan se uporno držao prvotnog plana, da Šuhaja uhvati na Eržiku.

I tako se jednom podveče, kad se s paše vratila krava i kad ju je u sumrak Eržika muzla, dogodilo, da se svjetlost stajskih vrata iza njezinih leđa zasjenila. Okrenula se i od straha gotovo ispustila kablicu među koljenima. Po tamnim obrisima kape prepoznala je žandara. A tako dugo su je već ostavljali na miru.

»Kako ste, Eržika?« pitao je veselo muški glas.

Ne, ne mora se bojati, ne dolazi on službeno, čuo je samo, da su Eržiki ostala od muža neka medvjeđa krzna, a on bi htio jedno poslati šurjaku u Češku.

Pogađali su se časak pred stajom. Bio je prijazan; govorio je, da nema nikakova smisla mučiti Nikolinu porodicu, a kad su se opraštali, htio je pogladiti Eržikinu kosu.

Tako se počelo.

Možda je Nikola imao pravo: možda Eržika nije bila ništa kriva. Možda je to skrivio Jura Drač, koji je sad s njom polazio na poloninu i tako dugo rastavljao njih dvoje. Možda je to skrivio žandarski kape-

tan. A može biti da nije nitko kriv. Možda je Eržika podlegla nasilnosti ovoga moćnoga gospodina, protiv koga nije bilo dozvoljeno da se previše brani, možda je htjela samo olakšati sudbinu svoju i Nikolinu, možda joj se malo i sviđala snažna pojava kaplarova, njegova kovrčava kosa i bijele ruke s prstenom. Istina je, da su joj koljena bila nesigurna, dok ga je od sebe gurala rukama, da je poslije bila crvena i šutljiva i, da je znala plakati, da bi bila zaplakala.

Koločava je prokleto selo. Donekle slična sibirskim selima. Ovdje se živi kao u zaposjednutom području; seljački pogledi su mrki i podrugljivi u isti mah, a od onog vremena, kad je Koločavi bila za potpomaganje bandita nametnuta kontribucija u iznosu od trideset hiljada kruna, nije ovdje jedan Šuhaj, nego stotine, koji hoće da ubijaju. Seljakinje su plahe i uklanjaju se žandarima u velikim lukovima. Židovske djevojke za tezgama i na stepenicama pred dućanima lijepo pričaju i dražesno se smiju, ali neprestano ih obilaze majke sa strogim pogledima, a negdje podalje uvijek stoji, s rukama u džepovima, koji brat, zviždiče i ravnodušno gleda; ne može ih čovjek ni sprovesti preko ulice, da ne kažem: dirnuti ih. I tako, ako se čovjeku ne da ležati iza žandarskih kasarna i promatrati, kako od Dervajke prema Krasnoj jure oblaci, i ako se ne igra rado marijaša od jutra do večera, ne preostaje mu drugo nego da se kod Kalmana Lejbovića ili kod Herša Wolfa opija.

»Strašno je slatka!« razmišlja kaplar Svozil, a jer mu se te riječi sviđaju, ponavlja ih na radost i kao opravdanje, kad se podveče, prije razmještenih žandarskih straža, šulja kroz vrtove između Koločavke i Dračeve kuće. Tako i on korača tiho po stazama i čeka četvrt sata među suncokretima i pasuljem, koji se upravo crveno rascvjetava, i promatra, što se u kolibi događa i da li će Eržika skoro izaći.

Od službene revnosti nastala je ljubavna potreba. Htio se istaknuti među drugovima, a sad šuti; htio je doći kapetanu sa sigurnim vijestima o boravištu Šuhajevu; a sad se i ne brine za njega. Tako je strašno slatka! Voli li ga? Ne zna. Iako nastoji, da se uvjeri, da je to samo kratkotrajna zabava, muči ga, što to ne zna. Sama ne govori (ah, ovi ljudi ovdje umiju strašno šutjeti o svemu!), ne govori, kad je ljubi i lomi joj ruke, ne govori ni onda, kad je prema njoj nježan; a kad silom od nje traži odgovor, onda izgovara mirno: »Volim te« (ah, koliko je truda trebalo, dok ju je prisilio da mu govori »ti«), ali zvuči to tako kao da kaže: »Volim crvene koralje«. Ne, ni tako ne, jer bi sigurno rekla: »V r l o volim crvene koralje«. Mačka, mačka, mačka, koja nikad ne govori i uvijek gleda široko otvorenim očima, a čovjek, gledajući u njih, nikad ne zna, što se za njima događa. Mačka, koja misli ono, što sama hoće, koja mirno dolazi i mirno odlazi, kad se njoj svidi.

Ali kad se u sumraku na dvorištu pojavi Eržikina sjena, a na prijelazu šmugnu njezine bose noge i na čas zablistaju njezini koralji, smije se veliki, kao ciganin kovrčavi momak punim licem: Ah, ti moja draga djevojko. I odmah pomišlja: Da, nosim ti perle; ili želiš možda nebo da ti skinem? Trči joj u susret. Cjeliva je.

A onda naveče, kad se već posve smračilo i ona govori: »Idem, brat bi me tražio«, pada kaplaru Svozilu još nešto na pamet:

»Odakle majdanska vračara zna, da ja tebi udvaram?« pita, smije se i škaklja je palcem po rebrima.

Majdanska vračara ne može dabome ništa znati. Nitko ne zna.

»Kad sam prekjučer službeno bio tamo, dao sam da mi vrača, a ona mi je prorekla smrt. Šta više, skoru. Kada, nije htjela reći, ali čini mi se, da joj je

bilo u očima: Tako, za mjesec, i za dan. To ipak može biti samo zbog tebe!« I smije se tome kao kakvoj šali.

Oslobodila se stiska njegovih ruku. Mirno ga gleda crnim očima, iza kojih on ne vidi. Drag je ovaj veliki momak. Šteta ga je. Nije njihov, ali je prema njoj dobar i donosi joj darove. Šteta! Ako je to rekla majdanska vračara, onda je istina.

»Ili, šta ti misliš o tom?« pita veselo Svozil.

»Ništa. Moram ići.«

Iste noći, oko dva sata, dotrčao je na žandarsku stanicu Vasil Derbar Derbačok.

I javio:

Nikola i Jura Šuhaj spavaju ove noći pod Tisovom, na livadi među mladikovinom, u jedinom oborogu, koji je tamo. Danju se može donde doći za tri sata. Livada nije velika i može se lako opkoliti.

Žandar, koji je bio u službi, odmah probudi kapetana i staroga stražmeštra. Oni, oblačeći se, baciše brz pogled na mape. Odmah uzbuna čitave momčadi! Prije osvita poći u najbržem maršu! Onda će dobiti nove zapovijedi! Derbar Derbačok ide s momčadi! Kapetan je bio uzrujan.

Žandari, poslije iznenadnog buđenja s nevoljkim osjećajem u leđima, bacali su na sebe u školi odjeću, obuvali se i opasavali se remenjem. A oni, koji su spavali na sjenicima kod Herša Wolfa i Kalmana Lejbovića, silažahu poluobučeni ljestvama u gustu noćnu maglu. Maglu su rasvijetlile rasplinute svjetlonosne kugle laternâ, koje su se pomicale po dvorištu.

Koncentrirani odio žandara izašao je u bijelu tamu, ostavljajući za sobom u dubokom snu selo, koje nije ništa o tom znalo.

Tako se dogodilo, da je Eržika, kad je ujutro u tri i pô tjerala iz dvorišta na cestu guske, da ih potjera na potok, vidjela kaplara Svozila u punoj spremi, kako nekamo trči. Zadržao se službeno u selu i sad nastoji, ako je moguće, dostignuti drugove.

Kad je spazio Eržiku, nasmijao se zbunjeno i usporio korak. Stao je pred njom. Treba li da joj kaže ili ne?

Kazao je.

»Do podne ćemo ti dovesti Nikolu. Ali možda ćemo ga i donijeti.« Opet se zbunjeno nasmijao, kao da ne zna, da li joj je nanio radost ili bol, i kao da sam nije načistu, što hoće. I otrča opet u maglu.

Do podne? udarilo ju je u glavu.

Vremenski se slagalo.

I ona je znala, gdje ove dane spava Nikola; prekjuče je bila kod njega.

Ostavila je guske na cesti i skočila u kuću, da obuče opanke. »A možda ćemo ga i donijeti.« Ali u isti mah stvori joj se u mozgu i druga slika: majdanske vračare. Šteta ga je! Omatala je brzo remenje oko obojaka. Otac i brat su još spavali.

Trčala je u brda.

Na dolini je ležala magla preplavivši je kao mlijeko. Kolibe su nestale u njoj i vidjelo se samo dva koraka pred nosom.

Ništa nije mislila, ništa pitala, ni za vrijeme, ni da li će ona stići onamo prije ili oni. Samo je trčala. Livadama i stazama.

U pet sati stala je pred šumom. Duboko je disala i protrla rukom čelo i oči. Možda je došla dovde prva.

A onda dalje stazom uz brijeg. Uspinjala se kroz šumu.

Negdje postrance iznenada je zaštropotalo kamenje, kao da se oskliznulo ispod nogu čovjeka ili životinje i otkoturalo se dolje. Požurila se. Isuse Kriste! Pred njom idu kroz maglu žandari. Desno i lijevo. Puške drže u rukama. Penju se u razvinutom stroju uz brdo.

Nije trebalo razmišljati, a nije bilo ni vremena za to. Potrčala je nadesno, želeći obići lanac. Skakala je preko kamenja i korijenja, gazila do koljena u

blato u blizini izvora. Padala je i koljena su joj bila razbita. Sve uzalud. Bili su u magli pred njom svuda, tihi i kao bez života, napredujući polagano prema cilju, stalno pred njom.

Gospode Bože, što da radi? Da pođe natrag nalijevo? Tamo su također. Izdaje ju već snaga i za čas će biti kasno. Do vrhunca više nema mnogo. Možda kilometar, možda kilometar i pô.

Išla je neko vrijeme u svojim tihim opancima u udaljenosti od trideset koračaja iza žandarskog lanca, jedva razabirući pojedine šljemove, koji bi od časa do časa izronili iz bjeline magle na glavama bez trupova, i gazila je tiho kao mačka, koja se šulja za svojim plijenom. Prikupljala je ponovno daha i glava joj je počinjala, prvi put otkako je pošla od kuće, da radi: nju ne progone, žele uhvatiti Nikolu, pazit će dakle, da pucnjavom ne upozoravaju na svoju prisutnost u ovoj blizini. Požurila se skrivajući se za debla i kamenje; najednom se našla iza vojničkog lanca. Izabirala je prostor između dva žandara.

Blagoslovila se trostrukim grčkim križem.

I pojurila. Protrčala je između žandara, srtala naprijed, zapazila iza sebe užurbanost, kamenje se sunovraćalo, grane su praskale i onda se ne sjeća više ničega, opanci su je sami nosili preko kamenja i izmicali mu, letjeli preko papradi i jurili kroz grmlje, koje se samo ispred nje uklanjalo, Bog zemlje je bio s njom. Nikola! Nikola! vikalo je nešto u njoj, gusta šuma je na blistaj njezine želje postala rjeđa, ugledala je pred sobom jezero svijetleće magle i sjenu oboroga u njoj:

»Nikolaaa, bježiii!«

Sama se prepala prodirnog krika, koji je razbio tišinu.

Još je vidjela, kako su se od sjene oboroga odijelile dvije ljudske silhuete, skočile s njega, kako ona duža bježi i nestaje u svijetlećoj bjelini magle, a ona manja, krupnija stavlja pušku na nišan. I, zajedno s puščanim hitcem skočilo joj nešto na vrat, neki su je udarci oborili na zemlju, nešto joj je pritisnulo glavu, bacajući joj sitan šljunak u čelo i u nos. Čula je udarce. Mnogo udaraca. Šljunak na licu nanosio joj je velike bolove.

Prvi, koji su u ovo dopodne, već posve razdanjeno, stigli u selo, bili su četiri mrka žandara, od kojih su dvojica nosili nosila. Na njima je ležao blijed čovjek, koji je još možda živio. Ne Nikola, bio je to žandar. Koločava, koja je o noćnom pohodu pod Tisovu doznala od Herša Wolfa i Kalmana Lejbovića, stajala je tiho pred kućnim vratima i iza vrtnih plotova, iza kojih su u ljetno dopodne gorjeli crveni cvjetovi pasulja i razvijali se prvi kolutovi suncokretâ, a padalo je na nju nešto od grozote onoga jesenjega dana, kad je bio pokapan ustrijeljeni stražmeštar. Zlokobna je povorka prošla, no selo se nije maknulo. Što se dogodilo? Jer ovo je bio tek početak, a ona je htjela sve znati.

Tek poslije dugog vremena, otkupljenog strpljivošću, dolazila je eskorta s Eržikom, a Koločava je uzdrhtala od uzbuđenja. Eržika je bila blijeda, a lice joj je bilo rastrgano kamenjem i otečeno od žandarskih udaraca. Ali hodala je uspravno i u lice ljudi gledala otvoreno crnim očima, u kojima je bio samo mir, no ni traga pobjedničkom veselju.

Nešto prije podne vratio se žandarski odio. Stupao je vojničkim korakom, odijeljen od ljudi plotovima ulice i kao na ogled u zatvorenom natjecalištu, a njegovi su četveroredi drobili šljunak. Lica žandara su bila mrka i zla. A u ovom odjelu marširala su dva čovjeka, jednakim korakom i s glavama jedva primjetljivo spuštenijim nego drugi, koji su amo spadali samo po uniformi, a misli su im letjele drugamo i

daleko od drugova. Dalje odovud, samo dalje! mislio je žandarski pripravnik Vlásek. Neka ispadne disciplinska istraga kakogod, samo da tomu već jadanput bude kraj! Živi li još ranjeni žandar? To je već drugi život drugara! A broj trideset od trideset hiljada primljenog novca podsjećao ga je na školske klupe: na biblijsku povijest i crnu sliku Jude Iškariotskoga na Maslinskoj gori, koga su tako mrzili i komu su iglom boli oči. Ali zar je tada mogao i slutiti, što će se dogoditi? A nekoliko redova pred njim stupao je orijaš s kudravom glavom, čija je dječja duša plakala: Zašto? Bože moj, zašto? Zar joj je u čemu na žao učinio? I zar je moguće, da ona još ljubi ubicu i hajduka?

I žandarski je odio prošao.

Zar Koločava ne će ništa više vidjeti? A Nikolu nisu uhvatili?

Ne, ne će vidjeti više ništa! Tišina je i nad dolinom žarko podne. Treba dakle, da se za sat, za dva raziđu i raspitaju po židovskim dućanima, gdje će se dotle već nešto znati. Gazde, žene u crvenim rupcima i mali dječaci u šeširima odraslih ljudi i samo u konopljenoj košulji do gležanja odlažahu u kuće.

No židovska je Koločava vrvjela kao pčele pred košnicom. Pred ulazima u dućane, tajanstveno su šaputali, govorili, vikali, slijegali ramenima i širili ruke ljudi s pejzovima crnim, riđim, pepeljastim i sivim, s bradama i bez njih, u kaftanima i u odijelima iz chustske trgovine konfekcijskom robom, izvodili iz onoga, što su znali, posve vjerojatne zaključke i, udarajući pesnicom desne ruke o lijevi dlan, uzrujavali se: »Praseće glave! Mjesecima već im tulimo: ‚Zatvorite Eržiku, pustite drugove!' Sve uzalud. Kršćanin je konj! Mejse behejme!«

Među njima je stajao Abraham Beer. Nije vikao, nije se uzrujavao, pokretljive prste turio je u bradu, a njegova glava u kapici od glota, govoreći u dekrescendu: »Oj, ojojojoj!« njihala se lijevo-desno. Bilo njegove životne energije udaralo je jedva primjetljivo, a dlanovi su mu se znojili! Koliko je već pretrpio od jutra, kad je doznao, da su ovaj put žandari otišli nasigurno. Čitavo ovo današnje dopodne ličilo je na trenutak, kad igrač uzima u ruku kartu, koja će odlučiti igrom, u koju je on uložio sav svoj imetak, sudbonosni trenutak, produžen u nepodnošljive sate. A rezultat? Nikakav. Nije pobijedio: nisu dovezli Nikolu mrtva. Nije ni izgubio, i život je z a s a d a spašen, hvala budi imenu Gospodnjem: nisu doveli Nikolu živa. Zasada! Ali to znači, da se strašna nesigurnost započinje iznova.

Ojojojoj, što se je s Nikolom uopće upustio u posao! Ali došlo je do toga, ne zna ni sam kako, a nije mogao sasvim slobodno reći ne, jer ga se bojao. Zaradio je, razumije se, da je zaradio. Mnogo novaca, čitav imetak, na izmjeni dolara i na robi. Ali ne može to trajati vječno. Jednom će ipak netko nadoći na to, da se stari Izak Fuchs, koji polazi noću iz Koločave s kolima, natovarenima daskama, zaustavlja dvadeset kilometara odavde kraj osamljene kuće i tovari tamo škrinje, da ih odveze u Mukačevo; ili će zateći samoga Abrahama Beera, kako odlazi tamo da procijeni stvari; ili će — a to je ono najgore — nešto nanjušiti ti šmrkavi židovski derani, koji se čitav dan klatare po selu, ništa ne rade, skupljaju se kao psi na svačijem dvorištu; čuli su nešto o cionizmu i mrze Abrahama Beera zato, što mu Gospod daje više nego njima; ili će uhvatiti kojega Nikolinog druga, taj će nešto lanuti, a žandari će već drugo istražiti; ili... ah, šta on zna što? Ali više on ne će. Sâm Bog zna, da više ne će. Ali što treba da radi? Može li dati komu deset hiljada i reći mu: »Idi i ubij Nikolku!?«... Ah... ah... ah, Gospod Bog svemogući neka ga sačuva i od pomisli na nešto slično! Sve je već pokušao. »Od danas prestajem s tobom trgovati, Nikola; ne isplaćuje

mi se više«, rekao mu je na noćnom sastanku, koji su zarekli na strmini nad selom. »Ne smeta«, odgovorio je Nikola, »no napisat ću o tom pismo u Chust i zapaliti vam kuću.« Koliko mu je puta rekao i poručivao: »Otputuj! Pobjegni u Ameriku!« Sâm bi mu pomogao do Natana Abrahamoviča u Levočni u Galiciji, taj bi ga poslao k Šlojmu Weiskopfu u Krakov, ovaj bi ga uputio k Hermanu Cohnu u Vratislavu, a on bi mu već pomogao do Amerike. Nikola je lud. Misli, da će svladati čitav svijet. Ili, možda to on i ne misli, nego je samo lud. Oj, ojojojoj! Život je strašno kompliciran. I strašno težak.

Na stepenicama pred dućanom vikali su, lomatali rukama i svađali se Židovi, a među njima je stajao Abram Beer, šutio, prebirao nervoznim prstima po bradi kao po harfi i nije ih slušao. Nisu dovezli ubijenoga Nikolu. Kakva ima smisla svađati se oko čega drugoga?

Nekoliko stotina koračaja odavde besciljno su prolazili kućom, stajom i vrtom Vasil Derbak Derbačok i njegov vajni sin Adam Chrepta, nisu znali o čemu da govore ni što da uzmu u ruke, a ni njihova mlitava krv nije tekla brže od krvi Abrama Beera. I oni su s uzdrhtalom nutrinom očekivali povratak ekspedicije, a kad su se na ulici pojavili žandari s nosilima, prestalo im je kucati srce i naginjali su se preko plota istežući vratove, da budu, makar samo za nekoliko centimetara bliže licu mrtvoga ili ranjenoga i da za dijelak sekunde prije doznadu, da li je čovjek, koga nose, onaj, koga očekuju; razočaranje ih je udarilo kao šamar po obrazu. Čekali su i dalje. Onda su žandari vodili svezanu Eržiku. Čekali su, žile su im u sljepočicama htjele iskočiti, a vrijeme se zaustavilo. Najzad su došli ljutiti četveroredi žandarâ. A iza toga više ništa, ništa, ništa, i oni su vidjeli, kako njihova nada leti s valovima Koločavke i nestaje u daljini.

Sad su jedan i drugi hodali stazom duž krumpirskih greda između kuće i Koločavke, šutjeli su, no iza njihovih uznojenih čela ukočilo se pitanje: »A što sada, kad je ova velika prilika promašila?«

U to vrijeme sjede na vrhuncu Tisove planine, u travi i visoko iza oblasti drveća, Nikola i Juraj; izvan opasnosti i odmoreni. Nad njima je nebo bez oblačića, veliko modro nebo, iz koga sja bijelo podnevno sunce. Dolje u nizini je valjda pripeka. Ali ovdje piri povjetarac, udara i talasa nizanu travu i nadimlje im košulje. Jura je ubrao turicâ, geranijâ i bijelih žabnjaka i okitio šešir.

Nikola se predao čuvstvu slatke sigurnosti. Puške leže bačene po strani, nisu potrebne, jer se ovdje, nad vrhuncima drveća, nalaze kao na kakvoj kuli, odakle vide na sve strane daleko i kamo nitko ne može doći. Tijelom mu se razlijeva velika radost. Udiše je dubokim udisajima i čitavom površinom tijela. Ptica je, koja se uznosi.

Duboko dolje u dolinama, u kućicama, koje se jedva zapažaju, žive ljudi. Boje se gospode, lažu im, puni su briga, rade i na čelima im izbijaju bore, a na dlanovima žuljevi. Čovjek, najmljen na rad, pas je na lancu, kome daju jesti. Rad nije radost. Možda jest onda, kad čovjek gradi sam sebi krov nad glavom ili kad žanje žetvu, koja je bila dobra, inače ne. Radost je sjediti na vrućem kamenju na obalama Tereble, gledati u modrinu i zelenilo i slušati pjesmu brzicâ. Radost je proživljavati čustvo sigurnosti na vrhuncu planine Tisove, kad čovjek ima pod sobom svijet bez sjenâ, nad glavom užareno sunce i oko sebe vjetar. Sreća je ljubiti Eržiku. Radost je imati oko sebe družinu momaka, koji su svi jednako opaljeni suncem, imaju jednako odlučne ruke, a misli prijateljske i vesele. Radost je davati, to jest radovati se

zbog radosti drugoga. Radost je ne proći kroz život nezapažen, nego biti ljubljen i nenaviđen. Radost je imati na tri koraka kraj sebe Juru, koji ima vjerne oči i cvijeće za šeširom. Radost je biti Nikola Šuhaj.

U polukrugu izdiže se Dervajka, Strimba, Krasna, Ruža, šume, koje srebrnasto svijetle, i Koločavka sa svojom zelenom dolinom, i selo i ljudske kućice i golemi svod nebeski i užareno sunce, sve jedna jedinstvenost. Voli ove planine i šume uokolo, u kojima se uvijek može naći skrovište. Nikad ga nisu izdale i ne dadu da pogine. One i njihov Bog. Jer on je tijelo njihova tijela, krv njihove krvi. Radost struji k njemu iz zemlje, vjetar mu je donosi, ona ga grije u sunčanim zrakama.

Juro, brate Juro!

Leži ovdje mirno kraj njega, veliko, mršavo pasje štene, vjerno i odano, s glavom ispruženom na travi i s očima uperenim u gospodara, pazeći da ga ne uznemiri.

»Juro, Eržika nije ništa kriva, Eržika je odvažna žena.«

Nema radosti, koja ne bi bila združena s ovim imenom. Nikola se smiješi. Raduje se, što to može bratu reći baš u ovaj sretan dan i podsjetiti ga na stari razgovor. Htio bi da govori o Eržiki, o odvažnoj, požrtvovnoj, punoj ljubavi i nadasve dragoj Eržiki, koja je danas stavila za njega život na kocku. Želio bi, da je i brat voli.

Ali Jura se ne miče i gleda samo svojim širokim pasjim očima.

I najednom otvara usta.

»Hajde, potpalimo Derbačkovu kuću!«

Jer Juraj se ne predaje čuvstvu sigurnosti. Misli na današnje jutro, na bijeg od oboroga i još osjeća u nervima fijukanje žandarskih taneta nad glavom. Bili su izdani i trebali su biti ubijeni. Nikola je trebao biti ubijen. Samo zato, što živi i što to žele neki Vasil Derbak Derbačok i Adam Chrepta, kojima je Nikola činio uvijek samo dobro. I bit će ubijen, ako ih ostavi u životu.

Derbak Derbačok? misli Nikola. Dobro, Jura ima pravo. Ali zašto on govori o Derbačku? Zašto ne govori o Eržiki?

»Derbačok i Adam su izdajice. Treba ih ubiti.«

Nikola gleda u brata. Za šeširom mu je kita cvijeća, a oči su mu na njegovim ustima.

Govorili su o tom još na putu ovamo.

Jučer je došao Adam, donio urdu, vrećicu kukuruznog brašna i obrijao Nikolu. Tražio je novce, svoj dio za prodane tkanine; sad tek Nikola shvaća, zašto se je toliko žurio. Dabome, pridržavali su se zakona prašume i nisu bili tako povjerljivi, da pred njim legnu na svoje ležaje ili da mu pokažu put do njih, rastali su se s njim prije sumraka dva kilometra odande, i da ga zavaraju, pošli su u posve drugom pravcu. Ali on je njih prevario. I on se je pretvarao kao da ide u selo, ali očito je išao za njima i vidio, kamo idu na noćište. Noć je bila jasna, mogao se dakle odvažiti na put i stići u dolinu prije nego što je pala magla.

Nikola opet gleda krajinu.

Tamo dolje leži Koločava; razvučen red mrvica, koje bi se mogle rukama pribrati na kup i staviti u dlan. Što bi se dogodilo, kad bi ih s dlana otpirio u vjetar? Ništa se ne bi promijenilo i nitko ne bi mogao prepoznati, da je tamo bila nekad nekakva Koločava. A tamo dolje, negdje u njoj sakriveni, sićušni i nevidljivi, žive Derbak Derbačok i njegov pastorak, a žandari se premeću po tavanima. Šta mu mogu, ako je sve ovo golemo i užasno oko njega, planine i šume, oblaci i sunce, sve jedna jedinstvenost, s njime, i ako je on tijelo njihova tijela i krv njihove krvi?

Gleda brata i smješka se: ništa nam ne mogu uraditi, Juro!

»Kad si što na žao učinio Derbačku i Adamu?« mršti se Jura.

Nikola se smješka.

Otpirnut će ih. Ne zato, što ih se možda boji. Nego zato, jer nitko ne smije nekažnjeno izdavati Nikolu Šuhaja.

»Eržika je slavna žena, Juro!«

»Veoma sam gladan, Nikola!«

Doista! Taj mladić nije od sinoć ništa jeo!

Nikola ustade. Prebaci preko ramena pušku. Posljednji put baci pogled na krajinu i još jednom udahnu zraka i snage planinâ.

»Hajde dakle, idemo na Suchar!«

Spuštali su se u oblast drveća i šuma.

Sunce je palilo, a vjetar im se igrao košuljama.

»Večeras ćemo poći u Koločavu, Juro. Uzet ćemo sa sobom mnogo naboja.«

Jura je razumio samo napola. Ali dobro je tako. Sve, što radi Nikola, dobro je.

Te noći je izgorjela kuća Derbaka Derbačka.

Planula je u jedanaest sati kao hrpa suvaraka, a suhi plamen bez dima plamtio je visoko prema zvjezdanom nebu.

Marijku, ženu Derbačkovu, probudila je tek oštra svjetlost na dvorištu i praskanje vatre. Ona preplašeno povika i potrča k djeci. Svi su poskakali iz kreveta i potrčali prema vratima. Ali jao! Vrata su bila izvana poduprta. U divljem očaju bacali su se na njih tijelima. Nisu popustila. »Nikola!« bljesnulo je Derbačku i Adamu kroz glavu, a oštra svjetlost i otimanje i rikanje stoke u staji pridavalo je tomu imenu strašnu veličinu. Majka je očajno vikala. Sjekire! Sjekire! Sjekire! Prozori su premaleni, da se njima provuku. Vatra praska. Sjekiru su konačno našli negdje u predsoblju.

Spasili su se iz kuće u posljednji čas. Kuća i staja gorjele su jednim plamenom. Hoće da pođu odvezati stoku i trče onamo. Ali i stajska su vrata poduprta deblima mladih breza, unakrst uturenih među vratnice.

Na dvorište počinju padati puščana zrna.

Netko puca ovamo. Odnekud iz daljine odjekuju hitci.

Preplašeno bježe. Majka drži u naručju jedno dijete, a drugo vuče za sobom.

Na crkvenom tornju počelo je zvoniti zvono polaganim udarcima, koji nagone takav strah u kosti stanovnicima drvenih sela. Na pragovima kuća pojavljuju se žene u dugim, konopljenim košuljama, a pospani muškarci žurno navlače gaće. Prema mjestu požara ide žurnim koracima nekoliko žandara.

Što je?

S brežuljka nad selom netko puca. Desetci hitaca, čitave serije! Sve glave se okreću u onom pravcu.

Gdje gori?

Kod Vasila Derbaka Derbačka.

Taj, koji puca, može biti samo jedan!

U elipsi oko kuće u plamenu je jasan dan. Četiri stotine koračaja dug, trista širok, a u njemu je komad ulice sa blistavim šljunkom, oštrozelene grede vrtova i dvije susjedne kuće, koje, čini se, bacaju predugačke sjene za ovu podnevnu svjetlost. Jasan dan na razmeđu noći, oštro ograđen zidom ljudskih glava, koje gledaju čudnovati požar, koji kao da nije istinski, gdje nitko ne gasi, nitko ne spasava, nitko ne jadikuje i ne zaziva ni Boga ni svetce, gdje je strašna tišina i gdje suhi plamenovi sukljaju u vis prema zvjezdama. U sredinu dana padaju hitci, dolaze iz tame i biju prostor, ne dopuštajući nikome da stupi u nj. Otegnuti udarci crkvenoga zvona daju grozoti znak nečega natprirodnoga. A nad vatrom, noću i po

danu uznosi se strašno ime velikoga hajduka Nikole Šuhaja. Stoji nad njima kao grabežljiva ptica s nepokretnim krilima.

Derbak Derbačok ga je izdao.

Nitko ne smije nekažnjivo izdavati Nikolu Šuhaja.

Prema jutru ostale su od kolibe Derbaka Derbačka samo dvije pougljene vratne grede. A na pepelu staje ležala su pougljenjela trupla dviju krava s prosutim crijevima, iz kojih je izbijala bijela para. Zvono je odavna prestalo zvonjeti. Paljba je prestala. U osvit jutra čuli su se samo drveno-potmuli udarci stupe koločavskoga mlina.

●

Židovi su se smijali onim mahnitim smijehom, koji izražava bijes i beskrajno preziranje: »Bagani! Idioti! Praseće glave! Pustili su Eržiku!«

Mir u bijeloj ćeliji chustskoga okružnoga suda nije potrajao predugo. Eržika je pojela kukuruzni hljeb, koji joj je donio otac, triput je izribala ćeliju, saslušala nekoliko životnih sudbina ženâ, koje su bile zatvorene s njom, uživajući njihovo poštovanje, no ne uzvraćajući im jednakom povjerljivošću. Nekoliko puta ju je odveo tamničar k istražnom sudcu: u krasnu, svijetlu sobu pred glatko obrijanoga gospodina s cvikerom na nosu i pred gospođicu, koja sjedi za strojem, što piše štampana slova. Sjedila je na stolici, položivši ruke na pregaču na koljenima, mirno je gledala u oči gospodinu sa cvikerom i lagala, i ne nadajući se, da će joj se vjerovati. Kad je kod njega bila treći ili četvrti put, rekao joj je: »Pripazite, Šuhajko! Vaš poklik »Nikola, bježi!« čulo je barem deset ljudi i da ste vikali i više. No vi tvrdite preda mnom, da uopće niste vikali i da ste trčali samo zato, jer ste se bojali žandarâ. Utvrđeno je, da onamo, gdje ste vi prestigli žandarski lanac, nitko ne zalazi i da u onom

kraju na daleko i široko uopće nema poloninâ. No vi tvrdite, da ste tako rano ujutro išli slučajno na poloninu. Vaš rođeni brat Juraj izjavljuje, da vas je on sâm morao braniti od vašega muža, da vas je Nikola Šuhaj uznemirivao i u stanu i da ga je on jednom noću ondje iznenadio. No vi tvrdite, da Šuhaja niste već gotovo čitavu godinu vidjeli. Kako objašnjavate sva ova nepodudaranja? Želim vam dobro, Šuhajko. Govorite istinu! Mnogo će vam to koristiti.« Ali Eržika je šutjela. A kad je istražni sudac ponovo stao navaljivati pitanjima, ostalo je sve pri starom: išla je na poloninu; nije vikala; Nikolu nije vidjela od lanjskoga ljeta. Da, žandari su sve to izmislili; brat se ljuti na nju; i polonina je tamo. »No, kako želite, Šuhajko, napisat ću tako. Ali ako mislite, da će vam ovakovo laganje koristiti, vrlo se varate.« Diktirao je Eržikinu izjavu gospođici, koja je sve tipkala na stroju i stroj je sve odštampao, a Eržika onda pod retke nacrtala tri križića.

Iz Chusta ju je oslobodio koločavski žandarski kapetan.

Njegovi su živci bili uništeni. Kad je Eržika osujetila njegovu veliku ekspediciju, gotovo je pao u očaj; kad oba Šuhaja nije dovelo ni odjeljenje, koje je poslao za njima na brdo nad Koločavom za vrijeme noćnog požara Derbačkove kuće, bjesnio je. (Ah, kukavice! Očito ih nisu htjeli da nađu! Sigurno im je bilo veoma ugodno, što banditi stalno mijenjaju mjesta, da bi opet mogli pucati iznova! Sad će naskoro i njegovi žandari početi da vjeruju u priče o neranjivosti Šuhajevoj!) Ali svoje se osnove grčevito držao. Eržike. Svoje prve, a sad već posljednje i jedine nade. O njoj je ovisio uspjeh ili neuspjeh njegove misije. Njegova čast i karijera.

Posjetio je predsjednika okružnoga suda: »Vjerujte, gospodine predsjedniče, u Koločavi nam je ona vrlo potrebna, a sad bi se već možda istraga protiv

nje mogla voditi i na slobodi. Poznajemo samo dva čovjeka, koji znaju za boravište Šuhajevo: nju i Derbaka Derbačka. A Derbak je sad nemoćan. Strašno selo, gospodine predsjedniče! I strašan kraj!«

Tako je Eržika ujutro opet tjerala guske na potok, opet okopavala vrt, muzla kravu i dva puta sedmično polazila na poloninu po mlijeko, a na svakom ju je kilometru promatrao iz skrovišta žandar, da li možda negdje ne zastranjuje s puta. Znala je iz iskustva, kako bi bilo lako šmugnuti u stranu, ali nije to uradila, išla je mirno, bisage, dvostruke vreće s kablicama bile su prebačene preko ramena, i ne želeći da se pozna na njoj, da nešto znade, mislila je u sebi: ovdje negdje je sakriven; a poslije druga četvrt sata: iz ovoga me guštika valjda promatra. Nije imala razloga da izmiče. O Nikoli nije bilo nikakvih vijesti, pa kad je pitala Ihnata Sopka i Danila Jasinka, nisu ni oni ništa znali. Sigurno je bio s Jurom negdje daleko, a može biti da je istina, što su govorili ljudi, da je viđen na rumunjskoj granici, kako jaše na konju s komisijom za razgraničenje i promatra parade čehoslovačkih i rumunjskih žandara i vlasti pri preuzimanju općina. Kod kuće je bilo neveselo. Brat nije s njom poslije povratka iz Chusta ni riječi progovorio; ali ponekad je noću otvarao vrata njezine sobice i gledao unutra, a u predvorju na gredi bila je pripravljena nabita puška.

Kaplar Svozil je više puta viđao Eržiku. Možda češće nego ostali žandari, jer ga je put češće vodio pokraj Dračeve kuće. Spazio ju je nekoliko puta na dvorištu ili u vrtu i bio je spreman, da prođe kraj nje u opravdanoj srdžbi ćutke, smrknuta čela i bez pozdrava; no ona, sagnuta nad vrtnom gredom ili noseći kabao vode, nikad ga nije vidjela ili se barem tako pričinjala. A i to je bilo nepodnošljivo.

Zašto? Ovo pitanje se u njegovoj nutrini pretvorilo u komadić čelika, čiji je on trajan pritisak osjećao i onda, kad je bio zauzet posve drugim stvarima. Bili su to dani puni sramote, poniženja i stida. On, dobar vojnik, koji se uvijek borio samo za stvar i uvijek srčano, morao je gledati, kako Herša Wolfa i Kalmana Lejbovića sa čitavim porodicama preslušavaju o tom, tko je mogao izdati Eržiki tajnu; kako se kapetan, van sebe od bjesnila i antisemitskog divljenja, dere na njih i maše pred licem zaplakanih žena pesnicom; morao je biti miran, kad su na stanici tukli trinaestgodišnjeg dječaka, koga je netko sudbonosnog dana vidio kako ulazi u Dračevu kuću; morao je slušati nagađanja drugovâ o izdaji i na direktno pitanje barem slegnuti ramenima. A u užhorodskoj bolnici, kažu, umire ranjeni žandar Boček; radovao se, kako će se poslije povratka odavde oženiti. Kaplar Svozil je nasamu premirao od stida.

Rat je snizio pojavu veleizdaje do smiješnosti, ali vojnički rječnik ne poznaje teže riječi nego što je izdaja; izdaja drugovâ, izdaja zajedničkog interesa odjeljenja. Ta riječ zaudara grobom i sramotom do smrti. Kaplar Svozil je htio prevariti ženu. U vojničkom oduševljenju za zajedničku stvar i s težnjom, da svrši već jednom za sebe i drugove s ovim mrskim krajem, precijenio je svoju snagu i, sjećajući se nekih husarskih trikova iz Sibirije, prikučio se k Eržiki s varkom u misli. Ali njegova ćud nije podnosila laganja; nije mogao da laže. Odnos se promijenio. Ona je mogla. Ona, koja se tako umiljato mazila glavom i tako slatko pritvarala oči, iznenada je ugrizla. Ugrizla duboko.

Zašto? Ovako se, uvijek iznova, pitao kaplar Svozil na beskrajnim službenim krstarenjima kroz šume, i onda, kad je, odmarajući se na stazi, gledao u prazninu i palio cigaretu za cigaretom; ovo »zašto?« zajedno s Eržikinim licem, dizalo ga je iza sna na slami

u školskoj sobi. Zar je, poslije svega, što se je među njima dogodilo, moguće, da ona još uvijek ljubi bandita? Ili su je možda tamne podzemne sile ovih planina prisilile, da trči protiv tuđinaca u pomoć čovjeku istoga Boga, kakvoga je bila i sama? Tko će mu odgovoriti na njegova pitanja? A on, koji je bio uvjeren, da ne će s njom nikad više u životu progovoriti ni riječi, često se zatekao, da misli dugim rečenicama, punima žara, koje će joj reći, kad se sretnu, hitnim pitanjima, koja će joj postaviti, sad lomeći s mržnjom njezina krasna ramena, a sad govoreći joj nježno i zaljubljenički. Nitko mu ne može odgovoriti na njegova pitanja. Može li možda mačka, koja ne zna govoriti i iza čijih širom otvorenih očiju ništa ne vidiš?

Jednom ju je zapazio. Gotovo na doseg ruke. Onda, kad je išla na poloninu. Prislonio je čelo na koru debla, iza kojega je bio sakriven, i izustio: »Eržika!«

Ali tako junačan može čovjek biti samo jedanput.

Drugi put je izašao iz šume i zakrčio joj put. Prepoznala ga je odmah, ali nije usporila korake i, gledajući pravo u njega, prilazila je k njemu.

»Kamo idete, gospo Šuhajko?« zapitao ju je strogim službenim glasom svladavajući se, da mu ne zadršće glas kao i duša.

»Na poloninu«, odgovorila mu je, kao što bi odgovorila bila komu drugomu, ne iznenađujući se ni zbog toga, što je tako oslovljava, ni što se tako iznenada pojavljuje.

Htjela je proći mimo njega, ali on je stao pred nju.

Stajali su jedno prema drugome na zelenoj šumskoj stazi. Orijaš žandar i devetnaestgodišnja žena sa šarenim koraljima na vratu i u nošnji, koja ne otkriva nikakve oblike, ali koja je ipak samo konopljena košulja na golom tijelu. Vidio je, kako je krasna.

»Eržika . . .«

Gledali su jedno drugome u oči.

U njezinim očima nešto je neznatno zatreperilo. Šta je to bilo? Uspomena? Podsmijeh? Žaljenje? Njegova djetinjska duša je plakala. I njegov je glas plakao.

»Što si mi to uradila, Eržika?«

Prišao je bliže i ispružio prema njoj oba dlana. Stavila je u njih ruke; bez ustezanja, kao da nije moglo biti drugačije.

»Što si mi to uradila, draga?«

I iznenada je zagrli, dječački i divlje, tako da se ona čitava izgubila u njegovoj veličini: »Dragano! Najslađa dragano na svijetu!« i ne znajući, da li dršće od tuge ili od radosti, žarko ju je stao cjelivati, kud god su mu pala usta.

»Kupit ću ti koralje, kupit ću ti svileni rubac, oženit ću se tobom, zahvaliti na službi i povesti te sa sobom kući u Češku.«

Nije se branila.

Ni onoliko, kao onda, kad ju je zahvatio svojim velikim rukama prvi put.

Taj je časak bio prekratak, da bi ga smjeli gubiti na riječi o onom, što je bilo, ili uopće na riječi. Poslije bujice poljubaca na usta, ruke i koljena (ah, kako je to Eržiki bilo smiješno i drago u isti mah), rekao joj je:

»Zadržala si se, dragano, moraš se požuriti, drugačije će doći moj susjed da se uvjeri, jesi li prošla mimo mene i zašto još nisi došla do njega.«

Nije se iznenadila. Svezala je nanovo rubac, poravnala pregaču i pošla dalje.

Gledao je za njom. Želio je, da se okrene. Ali se ona nije okrenula.

»Opet joj izdajem službenu tajnu!« pomislio je. Ali njegovo biće nije pustilo k sebi tugu, koja je htjela doći. Oduprlo se: »V o l i m j e v i š e n e g o d r u g o v e. Uzet ću je za ženu!«

I odbacivši laž, koja mu je tako dugo stezala grlo, ne dajući mu da slobodno odahne, a ujedno smeten iznenadnom odlukom, sretan zbog opet nađene ljubavi i ponešto uznemiren dužnostima, koje je na sebe preuzeo, prolazio je nemirno šumskim putem, gutao cigaretu i zaustavljajući se govorio u sebi i na glas odrešito:

»Da!«

Nikola Šuhaj je postao i njegov lični neprijatelj. Ali Šuhaj od danas nema većega neprijatelja od kaplara Svozila.

Dobit će ga u šake! Ako ne pođe za rukom čitavom žandarskom odjeljenju, njemu će poći! Pa makar morao ići da ga traži i u paklu!

Dobit će ga. I dobit će ga m r t v a.

Žandarski kapetan je pisao izvještaj na Zemaljsko žandarsko zapovjedništvo.

Ali posao mu nekako nije polazio za rukom. Trčao je po sobi, bijesno odbijao predmete, koji su mu došli pod nogu, griskao nokte, ispio čašicu konjaka, sjedao da piše i opet ustajao, da se na čas baci na krevet.

Kapetan je bolestan. Zna, da bi se trebao liječiti. Osjeća, da su njegovi živci posve iskidani i da ga ostavlja već i zdravo prosuđivanje. Nije uostalom sâm, vidi to i na momčadi, a ako budu u ovim prokletim planinama ganjali Šuhaja još pola godine, svi će poludjeti ili se propiti. A možda i jedno i drugo. Kapetana boli u mozgu glasno raportiranje stražmeštrovo; ne podnosi glas nekojih žandara; svaka malenkost ga uzrujava do bjesnila i boji se, da se jednom ne bi počeo luđački hihotati ili pjevati kakvu pjesmicu. Dobiva antisemitske napadaje. Kako mrzi sve one Židove! Kad bi mogao, dao bi svakoga raščetvoriti i razvješati po drveću. Nitko od njih ne smije mu ni blizu. Kad sretne Abrama Beera, dostojanstvenog velikosvećenika Herša Lejba Wolfa ili bilo koga od onih, koji su dostojni pogleda, širi prste na obadvjema rukama i dovikuje deranski: »Aj, vaj! Haste gezén! Fiii!« Židovi mu se osvećuju. Pišu protiv njega anonimna pisma žandarskom zapovjedništvu i Zemaljskoj upravi, šalju o njemu članke u užhorodske novine, u košičke novine, u praške, budimpeštanske, bečke: da je posve nesposoban; da nije znao zatajiti pred Eržikom potjeru za Šuhajem; da svatko znade, kako je daje nadgledati na njezinim putovima na poloninu; da svako koločavsko dijete znade, gdje stoji noću straža pred Dračevom kućom; da je Eržika podmitila žandara Vláska s trideset hiljada kruna (neka se ispita, nije li Eržika onoga dana, kad je Šuhaj pobjegao, prodavala stoku i koliko je za nju dobila!), da nije pronašao ni jednoga od Šuhajevih sukrivaca, jer je sve stanovništvo pretvorio u svoje neprijatelje, tako da se svi klone žandara; da doduše nikamo ne zalazi, ali da se kod kuće potajno opija konjakom, koji nabavlja u Užhorodu... Eh, gadovi! Ubijati ih treba; kao Petljura! Ili ih sve protjerati u Palestinu: neka se tamo sami med sobom izgrizu!

A ako kapetana ne liši razuma ovo obrezano pleme, lišit će ga sigurno Zemaljsko žandarsko zapovjedništvo. Evo ovdje jednog dražesnog naloga! U kraju se, vele, i dalje počinjaju razbojstva. Zašto se barem ne pronađu sukrivci Šuhajevi?! Mora se smijati. Sukrivci! Da mu napišu da uhvati one, koji nisu sukrivci Šuhajevi, možda bi mu tada s mnogo obazrivosti uspjelo pronaći dvojicu, trojicu. Sukrivci! Može li dati pohapsiti dva i pô politička kotara počinjući s djecom i završujući s babama, koje su već jednom nogom u grobu?

Evo, što se dogodilo pred tri dana:

Bilo mu je javljeno, da u posljednje vrijeme Šuhaj spava u Nižnjoj Bistri, nepoznato gdje. Ovi češki lugari i šumari toliko toga prijavljuju, ali nikada ne

znaju ništa pouzdano. Izvolite, dakle, četrdeset kilometara u Nižnju Bistru! Ali, izvolite s trideset momaka od veće česti kroz šumu, da vas ni živa duša ne spazi, dođite u selo tek kad se smrkne, a što je glavno: ne zaboravite prije polaska odslužiti misu pod vedrim nebom za pošteno vrijeme! Kad su tamo došli, padalo je kao iz kabla i bili su mokri do kože. Dabome, tako se nije dalo ništa uraditi. Raspodijelio je momčad po kolibama, a sam je pošao sa šest momaka k seoskom načelniku, koji je njemu i stražmeštru ustupio bračnu postelju, a ostalima prostr'o na glinenom podu sijeno nepodnošljiva mirisa. Ugodno noćište u onom mirišljivom brijačkom dućanu sa golicavim plaženjem buha po tijelu! Kad se ujutro činilo, da kiša prestaje padati, pošli su natrag. Sretoše češkoga lugara. Neki su mu drvari, kaže, pričali, da je Šuhaj noćas spavao kod načelnika. »Šta?« No da, kod načelnika. Natrag! K načelniku! »Beštijo, klipane, životinjo, govori!« Bilo je to tako. Valjda sat poslije toga, kako su usnuli, došao je k načelniku Šuhaj. »Daj mi noćište!« — »Nikolka, bježi, kud te noge nose, kod mene je sedam žandara!« — »Kamo ću u ovo nevrijeme?! Prospavat ću na tavanu.« I spavao je. Očito divno. Oni dolje, on gore. Kapetan misli, da će ugušiti načelnika vlastitim rukama. Steže mu grlo, potresa njime i načelnikova glava klimata sad naprijed sad nazad. »Zašto nam to nisi rekao?« grmi on na njega. A načelnik? Uhvatio je, zaklinjući ga obadvjema rukama kapetana za rukav i govorio dobrodušno (a oči su mu pri tom bile posve iskrene): »Gospodine oficire, kako bih vam to mogao uraditi? Imate sigurno majku, gospodin stražmeštar je oženjen, a možda i ostala gospoda. Imao je pušku i postrijeljao bi vas.« Dao ga je odmah uhapsiti i odvesti. Strašno! Sedam protiv jednoga. A on bi njih postrijeljao. Ljudi ovdje luduju. I kapetan će poludjeti. I svi će poludjeti.

Kapetan trči divlje sobom. Htio bi da se smije! Da divlja! »Ne!« viče već posve bolesno i baca stolicu čak nekamo o zid, »čovjeku dolazi da se pobljuje nad tim svime!«

Onda uli u sebe dvije čašice konjaka i sjede za stol, da nastavi s pisanjem izvještaja.

Silio se da bude stvaran:

»Ako se zločinac dokopa prašume (a svatko može doći do nje na nekoliko koračaja iza svojega gumna), siguran je, jer kraj raščlanjenosti i rijetke nastavanosti kraja svaki je sistematski progon beznadan i ovdašnji je koncentrirani odio upućen ponajviše samo na slučaj. Sukrivci Šuhajevi, više ili manje, svi su ovdašnji stanovnici i oni se odnose prema čehoslovačkim vlastima neprijateljski, budući da ih stalno, planski, organizirano i u svrhe iredentističke razdražuju građani mojsijeve vjeroispovijesti. Pri takvom stanju stvari, mislim, da ne će biti moguće provesti prvotni plan, to jest da bude uhvaćen bandit živ i da se pri njegovu preslušavanju pronađu i svi sukrivci, nego ćemo se zasad morati zadovoljiti samo time, da bude uklonjen Šuhaj. Ne vidim drugoga izlaza, nego da se Šuhaj postavi izvan zakona i da se raspiše nagrada, ukoliko je moguće, znatna, za njegovo uklonjenje.« (Ah, kapetan se ipak nije odvažio da napiše židovski članak vjere: Zatvorite Eržiku, pustite drugove!)

»Što se tiče anonimnog dopisa, koji je dobilo Zemaljsko žandarsko zapovjedništvo i u kome se optužuje žandarski pripravnik Jirži Vlásek, da je za mito od 30.000 Kč pustio dana 19. VII. prošle godine Nikolu Šuhaja iz zatvora, nije se moglo utvrditi ništa, što bi to potvrđivalo. Preslušana Eržika Šuhaj, njezin otac Ivan Drač i njezin brat Juraj Drač porekli su uopće bilo kakvu prodaju stoke u više spomenuto vrijeme i u selu za nju nitko ne zna. Porodica Petra Šuhaja nije mogla biti preslušana, jer se čitava raspr-

šila. Smatram i taj dopis jednom od onih niskih protivudržavnih kleveta, kojima ovdašnje madžarofilski orijentirano izraelitsko stanovništvo huška protiv autoriteta državnih vlasti. Naredio sam, da budu pronađeni pisci anonimnih dopisa. Žandarski pripravnik Jirži Vlásek vlada se uzorno i pokazuje revnost. Jer je jedan od najvaljanijih za službu momaka i osim toga čovjek, koji savršeno poznaje ovdašnji kraj, molim, da do definitivnog završetka disciplinarne istrage ne bi bio dignut od službe.«

Nato kapetan ustane, ispije čašicu konjaka i baci se opet na kratko vrijeme na postelju.

Strašno! misli on. Kad je došao amo, bio je ipak posve pristojan čovjek. A sad se opija. I na ulici plazi na stare Židove jezik.

Odvratna bagra! Trebalo bi ih ubijati, moriti i zatirati, kao što je radio Herod!

Tako se želja, koju je prvi put o Šuhaju m r t v o m izrekao Abram Beer, pojavljivala kod sve više ljudi. A Abram Beer, Derbak Derbačok, Adam Chrepta, kaplar Svozil, a sada i žandarski kapetan, doista nisu bili ljudi, koji nešto samo žele. O Nikolinoj smrti ovisilo je previše toga: sigurnost i bogatstvo, čast i karijera, ljubav i goli životi. Ako pođe za rukom uvjeriti vladu, da je potrebno raspisati ucjenu na Nikolinu glavu, možda će biti sačuvano mnogo dobara, ljudima osobito dragih.

I Danilo Jasinko i Ihnat Sopko, jedini od koločavskih prijatelja Šuhajevih, koji su po milosti Derbaka Derbačka još uvijek na slobodi, puni su nesigurnosti u saobraćaju s Nikolom i preplašeni od sile, koja se oko njega steže. Zasada samo oko njega; oko njih još ne. Derbak Derbačok, a zasad i Eržika, imaju zašto da šute, a budući da su Sopko i Jasinko bili oprezni i nisu rasipali novce, nitko drugi o njima ništa ne zna, a Abram Beer ih samo lukavo obilazi pitanjima, koja tek opipavaju. Ali u što se uzda Nikola? Koliko puta su mu već govorili: Nikolka, bježi! Pobjegni u Galiciju ili u Rumunjsku ili u Rusiju ili u Ameriku, novaca imaš dosta, bit će ti tamo dobro, a Eržika može doći za tobom. Ne će. Ili se smije ili strijelja očima· »Želite me se riješiti?« Iskušava Gospoda. Zalazi u selo zbog žene, uživa slušajući po gostionicama, kako ljudi o njemu govore, jaše s komisijama na konju i pokazuje turistima planine. Kao da je slijep i kao da ne vidi svu tu silu, koja ga opkoljava, kao da je to samo njegova stvar, a ne ujedno i stvar njegovih drugova, čiji životi ovise o njegovoj sigurnosti. I ne miče se od Koločave. Znaju zašto: boji se za Eržiku. Ovako će Nikola stradati. A ako se ne upropasti sam, nagnat će ga u propast ono divlje štene: Jura.

Treba li da poginu i oni s njim? Bilo je vrijeme, kad se nisu tako pitali: onda, kad su se vratili iz rata noseći još u živcima i krvi smrt u svim njezinim mnogolikim spodobama, onda, kad se nije znalo, što će biti sutra i kad je bilo svejedno, pogine li čovjek od glada ili od kuršuma. Ta su vremena nestala, tiho i nenapadno, svijet najednom izgleda drugačiji; ali Nikola u šumama ne će to da vidi. Treba li da vežu svoje živote s njegovim životom? Njihov je položaj drugačiji; on više ne može natrag, oni još možda — možda! — mogu. Ali kako da se s njime raziđu? Da mu reknu jednoga dana: »Nikolka, oprosti, ne ćemo ti više donositi kukuruznog brašna, ne ćemo dolaziti da te obrijemo, ne ćemo sutra s tobom vrebati na poštu, ne ide nam to više u račun!?« O, znaju oni, kako bi se to svršilo; Nikola još nije ništa nikome oprostio, i dosta je samo jedna njegova riječ, da upropasti i njih i sebe, ili samo njih. A putem, kojim se pokušao spasiti Derbak Derbačok, također ne mogu ići, već zbog toga, što imaju na savjesti mnogo više nego on. Ili, zar i za njih više nema izlaska? Zar su se

našli u začaranom mjestu prašume, kuda uzaludno lutaju čovjek i životinja i odakle nikad ne mogu izaći?

Idu zajedno u brda. Crni gazda Jasinko i mlađi Ihnat Sopko. Na ramenima nose sjekire. Verhovinci ne idu nikad u šumu bez sjekire. Nekad je potrebno zasjeći je u deblo i pomoći se njome, da se čovjek lakše uspne na liticu, drugi put treba prokrčiti put kroz granje oborenih stabala i nasijecati drva za vatru ili načiniti nad glavom nagnut krov protiv kiše i jutarnje rose; sjekira je oružje, prehrana, sve, i Bog, ako je nije on sam darovao, neka naplati onoga, koji ju je dao ljudima! Idu na zapodrinsku poloninu, gdje preko ljeta pasu koločavski konji. U šumama se opet počinju šumski radovi, šumska uprava uzima pod najam zaprege i Danilo Jasinko ide na Zapodrinu po svoje konje. Ihnat Sopko ga prati.

Prijepodnevno sunce peče, a oni idu u brda šutke. A ipak čini im se, da bi trebali govoriti: tà radi se o životu. Proživjeli su zajednički mnogo i znaju jedan o drugome sve. Mogu li se pouzdavati jedan u drugoga? Prošli su usku dolinu Koločavke i sad se uspinju uz brzice zapodrinskoga potoka. Šuma se ispinje mrtvo u vruću tišinu. Samo maleni vodopadi šume. Čini im se, da bi trebali stati, pogledati u lice jedan drugome i reći: »Šta je, Danilo? Šta je, Ihnate?« Ali boje se, da ne bi nijedan imao odvažnosti da odgovori. Možda gledaju na stvari jednako i rekli su si to nekoliko puta zabrinutim licem i smrknutom riječju, psovkom protiv Jure ili zamahom ruke. Ali što onda, ako ne? Radi se o vrlo ozbiljnim stvarima. Moglo bi ih stajati glave. Penju se strmim obronkom koracima pravilnim i dugačkim. Sjekire su im na ramenima. Šute. Mogu li se pouzdati jedan u drugoga?

Došli su do zapodrinske polonine. Ali ništa ih ne mami iz šume na podnevnu užarenost. Ne žure se, imaju vremena, za tri sata bit će odavde kod kuće. Bacaju sjekire i lijegaju na prsa na osušene četine iza

stabala, koja su na rubu šume. I konji su se sklonili sa sunca k rubovima šuma, stoje dva po dva, jedan s glavom pozadi drugoga i međusobno se omahuju repovima.

Jasinko i Sopko leže na bokovima okrenuti jedan prema drugome i gledaju se u lice. Uporno, ispitljivo, kao da govore: progovori ti prvi, samo jednu riječ, mislim jednako kao i ti, možeš se pouzdati u me!... Ali je li to doista tako?

Vrućina je i četine mirišu.

»Je li to doista tako?« misli gazda Jasinko i žmirka očima. Ali odvažuje se:

»Šta je, Ihnate?«

»Šta je, Danilo?«

»Nije dobro, Ihnate?«

»Nije dobro, Danilo?«

I tamo, kraj zapodrinske polonine, u žaru podnevnoga sunca, potaknuti jednakim tonom svojih glasova, ispripovjedili su si sve.

Ne samo riječima. Možda glavno i ne riječima. Jer ovdje govore samo Židovi. Ali vidjeli su, da jednako prosuđuju stvari, bili su svijesni, da u ovaj čas uglavljuju zajednicu, zajednicu na život i na smrt, drugačiju i posve različitu od dosadašnjih.

Bez sumnje, oni vole Nikolu, ili, bolje rečeno, veosu ga voljeli i bili su spremni staviti za njega na kocku dobar dio kože. Mnogo su s njime proživjeli, više dobra nego zla, a njegovoj hajdučkoj sreći, s kojom su se udružili, za mnogošta su zahvalni. Danilo Jasinko je danas imućan gazda, a kad otidu žandari i na Šuhaja se pomalo zaboravi (ah, kad će to biti?) moći će i Ihnat Sopko, dosad čovjek bez zemlje i nadničar kod stranih ljudi, sagraditi vlastitu kuću i oženiti se Ančom Hrečynovom. Ali Nikola je tvrdoglav i ne može mu se dokazati. A od onoga vremena, otkad se među njima pojavilo ono ujedljivo štene, drugačiji je. Sumnjiči. Istina, izvršili su nekoliko pljačka na

svoju ruku, desila im se neugodna stvar, ružna stvar, i još i danas im je, kad je se sjete, kao da im je tko ulio u žile igala (zar su mogli slutiti, da će na njih onaj divlji Amerikanac pucati u sobi iz revolvera?), ali da jogunasto ubijaju Židove, kojima je sav imetak crna kokoš, to ipak nisu nikad uradili. A u kakvoj je to vezi s volovskim vašarom i sa tri ustrijeljena mukačevska Židova? Zašto vreba, potajno ispitkuje jednoga o drugome, istražuje kao žandar? Bog znade, da o Volovom nitko od njih ne zna, ni Derbak Derbačok, ni Adam, i da se je tu netko morao sakriti za Nikolino ime. Obećaje ubicama smrt, i doista, pred Jurinom puškom nisu sigurni ni najbliži prijatelji Nikolini. Kakva je glupost prijetiti se drugovima! Pa makar Derbak Derbačok bio i nagnan na izdajstvo, kakva je to besmislenost nagoniti ga u krajnost, kakva ludost lišavati se prijateljâ sada, kad bi ih toliko trebao! I kakva je tvrdoglavost ostajati ovdje?... Nikola će poginuti.

Ihnat Sopko uzrujan sjede. A Danilo Jasinko prebaci se s boka i ostane ležeći licem okrenut prema zemlji.

Jasinko je gledao u suhe četine i svratio pažnju na mrava, koji se ondje mučio s nekim krilatim kukcem. Onda mu oči zapeše na sjekiri, koju je bacio od sebe. Kako je krasna ova sjekira! I kako mu se činila novom! Sjekirište je bilo u sjeni, ali na kovinu je palilo kroz granje žarko sunce. Bila je zacijelo užarena, njezina usko nabrušena oštrica bijelo se svijetlila i blistala tisućama malih sunaca.

Ali što onda, ako Nikola ne bude ubijen u šumama? Što onda, ako ga uhvate živa? Prijatelji, zatvoreni u Chustu, ne govore, šuti i Derbak Derbačok; to je njima na korist. Ali hoće li šutjeti i Nikola, častoljubivi Nikola, koji ne može očekivati i ne očekuje milost i koji će htjeti da bude obješen samo za ono, što je doista uradio. A hoće li šutjeti Jura? Što onda?

U prsima je nevoljko. Mrav vuče breme preko malih grančica, a jedino krioce njegova plijena prozirno je i slično kriocu omorikova sjemena. Sunce udara o poloninu, konji stoje kao neživi i samo im se repovi pokreću. Usko nabrušena oštrica sjekire blista čudnovato izazivljući.

Žandarima ne će poći za rukom, da Nikolu ustrijele. Nitko to ne će moći. Začaran je protiv tanadi. Ne izdaje svoje čarolije, nikad o njoj ne govori, a ako ga tko pita, skrene razgovor ili se nasmije, ali nikomu ne dozvoljava da se time šali. Kroz onoliku kišu tanadi, koja je na njega bila ispaljena, ni ptica ne bi proletjela živa, ali on je bio siguran i samo je gledao, kamo da pošalje smrt iz svoje puške. Sami su se o tom uvjerili. Ali, je li Nikola zaštićen i od kakve druge smrti... možda... no, možda... (a jer odbačena sjekira i dalje svijetli svojim nametljivim sjajem, koji izlazi iz nje same i iz njezina vlastita ustrojstva) možda od udarca sjekirom?

I Jasinko uzrujan sjede.

»Što da radimo, Ihnate?«

»Što da radimo, Danilo?«

Gledali su si oštro u lice.

Ali riječ, koja je obojici titrala na ustima, nije nijedan izgovorio.

Koločava je izglasala Nikoli Šuhaju smrt.

Ostala Verchovina nije za to znala. Nije osjećala ništa od tjeskobne more, koja je bezimena i siva kao stalan pritisak ležala nad Koločavom.

Voljela je i dalje Šuhaja. Zbog čudesne njegove moći, njegove odvažnosti, njegove ljubavi, njegove tužne sopilke. Zato, jer je uzeo na sebe ono, za što oni nikad nisu imali odvažnosti: jer je širio među gospodu strah, ljubio poniženе, bogatima uzimao, a siromašnima davao, jer se osvećivao za svu bijedu i krivicu. Ime Šu-

haj imalo je u sebi nešto od sumraka, mirisa i zvukova nedjeljnih crkava, u kojima stanuje onaj, koga treba ljubiti i koga se treba bojati.

Šuhaj! Nikola Šuhaj! Zanemarene su zmije, i one, koje izlaze na Navještenje Djevice Marije iz zemlje i one, koje stanuju iza peći u kućama i donose sreću; zaboravljeni su i njihovi ljudski kraljevi, koji zaklinjanjem i duhanskim sokom, ispljunutim na ranu, mogu izliječiti od svakoga ugriza; koji čarajući brusom srpova oblika mogu ukloniti svako otečenje kravljega vimena, iz kojega se na paši napila zmija; koji prebace preko panja kaput i mogu zviždukom dozvati sve zmije iz okolice i prisiliti ih, da se provlače kroz rukav. Ne priča se o čarobnicima, o onim dobrima i zlima, o vješticama, povitrulama, baba-jagama, koje čaraju na tri stope blaščetove, šalju na ljude bolesti, a na konoplju gräd, i naveče se mijenjaju u velike žabe. Jer gdje je kraj pričanju o Nikoli, koji je prema zlima zao, a prema dobrima dobar? I koji dan ne donosi o njemu nešto novo?

U Iskama, već blizu poljske granice, živi židovska djevojka Roza Grünbergerova, i ona uživa kod prijateljica veliki ugled: poznaje Nikolu Šuhaja. Potkraj rata, kad joj je šrapnela ubila oca, preselila se s majkom iz Koločave amo u Iske k stricu i one sad za njega rade. Dok su još bili djeca, dolazio je Nikola k njima na dvorište, igrali su se zajedno dječjih igara, a i ona je sa sestrom polazila ljeti na Suchar, na borovnice i maline. To zna o njoj čitavo selo. A šabesom, u jedini dan, kad se mogu sastajati, sjedi obično s prijateljicama na klupici pred stričevom kućom i pri svakoj novoj vijesti o Šuhaju mora iznova pripovijedati o njegovoj mladosti. Kakve je oči imao Nikola? Je li lijep? Je li bio dobar? Je li te poljubio u igri? Je li ti dozvolio otac, da se s njime igraš? I Jurja si poznavala? A Roza je ponosna, što toliko toga znade.

Jučer je dobila od udate sestre iz Amerike (ah, sretna Esterka!) velik paket iznošenih haljina, a u njemu su bile gotovo nove cipelice od zmijske kože i par svilenih čarapa, koje su sigurno bile jedva dvaput prane. Roza se zaljubila u cipelice. Ali komu da se njima pohvali? Ne će se zacijelo moći nikome pohvaliti prije nego tek u kasno šabesovo popodne, kad na cesti između Iskâ i Kelečina šeta u skupinama deset iščanskih židovskih djevojaka, a u drugim skupinama osam židovskih momaka, smješkajući se jedni drugima i pokazujući, što imaju lijepo. Nije se mogla rastaviti od cipelica, i kad je morala s kravom na pašu u šumu, ponijela ih je pod pazuhom sa sobom. Krava je pasla travu, a Roza je na bose noge obuvala i onda opet skidala zmijske cipelice, pridizala suknje, okretala se, pravila plesne korake i najzad ih postavila kraj sebe onako, kako obično stoje u trgovinama cipelâ, i imala je pri tom predodžbu divnoga izloga cipela u Mukačevu. Legla je pred njih i promatrala ih. Taj ju je pogled uspavao. »Što se to tamo blista na suncu u šumi?« mislila je napola drijemajući. »Nije još vrijeme košnje, da ljudi idu s kosama!« I zadrijemala je.

Kad je za čas otvorila oči, od straha joj se okamenilo lice. Nad njom je stajao Nikola Šuhaj. »Krava!« bljesnulo joj kroz glavu i odmah zatim: »Cipelice!« Nekoliko koračaja od Nikole stajao je Jura i s njim dva čovjeka, okrenuta prema njoj leđima, očito zato, da im ne bi vidjela lica. Svi su imali na ramenima puške.

»Ti«, rekao je Nikola, i vidjelo se, da ju je u taj čas prepoznao, »nisi li vidjela u selu žandare?«

»Ne, nisam«, promucala je.

»Ne lažeš, Rožička?«

»Zašto da ti lažem, Nikolka?«

Gledao ju je i na usnama mu je zatitrao smiješak, kao da se sjeća djetinjskih dana, a možda i kao da baš nije veseo.

»Ti me se bojiš? . . . Ti, Rožička, mene?«

»Zašto bih te se bojala, Nikolka!« cvokotahu joj kroza smijeh zubi. »Ne, nimalo te se ne bojim, Nikolka«, i pokuša se slobodnije nasmijati.

»Ubij je! Šta ti je do Židovke?« zagrmi Jura.

»Grom vas ubio!« razljuti se Šuhaj. »Nisam s njom jedanput jeo iz iste zdjele palentu.« I opet se okrene k Rozi. »A što radiš? . . . Čime se prehranjujete? . . . Ima li posla?«

»Ta znaš, Nikolka, siromašan čovjek ima samo svoje dvije ruke.«

Šuhaj je prevrtao po svojoj bilježnici. Imao je ondje jednu veliku banknotu, zatim stotinjarku i nekoliko sitnih papirnatih novaca. Izvadio je stotinjarku i sitne novce i dao ih Rozi.

»Dao bih ti više, Rozička, ali nemam, a ovo trebam.«

Nato su otišli, a puške na ramenima opet su im blistale.

Kako će izdržati Roza s ovom velikom tajnom do sumraka? S najvećim događajem, koji se desio, otkad postoje Iske? Nadaleko i naširoko nije bilo žive duše, kojoj bi to mogla reći. Uznemirena i zažarenih obraza nekoliko je puta brojala novce, ponavljajući svaku riječ, koju su izrekli; zmijske cipelice izgubile su pri tom za nju svaku privlačnost i ona je nestrpljivo gledala na sunce, kad će već jednom nestati iza drveća.

A onda je sunce spalo s neba u šumu i ona se sa cipelicama pod rukom žurila kući udarajući kravu vrbovom šibom. Doviknula je novost prvome momku, koga je srela na raskršću stazâ, a on je, pritrčavši, kaskao s njom za kravom; ona je, ponosna na svoju vijest, pričala, a on je napola otvorenim ustima gutao svaku riječ, kojom će za čas proizvesti u selu pravo uzbuđenje.

A kod kuće je pričala iznova, uživajući u velikom događaju i radujući se zbog stričeva straha i majčinih zabrinutih očiju. A kad je sve ispripovjedila, ostavljajući za sebe samo malo, otrčala je u najbližu židovsku kuću i ponovila svoj izvještaj od riječi do riječi, samo s jednim izuzetkom: o novcima. Bilo je mnogo novaca, koji su joj toga sretnog dana pali u krilo, dobit će za njih mnogo prekrasnih stvari, koje toliko voli, i ne bi željela, da joj tko to spriječi. Tek u krevetu će reći majci. A onda, naveče, došla je u Iske vijest, koja je dala Rozinom susretaju sa Šuhajem pravo značenje: danas popodne bila su kod Podobovaca napadnuta dva torunjska trgovca, koji su vozili na željeznicu u Volovec daske i vraćali se s novcima.

Danas je petak naveče, početak šabesa i za čas će na nebu izaći prve tri zvijezde. Židovske su žene čisto izribale sobe, oprale stakla na prozorima, kroz koja pada svijetlo na sumrak ulice i kroz koja se vide na stolovima šabesovi pšenični hljepci, omotani bijelim ruhom, i mnogo gorućih svijeća u svijećnjacima ili samo na kutijicama ribljih konzervi; za svakoga člana porodice, živa ili mrtva po jedna. Ta svijetla u noći dogorjet će sama, kad već svi budu u krevetu, jer danas je dan Gospodnji, kad je svaki rad grijeh, a gašenje svijeće je također rad. Muškarci, već u svečanom odijelu, otišli su u kuću staroga Hajema Srulovića da se mole i vratit će se za sat. Ali u tom satu ima dosta vremena, da dojuri svih deset židovskih djevojaka k Rozi i da se tiskaju u tami na klupici pod osvijetljenim prozorom i oko nje. Oj, oj! Samo jednomu od mnogih hiljada događa se da ga vidi, i samo jedanput u životu! Oj, kako je krasan! Crnomanjast kao omorika u šumi, usta ima malena, crvena kao trešnje, uske obrve, a crne oči mu sjaju kao ovaj šabesov prozor iza njihovih leđa. A Juraj? Okrutni Jura? Oj, još je dječak, ali, ako je moguće, još je ljepši.

A sutra, u kršćansku subotu, na drugom kraju zemlje, u Chustu, čak na madžarskoj granici, dolazi do spora pri isplaćivanju plaće između radnika na regulaciji Tise i blagajnika, pa radnici, poslije burnih scena, tražeći uzaludno poduzetnika i prijeteći njegovim činovnicima, prekidaju rad. U bijesnoj povorci polaze u grad i na motki nose papir, na koji su velikim slovima napisali: Živio Nikola Šuhaj! Šuhaj će nas voditi!

●

U noći prije onog sudbonosnog dana išao je Nikola s Jurom cestom kroz dolinu Tereble prama Drahovu. Htio je obići Mihala Hrymita, porazgovoriti se s njim i prespavati kod njega. Noć je bila jasna, a visoko nad uskom dolinom i šumom Tereble tekla je druga, uska rijeka: rijeka tekućih zvijezda. Išli su s puškama na ramenima i sigurni jer je odavde daleko do Koločave, a ako sretnu gdje žandarsku patrolu, bit će dvojica protiv dvojice.

Uto začuju, kako po cesti tandrču kola i sakriju se u guštik kraj ceste.

Tko je to? naprezao je Nikola vid.

Aj! Doista, on je: uz kola mirno korača Juraj Drač.

U Nikoli se uzburka krv. Ne iz mržnje prema Juri. Zbog Eržike! Žarka punoća krvi, čiji je tlak pritiskivao stijene žila.

Na kolima podložena slamom, gužvama su privezana dva bureta; Jura Drač ide u Šandrovu po ropu, po slanu vodu. Jura Drač ne će biti dva dana kod kuće! A Eržika će biti sama s ocem! Mislima mu bljesnu Eržikino krilo.

Pustili su kola da prođu. Onda izađoše na cestu. Nikola se žurio svojim dugim koracima, gotovo je trčao, a Jura ga je jedva hvatao. Pred kućom Mihala Hrymita reče Nikola:

»Ne trebam razgovarati s Mihalom. Spavaj ti kod njega sâm. Sutra poslije podne čekaj me na bojarinskoj polonini.«

Jura se smrkne.

Tih trideset kilometara prešao je Nikola do zore. U Koločavu je došao oko četiri sata već za dana. Žene su već bile budne i kod prvih kuća jedna se za njim s praga začuđeno ogledavala. Zamakao je prema Koločavki i odande se prijelazima između vrtova približavao k Dračevoj kući.

»Eržika!«

Zatekao ju je na vratima, koja vode na dvorište.

»Eržika! Rebro moje!« Stegnuo ju u naručju i gurao u kuću.

U predvorju je bacio pušku u kut i skočio da zatvori zavornjem vrata, koja vode na ulicu i u dvorište.

»Gdje je otac?« dahnuo je još.

»Sama sam kod kuće, Nikolka!« Glas joj se smijao.

»Ribice moja!« Gurao ju je pred sobom u razornom zagrljaju — tako vuče medvjed u guštik svoj plijen — preko praga sobe prema krevetu, a ona je gledala njegovo kamenito lice punim obrazima i smiješeći se očima i ustima.

Netko pokuca na vratima dvorišta: »Eržika ...«

Nije čuo. Ali žene su mudrije i zadržavaju oštra osjetila i u časovima, kad ih muškarci gube.

»Čekaj ... čekaj ...« šaptala je gurajući Nikolu od sebe.

»Šuti!« viknu on.

Ali mu je ona svom silom odmicala bradu.

Kucanje se ponovilo.

Sad je čuo i on.

»Tko je to?« zasikta on s mržnjom.

»Žandari! Bježi!«

Osjećao je, kako mu je kroz metež u glavi projurila ravna vatrena crta. Skočio je u tamno predvorje i zgrabio pušku, koju je ondje maločas bacio.

Eržika povuče zavoranj i odškrine vrata. U uskoj svijetloj praznini pojavi se žandar u potpunoj opremi. Šuhaj je stiskao pušku. Eržika se htjela provući napolje, ali je žandar nalegao na vrata i gurnuo ju unutra.

»Idem iz službe. Čeznuo sam za tobom, došao sam da te vidim.«

Šta je to? Negdje u dubinama Nikoline nutrine uzburkali se divlji virovi, tamni, a ipak prozirni prebacujući na površini valove: kao dubine pod pećinama Tereble. Ovako ne govore žandari s koločavskim ženama!

Kaplar je pošao za Eržikom, koja je, preplašena, bježala pred njim, u sobu.

Pobjegla je pred njim u kut iza vrata, koja on nije za sobom zatvorio, stisnula se tamo kao jarebica pogođena u krila, po koju dolazi pas, a kad joj se približio da je zagrli, sklopila mu je ruke pred očima. Uzdizala ih je tako, da su se lomile. A kaplar Svozil je prvi put u životu vidio, da njezine oči govore. Da viču i jauču.

»Šta ti je?«

Utisnula mu je nokte u lice, a ustima mu na uho šaptala: »Šuti, tako ti Krista!«

»Šta ti je?«

Ali je najednom shvatio.

»Šuhaj je kod kuće!« povika.

»Nije!« šapnula je i koljena joj pohlecnu.

»Jest!... Gdje je?« zagrmi Svozil. Probudio se u njemu žandar.

»Nije kod kuće,« viknu ona iza glasa, a bila je spremna da ubija i da bude ubijena. Tim prodornim krilom htjela je poricati krivicu i htjela je priznati. »Nije.«

Kaplar baci pogled po sobi: ovdje nije sakriven. Zatvarač njegove karabinke škljocnu. Kaplar protrča

kroz predvorje i izađe na vrata kuće, — ali da se natrag povuče, nije više imao vremena.

Na uglu kuće stajao je Šuhaj.

Eržika je čula, kako je napolju prasnuo hitac. Hitac, ispaljen među kućama, uvijek odjekne bučno. Prasak je udario Eržiku u nerve. Čula je, kako je puška zazvečala o kamenje. I pad velikoga tijela. Majdanska vračara!

Kraj prozora je projurilo nekoliko žandara. I nekoliko ljudi za njima. Sa suprotne strane netko je uzrujano vikao: »Skočio je za staju!« derao se neki očajan židovski glas. S ulice se strijeljalo. Kroz prozor na vrtnoj strani zapazila je Eržika, kako Nikola promiče između kolaca pasulja; kako preskakuje prijelaz, trči i nestaje. Eržika zatvori oči i nekoliko puta udahnu. Sada, kad je to vidjela, htjela bi da sjedne za stol i položi glavu na njegovu dasku.

Napolju su praskale puške, dolina je odjekivala hitcima; netko je vikao nekakve zapovijedi i opet se pucalo, ali sve je to izgubilo oštrinu, otupljelo, kao da dolazi iz drugoga kraja. To se više Eržike nije ticalo, ona bi samo htjela sklopiti oči, položiti glavu na stol i zaspati.

Žandari su položili mrtvoga druga na vojnički krevet u školi i pri pogledu na njegovu prostrijeljenu glavu iznova su zatomljivali u sebi grčevit plač i iznova ih je obuhvatalo bjesnilo. Trčali su bjesomučno izumrlim selom, tjerali udarcima svakoga s ulice, prodirali u kuće i tamo tukli. »Sve ćemo poubijati!... Zapalit ćemo čitavo selo!« Kad su ulazili u židovske dućančiće da štogod pitaju, držali su puške u rukama, vikali i vladali se tako, kao da misle čitavu porodicu poubijati.

Po žandarskim vojarnama trčao je kapetan, blijed kao smrt. Opet ubijstvo! I opet je sve bilo uzalud:

od uhapšenih nisu izmamili ni riječi. Poslije onolikog udaranja ni riječi! Koliko puta već? Sam je zapovjedio, da prestanu s mučenjem, s tim udaranjem glave o zemlju i batinanjem po tabanima u Dračevu dvorištu. Nije to mogao gledati, a ono tuljenje Vasile Derbakove, žene Mihala Mihalova, bilo je naprosto nepodnošljivo. Isuse, Marijo! A ono o Vlásku je ipak istina?! Kapetan osjeća, kako ga izdaje snaga, kako mu se gubi pamet, i da se sve to ne može drugačije svršiti nego ludilom. Iza toga spopada ga bjesnilo: kako pucaju ti momci? Ili je ta zvijer doista neranjiva? Trči po sobi. Doziva stražmeštra.

Dovode mu ga. Viče mu u lice neka besmislena pitanja. Prekorava ga, njegova ruka neprestano poseže za revolverom i postoji opravdana bojazan, da ne pobjesni. Stražmeštar stoji u stavu mirno i ispočetka odgovara vojnički strogo: »Ne znam, ne znam, gospodine kapetane, da, ne, gospodine kapetane«, ali kasnije sluša ove ispade bez interesa i jedino svraća pažnju na to, da ne sliježe ramenima tako, da se primijeti.

»Moraju reći, gdje se skriva! Moraju! Čujte, stražmeštre, moraju! Ako ne reknu, ubijte ih! Pobijte ih sve! Na moju odgovornost! Po mojem nalogu! Čujete? Sve! Moraju reći! Morate to iz njih izvući! Zapovijedam vam! Bilo što mu drago! I na Židove! Oni sve to udešavaju! Priredite protiv njih pogrom! Strijeljajte ih! Razdražite stanovništvo na njih!« Stražmeštaru se čini, da će kapetanu sad-na poteći pjena na usta.

Stražmeštar ne zna, da li da se vlada prema ovom bješnjenju kao prema besmislenim službenim nalozima, koje bi zbog svoje sigurnosti trebao da zatraži da mu se nalože pismeno, ili kao prema mahnitosti napola luda čovjeka.

»Jeste li razumjeli, stražmeštre?«

»Jesam, gospodine kapetane.«

Odlazi namrštena čela i neznatno mašući rukom. Treba li da o tom izvijesti Zemaljsko žandarsko zapovjedništvo? Ili će možda sutra opet sve biti u redu i pretpostavljeni će sve zaboraviti?

Bio je to jedan od strašnih dana, kakvih je Koločava doživjela već toliko.

Na dvorištu Dračeva susjeda, Mihala Mihalova Derbaka, ležala je na leđima Eržika svezanih ruku i nogu, stari Petro Drač i njegov trinaestgodišnji sin Josip, koji su bili uhapšeni, kad su se ujutro vraćali s polonine. A do njih Mihal Mihalov Derbak i njegova žena Vasila, koje su bacili amo bogzna zašto, valjda zato, što je Nikola na bijegu preskočio najprije preko njihova plota. Svi su bili izubijani, otečenih lica, s modricama oko očiju i s krvavim košuljama. Još i sad, poslije podne, kad je najoštrija sunčana pripeka prestala da pali njihova lica, dolazili su žandari, umorni od tolikih uzbuđenja, ali ipak pri pogledu na njih još uvijek dosta jaki, da udare nogom kojega od njih ili da mu postave šiljak bajuneta na prsa govoreći: »Gdje da te probodem, životinjo?« i uvjeravajući se, koliko im svladavanja treba da doista ne probodu.

Samo klonulo tijelo Eržikino ostavljaju na miru.

Jutros, kad su je vukli za kosu po dvorištu, udarali pesnicama u lice i bili nogom, i kad je ona među svojim mučiteljima spazila Vláska, stala je vikati, osvećujući se njemu za sve: »Ovomu sam dala trideset hiljada!« Udario ju je po ustima i, kažnjavajući pred drugovima uvredu i u divljoj želji da je ućutka, šamarao je. Ali ona mu je, prekidana udarcima, vikala u lice: »Uzeo si ... trideset hiljada ... Pustio si Nikolu ... Pred godinu dana!« Udarao ju je još bjesnije, tako da je pala, a on ju je onda, više ležeći nego klečeći nad njom, davio rukama, koje su drhtale:

»Lažeš! Lažeš!« No ona, kad god je on malo popustio, upirala je u njega krvavo lice i luđački mahnite oči i promuklo vikala: »Uzeo si... od mene... trideset ... hiljada... pustio si... Nikolu... otpustio si mu ... lisičine...« a njezini su povici bili prekidani novim udarcima.

Ostali su se žandari, užasnuti, povukli. Ostavili su ih same. Blijede. Ona je mahnito navaljivala, a on se očajnički branio. Vlásek? Ipak? Vlásek je kriv za toliko ljudskih života?

Tada priđe k njima stari žandar. Podiže za ovratnik Vláska, primi ga za bluzu ispod vrata i, držeći ga ispruženom rukom pred sobom, palio ga vatrom svoga pogleda. Vidio je, kako Vláskove bijesne oči blijede očajnički.

»Pusti je!« škrinu stari na njega i gurnu ga od sebe na plot.

Tko može da izdrži uzbuđenje takova dana?

U sumrak je planula Dračeva kuća.

Žandari su trčali po mrtvom selu, spremni da razbiju glavu svakome, tko izviri iz kuće. No selo je bilo pusto i mrtvo. Nitko se danas nije usudio ni svijetla upaliti, a židovski su dućani bili već od podneva zatvoreni.

Dračeva kuća je gorjela u pusto, nijemo veče velikim, uspravnim plamenom, suhim i bez dima, kao u počast mrtvome drugu. A požarno zvono zvonilo mu je posmrtnu pratnju.

To veče našao se Nikola u brdima na razvođu dviju rijeka, Tereble i Rike, nad livadom sa sumporovitim vrelom, gdje je pred više nego dvije godine zatekao dječaka, koji se igrao Nikole Šuhaja. »Šuhajuuu, pozajmite nam grančicu!« vikala su za njim djeca, stavljajući ruke k ustima, i njemu je sad ta uspomena proletjela kroz glavu.

Silazio je niza strminu u dolinu Rike. Bježao je. Pred kim, nije znao, ali danas se ovo, prvi put u životu, moglo nazvati bijegom. Nije znao ni kamo ide, samo je teško i tupo osjećao, odakle dolazi. Samo naprijed, naprijed, daleko od ljudi, pa i od Jure!

Dolje su zablistala neka svjetlašca, dva, tri, u Vučkovu. No nije htio poći onamo, klonio se sela i zakrenuo u šumu.

Vidio je, da je na maloj krčevini na brijegu nad vučkovskom lovačkom kućom. Pod njim je šumila Rika. A iza nje, na drugoj obali, oko trista koračaja u zračnoj liniji, stajala je zgrada lovačke kuće s visokim krovom i dva crvenkasto osvijetljena prozora.

Nikola stade. Među oblacima nad dolinom plovio je mjesec, i drveće je bacalo oštre, modre sjene. Dolina je također bila čudnovato modra, i bila je kao mrtva. Samo crvene, krmeljive oči lovačke kuće tupo su buljile u noć, uvjeravajući o mutnoj nečistoći unutrašnjosti iza sebe, o nekoj bolesti, koja ondje obilazi.

»Hahoo!« povika najednom Nikola. Nije znao, kako je do toga došlo i vlastiti ga je glas iznenadio.

»Hahoo!« a šuma je njegov povik povećavala golemim valovima. »Hahoo! Ovdje je Šuhaj!«

»Nikola Šuhaj!« I činilo mu se, da ovo ime, njegovo ime, raste nad vrške drveća i ispunjava čitavu dolinu sve do oblaka.

»Čujte? Ja, Nikola Šuhaj!«

Ali nitko mu nije odgovarao.

U lovačkoj kući i u selu bila je velika tišina. Tišina je dobra u šumi; uvjerava čovjeka o sigurnosti. Ali u blizini ljudi je grozna.

Plisk!... Baaaaa! odjeknuo je hitac u šumi.

Tane je projurilo kroz krov lovačke kuće, kroz pobrkan mozak mutnoga doma.

Plisk! Plisk! Plisk!

»Hahoo!« orilo se šumom i dolinom.

»Šuhaj... Nikola Šuhaj!... Neranjivi!... Koga ne može taknuti nikakvo tane...«

Palio je jedan hitac za drugim u lovačku kuću, sve u njezinu pobrkanu, jadnu glavu. Dva oka ugasnuše. Ugasnulo je nekoliko svjetlašaca, koja su prije treperila u noći. Nikola je praznio magazin za magazinom, hitci su praskali, a krajina bučno odjekivala. Nikola je znao, ako prestane, da će nastupiti tišina, koja će biti strašna i nepodnošljiva.

Ljudi u selu, sakriveni tamom, skakali su iz postelja i, tapajući u mraku, tražili najudaljenija mjesta u kućama i stajama. Majke, vukući za sobom djecu, stavljale su im ruku na usta, koja su htjela plakati.

Nad Vučkovom je bjesnila oluja. Moćni Šuhaj se ljutio. A u svojoj ljutini bio je strašan.

PRIJATELJI

»Ts!« siktali su Židovi, sliježući desnim ramenom, kad su iz Chusta doznali, da će u najskorije vrijeme biti pušteni iz zatvora svi tobožnji i istinski drugovi Šuhajevi, a ovo »ts!« izgovarano s tolikim omalovažavanjem, značilo je: »Zato su trebali više od godinu dana! Imate li uopće pojma, koliki su životi mogli biti spašeni i kolike imovine sačuvane?!« Od smrti Svozilove bila je napokon i Eržika pod ključem. Možda ovaj novi oficir ipak nešto više zna.

Uostalom, stvar Šuhajeva je izgubila čar za mladu židovsku općinu i nije ju zanimala više nego što je bilo potrebno. Misli su sad bile upravljene na stari spor porodice Wolfove i porodice Beerove, spor, koji je dosegao vrhunac u borbi za novu monopolsku trafiku, i na sve klevete, podvale i mržnje, koje su s time bile u vezi. A i to je već postajalo dosadno i njihova se uzrujanost počela koncentrirati na raspisano mjesto novoga kantora u chustskoj sinagozi i na strastvenu agitaciju među hasidima, ortodoksnima i cionistima, koja se porodila pri ovoj prigodi.

No mladi su Židovi bili unatoč toga neobično uzbuđeni, kad su za nekoliko dana vidjeli na uglu Wolfove i Lejbovičeve krčme plakate u češkom, rusinskom i madžarskom jeziku:

Raspis ucjene

U chustskom, volovskom i okolnim planinskim kotarevima bjesni već duže vremena razbojnik i ubica

N i k o l a Š u h a j i njegovi drugovi. Ova banda, naročito njen vođa Šuhaj, ima na duši nekoliko umorstava, izvršenih s naročitom drskošću i surovošću. Dosad je polazilo za rukom članovima ove bande, koji imaju u narodu svoje pristalice, izmaknuti rukama pravednosti.

Pozivam sve one, koji mogu o članovima ove bande pružiti bilo kakve informacije, da to učine u interesu svih mirnih građana odmah kod najbliže žandarske stanice ili političke vlasti.

Onomu pak, koji djelom pripomogne da glava ove bande, razbojnik Šuhaj, bude uhvaćen, makar samo dovođenjem na njegov trag, bit će isplaćena nagrada u iznosu od 3000 Kč (tri hiljade kruna čsl.), koju je raspisala civilna uprava Potkarpartske Rusije u Užhorodu.

Za nagradu neka se prijavi kod najbliže političke vlasti.

Šef civilne uprave:
B l á h a, v. r.

A pokraj ovoga plakata bio je prilijepljen i drugi plakat; malen i nenapadan. Židovske bogoštovne općine chustskoga i volovskoga kotara raspisivale su na Šuhaja nagradu u iznosu od t r i d e s e t hiljada kruna.

»No, jedva jedanput!«

Sad glave skupa, Židovi! Jer dobro znamo: ruke ne rade ništa, sve radi glava. Odlučan čas je nastupio.

Ali općinski bilježnik je napakostio Židovima: dao je nalijepiti oglase u subotu ujutro. I tako su stari Židovi morali dostojanstveno prolaziti kraj njih, ne pročitavši ih, i pustiti da im o njima pričaju drugi, manje pobožni, ne propitkujući sami ništa. I stajalo ih je mnogo naprezanja, da čitav dan drže mozgove od svih svakidašnjih stvari posve daleko i samo na Vječnoga koncentrirane, da zadržavaju lica jasna i bez nabora i da polagano, šetajući, hodaju. Tijela su im neprestano bila gonjena, da se nekamo požure i da stegnu

lice u grimasu, duboko zamišljenu, a duše su im bile u stalnom iskušenju, da ne misle na Gospoda i nebesku princezu Sabath, nego na stvari zemaljske i na Šuhaja. Ali s dobrom voljom i s nešto iskustva u općenju s Gospodinom Bogom moglo se naći kompromisno rješenje i razmišljati o obojemu: stvar naroda Gospodova uvijek pobjeđuje, pa kad bi to i vijekovima trajalo, Bog će uvijek pomoći, ali, Gospode, kako dugo to, ljudski mjereno, traje, dok se ne sjetiš, da nas muče neprijatelji, među kojima Šuhaj nije najmanji! Što da s njim uradimo? Što da zaključimo? Ne će li se Wolfovci protiviti? I odakle da bogoštovne općine namaknu toliki novac? Ajme! Misli li se to ozbiljno?

Tako u subotu naveče, čim su se na nebu pojavile tri zvijezde, pozivajući princezu Sabath natrag k zvjezdanom prijestolu Vječnoga, sastali su se stari Židovi iza spuštenih zavjesa u sobici patrijarhe Herša Lejba Wolfa. Ruke ne rade ništa, sve radi glava, a ako su gdje potrebne ruke, naći će se. Stvorile se odmah debatne grupe i počele izvikivati svoje prijedloge, od kojih je svaki bio najoštroumniji i jedini vodio k uspjehu. Spor wolfovaca s beerovcima nije doduše bio zaboravljen, ali je za danas odgođen. Pozovite Šuhajeve drugove! Neka im kapetan obeća državna namještenja! Neka im obeća zvijezde s neba! Podijelite ih, probudite u njima zavist, raspirite među njima takmačku borbu, trideset i tri hiljade je mnogo novaca, strašno mnogo novaca. Pucati u Šuhaja ne će se usuditi nitko, oni zbilja vjeruju, da bi se tane odbilo i njih pogodilo. Ali, zar nemaju sjekire? I ne raste li u šumi dosta toljaga? I je li istina, da stara Derbakova umije spremati različne napitke?

To je bilo jasno. Sasvim jasno.

To je bilo jasno? Ne, nije bilo jasno!

Vidjelo se to onda, kad su posjedali na divan, na stolice, krevet i prozore, i kad je Berka Wolf (razumije se: gospodin Wolf mora uvijek imati nešto

ekstra!) nabacio u formi posve bezazlenog pitanja problem, kako valja razumjeti riječi oglasa: »Onomu, koji pomogne da Šuhaj bude uhvaćen, bit će isplaćena nagrada u iznosu od 3000 Kč.« Šta je to uhvaćen? Samo uhvaćen, a ne ubijen? Zar čovjek smije samo pomoći da bude uhvaćen, a sam ga uhvatiti ne smije? Zar je zabranjeno ubiti Šuhaja? Ili je to stilizirano ovako, a misli se drugačije? Spor između wolfovaca i beerovaca nanovo je planuo i dosegao vrhunac, kad je u debatu ubačeno i veoma komplicirano pitanje o vjerski dozvoljenom i nedozvoljenom, pri čemu je bilo pruženo toliko mogućnosti da se pokaže poznavanje Zavjeta i pobija protivnik logikom, dijalektikom i citatima najvećih rabinskih autoriteta. Skakali su s mjestâ, dovikivali jedni drugima oštre stvari, zapadali u sarkastičan smijeh, ironizirali se i, crveni u licu u gestikulirajući, svađali se međusobno. »Vi ćete mene učiti talmud, vi, baš gospodin Josef Wolf, koji subotom potajno prodaje rakiju!« — »Tko vas pita za vaš talmud, dotepeni poljski Židove; mi smo ovdje hasidi. Da znate: sve će se vaše kćeri za volju chustskih oficira dati pokrstiti. Sram vas bilo!«

Abram Beer je u debati vrlo slabo učestvovao. Ali bio je strašno uzbuđen. Bitka je napokon postala tako strastvena, da je u nju morala svojim autoritetom posegnuti bijela brada osamdesetgodišnjeg Herša Lejba Wolfa.

Hasidski mudrac, koji dosad nije makao ni trepavicom niti riječi progovorio, polagano se podigao s divana, i svi su najednom ućutali. Raširio je malo ruke, kao kantor pred torom i, pogledavši prema nebu, rekao polagano, dostojanstveno i proročki:

»Imate li Šuhaja? Je li Šuhaj uš *ili* je buha?«

Izrekavši ove riječi, opet je polagano sjeo. Zbor je učtivo ćutao. Kolika mudrost! Starac ima pravo, kao uvijek, i doista, ništa ne rasvjetljava probleme tako, kao ova poredba, koju su svi savršeno shvatili. Strasti

su hladnjele, glave se bistrile, a mišljenje polazilo drugim putem, jedino ispravnim. Ubiti subotom uš nije dozvoljeno, ona ne će uteći do sutra, ali buha se može ubiti, jer ne bi čekala do nedjelje. Šuhaja doista nemaju, a stajat će ih još veoma mnogo muke, prije nego što ga učine neškodljivim. Ne, Nikola nije uš, za kojom se može posegnuti, kad god se želi, pri Šuhaju se ne mogu oslanjati na riječi Zavjeta. Je li možda koji drugi dan svetiji nego subota? I nije li bilo koji drugi dan dozvoljeno ono, što je dozvoljeno subotom? Mudrost je progovorila; spor je bio dovršen.

Sutradan, u nedjelju poslije podne, sazvao je novi kapetan stanovništvo Koločave u Lejbovičevu krčmu na sastanak. Koncentrirana žandarska četa imala je već nedjelju dana novoga zapovjednika. Jer ga nije nitko poznavao, jer se židovskoj deputaciji uljudno ispričao mnoštvom posla, i jer nitko nije znao, što se može od njega očekivati, bila je radoznalost sveopća.

Pod javorima pred Lejbovičevom krčmom sakupilo se oko trista ljudi; skupljali su se u grupe, posjedali na stepenice i do zida, naslanjali se na plot; unutra za stolove odvažilo se samo nekoliko najuglednijih. Oni ostali će pričekati, dok taj žandar dođe da kaže, što hoće od njih; tek onda će jedan za drugim nagrnuti na prag točionice i potiskivati druge naprijed. Lejbovičev dućan je krcat Židovima, koji također čekaju. Među seljanima šetala se četiri žandara, ali bez pušaka i šljemova, posve susjedski, smješkali se i upuštali se s gazdama u razgovor o cijenama blaga i nadnicama za zaprege, kao da oduvijek žive sa susjedima u najprijateljskijim odnosima. Što se to događalo?

U gomili su bili skoro svi drugovi Šuhajevi, i oni, kojima je bilo dokazano saučesništvo i kojima nije; bili su pušteni iz istražnog zatvora ili uvjetno ispod kazne. Bio je tu Vasil Krivljak, onaj isti, koji je s Nikolom odnio u kolibu na sudbonosnim Douhim Grunama bure ovčjega sira, Jura Štajer i Nikola Štajer, Mi-

ter Derbak Vasila Vasilova, isti onaj, koga su prepoznali po oderanoj nogavici i po pojasu s vojničkim dugmetima pri prepadu pošte na Gregovištu, Josip Hrymit, Oleksa Burkalo, Miter Vageryč. Samo su Eržiku i staroga Drača ostavili u Chustu. Bio je tu Vasil Derbak Derbačok i njegov nezakoniti sin Adam Chrepta. I. ponekud uzrujan, Ihnat Sopko. Samo Danilo Jasinko nije došao.

Imao je pravo, što nije došao. Došlo je do opasnog razgovora.

Kad je Derbak Derbačok opazio na plot naslonjenoga Ihnata Sopka, prišao je k njemu i počeo se udarati šakom u prsa:

»Ja sam već dosta dugo štedio Nikoline drugove! Boga mi, dosta dugo.«

Ihnat Sopko je nastojao da mu mirno gleda u oči.

»A zašto to govoriš meni?« otrese se on na njega.

Derbak Derbačok kao da nije čuo.

»A što su za mene uradili moji drugovi, kad sam izgorio? A što su za me uradili prije nego što sam izgorio?« Udaranje šakom u prsa potmulo je ozvanjalo. Oko njih se okupila grupa ljudi. »Ali dosta je! *Ja* ću Nikolu ubiti. *Ja* ću ga naći. Više ga se ne bojim. A ako ga ne nađem, *ti* ćeš mi ga naći, Ihnate!«

»Zašto baš ja?«

Ali Derbak Derbačok, pun srdžbe, žalosti, a zacijelo i čežnje za trideset i tri hiljade, uperi kažiprst na Sopka:

»Ti! Baš ti, Ihnate!«

Dolazio je brzim i kao veselim koracima novi žandarski zapovjednik. Mlad čovjek. Gomila mu napravi mjesta, a s glavâ poskidaše šešire. Sa smiješkom je salutirao, gledajući ljudima prijateljski u lice. Šta je to?

Pred pragom krčme se okrenuo. »No, uđite, uđite, susjede!« I zamahne rukom kao da odgoni guske.

Vodio je ljude od praga u sredinu sobe, ravnao ih, šalio se, smijao i onda momački skočio na klupu i počeo pred dupke punom krčmom svoj govor:

Uzajamni odnos stanovništva i žandarmerije u ovom selu nije se dosad, nažalost, razvijao prijateljski. Krivo je tome neshvaćanje s jedne i druge strane. Žandarmerija nije shvaćala osjećajnost stanovništva i teškoće, s kojima je spojeno uživljavanje u nove, posve drugačije prilike; a stanovništvo nije razumijevalo tešku i opasnu službu, koju je ovdje žandarmerija morala vršiti, nije shvaćalo njezino ogorčenje, pa i srdžbu, kad je toliko valjanih drugova ubijeno od zasjedničkog ubice, i kad se domišljalo — dabome, i na sreću: pogrešno domišljalo — da stanovništvo potpomaže zločinca. Ovome nerazumijevanju treba da bude kraj. Vlasti će učiniti sve, što je u njihovoj moći; dale su momčadi nove naloge, dale su i zastrašni primjer kažnjavanjem žandarskog pripravnika Vláska, na koga su stigle tužbe iz redova stanovništva. (»Šta lažeš?« misle u sebi gazde. »Kako da ne znamo, što je prije požara vikala Eržika!« — »Pogriješio je!« rekoše u sebi stari Židovi. »Chazrkopf!« lanula je poluglasno židovska mladež, stojeći u dućanu na tezgama i škrinjama i gledajući kroz otvorena vrata i preko ljudi u govornika.) Red je na stanovništvu Koločave, da i ono zaboravi i da počne na nas, koji smo njegovi istinski prijatelji, gledati drugačije. Uzajamno shvaćanje prijeka je potreba. Rat, strašna nesreća za čovječanstvo, već je prestao i rane, koje je on zadao, polagano zacjeljuju. Svuda su već, namjesto ratnog bjesnila, nastupile sređene prilike, a s njima se povratilo i poštovanje prema zakonima, poredak, zajednički rad građana, blagostanje. Samo na ovom dijelku zemlje traje rat i dalje, kao njegova preživjelost, ovdje se vodi i dalje borba najupornija: borba sa zločinom.

Trajalo je to dugo. Dobro raspoloženje, proizvedeno mekim načinom izgovora govornikova i njegovim

jezikom, koji nije bio ni koločavski dijalekt, ni ukrajinski, ni ruski, ni češki jezik, nego sve to skupa, polagano je nestajalo; ljudi su privikli i počeli da se dosađuju. I dok je govornik prikazivao socijalne štete, koje je nanio Šuhaj, gazde su mislile: »No, samo ti pričaj, pričaj, kad te veseli, ti—ti—ti—ti—, ti—ti—ti—ti, nama ne smeta ovdje sat posjediti i popušiti lulu.«

A iznenada je nešto privuklo njihovu pažnju:

»Nitko od vas ne može biti siguran od zločinca (»Mi da«, rekoše u sebi koločavski i okolni seljaci), ni siromah, ni bogataš, ni Židov ni kršćanin. Vi znate, koliko je on životâ uništio, vi znate, da je zapalio kuću rođenoga oca, da se pravda ne bi mogla dokopati plijena, koji je bio tamo sakriven, vi znate, da je zapalio kuću građanina Derbaka, da mu se osveti, da je podmetnuo požar kod svoga tasta Drača, s kojim se posvađao pri diobi plijena...«

»Ah, tako ti nama, golobradče, nesreća te snašla!« premetali su u svojim glavama gazde. »Tako ti ovdje nama lažeš!? Gle, gle! No, na prave si se, prijane, namjerio!« Ali nisu se ni pomakli, držeći se veoma ozbiljno i pažljivo gledajući u govornika. Stari su se Židovi vrpoljili, a mladež na tezgama već je obračunavala s govornikom, odmahujući rukama: »Hä-joj!«

»Zajednički treba raditi, samo tako ćemo moći zločinca učiniti neškodljivim. Žandari ga sami ne će uhvatiti, to je već sigurno. (»Oj, ojojoj, to nije smio reći!« povikale su unisono nutrine svih starih Židova.) Uniformiran čovjek lako se prepoznaje iz velike udaljenosti, a pojedini žandar, preobučen u građansko odijelo, upućen je na slučaj, koji nije tako vjerojatan. Ali stanovništvo se sreće s njime. Dolazi s njim u doticaj protiv volje: sretate ga na poloninama i u šumama, gdje od vas silom iznuđuje informacije (»Zar opet lažeš? A šta iznuđuje? Ništa ne iznuđuje. Još nam daje!«) — dolazi k vama u planinske kolibe, da

tamo, kad je nevrijeme, prespava. O raspisanoj nagradi ne ću da govorim (»Aha!«) — ne ću ni da je spominjem (»Aha!«) — ali apeliram na vašu građansku čast: učinite Mikulaša Šuhaja bezopasnim! Ako dođe k vama, pošaljite svoje dijete po nas. I ne idite nikuda bez oružja, prijatelji! Vlastima je dobro poznato, da u ovom kraju ima još od ratnih vremena mnogo oružja, i da gotovo u svakoj kući ima po koja puška ili revolver. Dakle, van s njime, građani! (»Da, da nam ih onda uzmeš!« rekoše u sebi građani.) Zakon dopušta najšire mogućnosti. U našem slučaju ne može se raditi ni o umorstvu, ni o ubistvu, pa ni o prekoračenju nužne obrane, jer svaki susretaj sa Šuhajem, kao što, nažalost, znamo iz toliko slučajeva, krajnja je opasnost za život i neposredno njegovo ugroženje. Ako ga, bilo kad i bilo gdje, učinite bezopasnim, radili ste samo u nužnoj i zakonom dozvoljenoj samoobrani. Ustrijelite ga, gdjegod se s njim sretnete, prijatelji!«

»Ah, ti medvjede glupi!« a sad je već općinstvo prasnulo u smijeh. »On misli, da se Nikola može ustrijeliti!«

»Pustili smo Šuhajeve sukrivce, uvjereni, da njihova krivnja nije tako velika, kao što se u prvi mah činilo, i da su radili više pod utjecajem poratne psihoze nego sa zločinačkim namjerama. Ali, dabome, očekujemo od njih, da će znati cijeniti ovo dobročinstvo, da će okajati svoj grijeh i pomoći nam pri ganjanju ubice. Raspisali smo nagradu, kao što ste čitali. Zajamčujemo sigurnost. Ali ne samo to: obećajemo svakome, koji djelom pripomogne da bandita učinimo bezopasnim, državno mjesto. S dovoljno inteligencije može građanin, koji stekne zasluge u hvatanju Šuhaja, postati i činovnik. Ali kao što sam već rekao: ne ću da govorim o nagradama; za vas, jednako kao ni za mene, one su nešto sporedno. Motiv nas sviju je

drugi.« I kapetan povisi glas: »Građanska dužnost i smisao za pravo i zakon.«

Govornik je završio žarkim apelom, možda malo i preopširnim, koji je ipak kod slušača pobudio uvjerenje, da je, hvala Bogu, sastanak već pri kraju.

Kasno po podne razilazili su se koločavski stanovnici svojim kućama.

»Chazrkopf!« rekli su Židovi, a ova jedina žargonska riječ, u koju su zbili svoj sud, znači praseću glavu.

A u isto vrijeme, kad se kapetan odmarao u svojoj sobici, smiješeći se i preko mjere zadovoljan svojim diplomatskim govorom, svlačili su gazde kod kuće bijele nedjeljne kožuhe od ovčje vune i odgovarali radoznalim ženama:

»Lagao je, kao namazano!«

»Ali što, što?«

»Molio nas je lijepo, da mu uhvatimo Nikolku; sâm, veli, ne može.«

Onda su se još nešto sjetili:

»A tko ga uhvati, postat će činovnik. Strašan glupan!«

»A šta je s trideset i tri hiljade?«

»O njima je rekao, da ne će govoriti. Neka prevara!«

Ihnat Sopko? mislio je još na sastanku Abram Beer, informiran već o incidentu između Derbaka Derbačka i Ihnata. Taj neugledni dječak? Gle, kako može čovjek biti slijep, makar mislio, da vidi u svakoga kao u čašu! Tražio je u sjećanju kakav indicij, koji je možda propustio primijetiti. Ali nije ništa našao.

Poslije sastanka u gostionici nije htio sâm da ide za Sopkom, bio je još dan, nego je poslao za njim jedno židovsko dijete. Kad dječak utvrdi, kamo je Ihnat otišao, neka dođe u dućan po bonbon.

Sopko je otišao Danilu Jasinku.

Ahaha, Jasinko, stari hvališa i prznica, to je već nešto drugo! Lanjske zime je odjednom platio čitav dug i Abram Beer je već odavna na njega sumnjao.

Abram Beer je opet strašno uzbuđen. Na licu, među očima i bradom, iskočile mu crvene pjege, srce mu tuče, a glava grozničavo radi, premećući stvarnosti i vjerojatnosti. Sigurno je samo to: ako im u ove prve dane ne pođe za rukom da ubiju Nikolu, ne će im to uopće više uspjeti. Novi kapetan je budala, ne zna s mogućnostima, koje su mu bile dane, baratati i svoj će veliki kapital proćerdati. Abram Beer mora se sâm latiti posla... Jasinko... Jasinko!... Jasinko bi doista mogao biti pravi čovjek?!... Jesu li to one ruke?

Napolju je počela padati kiša. Toliko bolje, barem mu Sopko ne će umaći. Čekao je još otprilike dva sata, da se prijatelji porazgovore, pomolio se za uspjeh puta, uzeo kišobran i pošao.

Oba prijatelja je našao kod Jasinkovih same. Već se smrkavalo, a od kiše je soba postala tamnom.

Da li bi mu Jasinko mogao dovesti četiri voza drva. Zašto ne? Sutra! Dobro.

Zatim Abram Beer sjede na klupu u kutu:

»Kiša pada.«

»Pada.«

S prvim riječima iščezla je svaka uzrujanost. Srce mu se umirilo, a nervi bili pripravni. Abram Beer je čekao. Bio je na oprezu. Igrala se velika igra, a ulog je bio golem.

»No, kako vam se svidio novi oficir?«

Ništa nisu odgovorili.

»Mm«, promrmljao je napokon Ihnat Sopko.

Šute. Dakle: brane se. Starim koločavskim oružjem. Ako se brane, osjećaju, da su ugroženi. Od koga? Od njega? Kako ga ne shvaćaju! Ta nije on došao da im pakosti, došao je da ih potakne, da ih požuri, došao je da naglasi ono, što je kapetan tako slabo iskoristio,

došao je samo pomoći, da u njima brže sazri ono, što već odavno u njima zori.

»Nikola je zločest čovjek, ali sada, kad je već pred krajem, čovjeku ga je ipak žao«, rekao je polagano i riječ po riječ.

Kako bi Abram Beer rado čuo u tom času čekanja zvuk njihova glasa, kako bi volio da im zagleda u lica; no oni šute, a lica su im samo razmazane, crvene mrlje. Ali Abram Beer njuši strah. Osjeća ga u ovoj sobi posve jasno.

»Nikolu će uhvatiti«, govori on.

Ne pitaju ništa, ne će da išta pitaju. Ali njihove bijele nedjeljne košulje, jedino, što se u tami jasno vidi, nepomične su; kao da su samo rublje, koje u zatišju visi na plotu. Ni rukav im se ne miče.

»I uhvatit će ga živa... A to će biti za njega najgore.«

Osjeća kako hvataju svaku riječ. Gotovo to vidi.

»Sada, poslije sastanka, bili smo kod kapetana... Razgovarali smo s njim«.

Ustao je, pošao k prozoru i nagnuo se nad loncima s bosiljkom sve do stakala, kao da ga jako zanima napolju kiša. Ali ni izbliza nije vidio njihova lica.

»Pada.« A budući da je riječ ostala bez jeke, rekao je, vraćajući se polagano na klupu u kut, još jednom: »Pada.«

Onda je počeo govoriti. Polagano i oprezno, kao da raspleće zamotanu pređu. Nisu to bile obične laži; bilo je to samo popravljanje psiholoških pogrešaka kapetanovih, samo pokušaj, kako bi s materijalom, da je bio njemu povjeren, postupio on, Abram Beer. Ali ovaj samo zamišljeni pokušaj postao je u nutrini Abrama Beera najistinskijom stvarnošću.

»Kapetan nije rekao sve, kako je. Da misli, da ga ne će sami žandari uhvatiti, nije istina. A ono, da ga može svaki ustrijeliti, tko ga sretne, također nije mislio ozbiljno. Za ovaj posljednji izlaz ima još dosta vremena. Sada hoće da Nikolu dobije živa u ruke. Hoće, da Nikola govori. Da rekne sve, što zna. I dobit će ga živa. Dogovorio se s njegova dva oslobođena druga. Ne znam, koji bi to mogli biti. Izradio je s njima osnovu. Veli, da će ga u najskorije vrijeme uhvatiti. Ovaj je kapetan drugačiji svat od onoga prijašnjega. Ima popis svih ljudi, kod kojih Nikola spava, a i s njima je pregovarao. Ako se ne posreći ovoj dvojici, dovest će mu ga zimus iz gora gazde svezana užetima. Dabome, ne ugrabi li te trideset i tri hiljade prije toga Derbak Derbačok. Čuo sam, da se prije sastanka prijetio Nikoli. Zna, da mu se radi o životu: ili Nikolka ili on... Ne, Nikola ne će iz toga izaći živ... Sad više ne... Ne može...«

Dvije bijele košulje na plotu nisu se pomakle.

»Mnogo je to novaca. Oj, ojoj, čitav imetak. Nije sad kao u ratno vrijeme, kad je krava stajala hiljade. Za to će prodati brat brata i sin oca.«

Abram Beer je ispružio u tami dlan lijeve ruke, a na njezin mali prst pritisnu palac desnice:

»Prvo: trideset hiljada od židovske općine. Na ruku. Odmah. Bez otezanja. Kapetan ih ima spremljene u kasi.« A sad pritisnu palac na prstenjak. »Drugo: tri hiljade državnog novca.« Slijedio je srednji prst. »Zatim, tu je trideset hiljada kontribucije, nametnute Koločavi. Kad bude Nikola uhvaćen, bit će snižena, a razumije se, da će općina morati dati onomu, tko to zasluži, nagradu.« Abram Beer je došao i do kažiprsta: »A s tim državnim mjestom, koje je spomenuo kapetan, stvar stoji ovako: tko bude htio biti lugar, postat će lugar, tko bude htio biti cestar, postavit će ga za cestara, tko ne bude htio čitav život ništa da radi, nego samo da ide za gospodu po pivo i salamu, dobit će mjesto podvornika u kakvoj kancelariji u Užhorodu. A k tomu svemu još penziju... Haj, mnogo je to novaca.«

Abram Beer je još časak sjedio. Pogledao je još kroz prozorčić na kišu, rekao nekoliko riječi o drvima i podvozu i otišao.

U sobici je nastala tišina. A poslije tople kolovoske kiše sparno.

Jedna od bijelih nedjeljnih košulja pomaknula se i učinila kretnju kao da će se dići. Ali se nije digla.

»Nikolu će uhvatiti, Danilo.«

A tek poslije dugog vremena začuo se glas, potmuo i kao prigušen:

»Uhvatit će ga, Ihnate.«

Nikola je ustrijelio Derbaka Derbačka!

Vikala je to djevojčica u crvenom rupcu trčeći s planina u selo. Dovikivala je to svakome, koga je srela, sve do kuće Derbačkove sestre.

»Gdje, gdje?« pitali su uzbuđeno prolaznici, zaustavljajući se.

»Na čerenynskoj polonini.«

Derbačkova žena i sestra zajaukale. Iz susjednih kuća istrčali ljudi.

Adam Chrepta s maćuhom i tetom pođe na Čerenynu. Mala djeca Vasila Derbaka Derbačka i neki derani iz susjedstva trčali su za njima, ne propuštajući ovako rijetku priliku. Majka ubijenoga, vračara, gledala je pred kućom za njima i u uskim usnama žmoljila kratku lulu. Žene su plakale, no njezine su oči bile tvrde i zle.

Vijest je bila više nego vjerojatna. Sada, u kolovozu, nastupa u Koločavi vrijeme košnje, a Derbak Derbačok je otišao ujutro na čerenynsku poloninu da pokosi parcelu, koju je imao u zakupu od šumske uprave. Ako je kod ovih, koji se tako žure, bilo još tračka kakve nade, onda je to mogla biti samo nada, da će u ustrijeljenom možda još zateći iskricu života.

Na polonini su već bili pastiri. Okružili su u polukrugu mrtvaca, stojeći na pokošenom dijelu i štedeći još nepokošenu travu, gledali su ozbiljno i prema ženama, koje su naricale, vladali se uljudno. Derbak Derbačok je bio mrtav; možda već nekoliko sati. Ležao je na leđima na pokošenom sijenu, a njegove staklene oči bile su okrenute prema nebu. Kraj njega je bila bačena kosa i u zemlju zaboden rog s brusom. Bio je ranjen u ruku nad laktom, a bio mu je prostrijeljen i trbuh. Košulja oko lakta bila je nakvašena krvlju.

Naskoro su došli žandari s kapetanom i stali vikati na ljude, što su pomeli sve tragove. »Šta će mu tragovi?« mislili su mrzovoljno pastiri, povlačeći se. Zar ne vidi, da je mrtav? I zar ne zna, tko ga je ustrijelio? Šta još hoće?

Kad je Koločava čula za Derbačkove rane, znala je, da nije istina, što je vikala djevojčica, i u što možda vjeruje kapetan: Nikola nije ustrijelio Vasila Derbaka Derbačka. Nikola ne strijelja u jednoga čovjeka dvaput. To je uradio Jura.

Sav blijed, dotrčao je Ihnat k Jasinkovima i pozvao Danila napolje.

»Jesi li razgovarao poslije sastanka s Nikolom?« zapita ga nestrpljivo još pred kućom.

»Nisam.«

»Zlo je, Danilo!«

I odvuče Jasinka odande prema vrtovima k rijeci.

»Kako onda zna Nikola za Derbačkove prijetnje?« S Ihnatova lica gledao je strah.

»Ne znam, Ihnate. Ja treba da pođem k njemu preksutra, treba brašna i sira. Ti nisi s njim razgovarao?«

»Jesam. Sreo sam ga s Jurom, kad sam pošao ujutro na Potok da prevrćem sijeno. Valjda su me čekali. Ali . . . i to je čudnovato . . . nisu ništa htjeli od mene.«

»Da mu se Vasil prijetio, nisi mu rekao?«
»Ne, to je baš zlo.«
Kroz preplašenu glavu Sopkovu bljesnuše Šuhajeve sumnjičave oči, njegovo letimično pitanje, što radi Derbak Derbačok i da li se poslije druge opomene, poslije požara, ne druži više sa žandarima, a bljesnuo je i Jurin smiješak pri tome.
»Zašto mu nisi rekao?« pitao je Jasinko.
»Bojao sam se, jer mi je Vasil govorio, da mu nađem Nikolu.«
Stajali su na šljunkovitoj obali Koločavke. Gledali su u struju rijeke i na pećinu nad njom. Tekao je po njoj uzani, bijeli vodopad, nalik na vretence nîti.
»Zlo je, Danilo. Nikola je u vezi s nekim od starih drugova.«
Doista, tako je bilo.
»Danilo, Jura će nas sve postrijeljati.«
Da, poubijat će ih sve.
»Ubijmo ih, Danilo!«
Strašna riječ, koju se u zaparnoj šumi kraj zapodrinske polonine nijedan od njih nije usudio izreći, bila je izrečena.
»Ubijmo ih, Ihnate!«
Obojici su srca strašno udarala. A Danilu Jasinku sijevnula je pred očima oštrica sjekire sa Zapodrine. Srebrna i blistava.
»Kada, Danilo?«
»Preksutra. U ponedjeljak.«
U to vrijeme bio je Adam Chrepta već treći put u kući Sopkovoj. Tražio je Ihnata. Tražio ga je bjesomučno po čitavom selu. Trčao je po vrtovima i kućama i bio pun žuči i suzâ.
Slika mrtvoga očuha sa staklenim očima, kako leži na pokošenoj travi, bila je u njemu strahovito živa i u prsima mu je divljala osveta. Ubit će ubicu! Makar bile s njim i sve paklene sile i makar ga čuvali svi

napitci vračarâ, on će ga ubiti. A pri tom mu mora pomoći Ihnat Sopko. Milom ili silom. A ako se bude skanjivao, razglasit će Adam po čitavom svijetu, tko je kod Buštine pobio porodicu Amerikančevu i tko je izveo čitav niz razbojstava u proljeće, dok je Nikola ležao bolestan. Sam će se predati vlastima i zatražit će od kapetana samo to, da mu dade vremena da se osveti. Mora ga ubiti! I ubit će ga! Kao što je Bog na nebesima!
Adam je tražio Ihnata Sopka. Njegovo je bjesnilo raslo svaka četvrt sata; derao se na ljude pitajući, ali oni su mu izuzetno za danas opraštali. Onda mu je netko kod crkve rekao, da je vidio Ihnata i Jasinka, kako odlaze prema rijeci. Adam pojuri onamo.
Našao ih je. Pošao je pravo k Sopku. Bio je spreman da prijeti i da se bije. Viknuo je na njega:
»Ćaća je pred smrt htio nešto od tebe.«
»Znam,« odgovori mirno Sopko.
»Da mu nađeš Nikolu.«
»Da.«
»Sad to želim od tebe ja.«
»Da.«
»Šta: da!?« drekne Adam i pesnice mu se skupe.
»Naći ću ti Nikolu.« I Ihnatu zablistaše oči gledajući u Adama.
»Ti ćeš mi ... Nikolu ... naći?«
»Da.«
»Kada?«
»Prekosutra. U ponedjeljak.«

●

Sutradan, u nedjelju, dovezla su se iz Volovoga gospoda na tri kočije. Kotarski predstojnik, kotarski sudac sa pristavom i pisarom, kotarski liječnik, sluga, i još neka praška gospoda, koja su amo došla na izlet i htjela da upoznadu ovo razbojničko selo.

U vrtu iza Lejbovičeve krčme, gdje se nalazio komad travnika, postavili su stol i na nj položili razodjevenoga mrtvaca. Gospoda su se međusobno razgovarala. Oko plota, preko kojega su visjele na dugim stabljikama žute ruže rudbekcije (bogzna, tko je i iz kojih gospodskih vrtova prenio u Koločavu ovu neuništivu biljku), stajali su izvana i iznutra redovi žandara. Jer Koločava nije onamo smjela.

Kotarski je liječnik oblačio bijeli plašt, uzimao iz torbe skalpele, pincete, pipaljku i testericu, stavljao ih na dasku kraj sebe, bacio u umivaonik pastilu sublimata, spremao povezninu i mazao vaselinom ruke.

»Kojega to već zapravo čojeka u tom prokletom selu seciram?« mislio je u sebi i malo u njemu zadrhta savjest.

Sjetio se tamne sobice s glinenim podom i sa sredovječnim razbojem. Svojih dalekih putovanja, Šuhajevih grozničavih očiju i njegova divnoga prsnoga koša. Zvorec se, čini mi se, zvalo. Zašto nije onda poslao na njega žandare? Iz romantičnog kavalirstva! Eh, krasno kavalirstvo, kad mu se prije toga zaprijetio smrću djece!? Iz kukavičluka! Čistog, jadnog kukavičluka! Dao se fascinirati imenom Nikole Šuhaja, jednako kao svi ovi glupani ovdje. Kavalir je Šuhaj, nije još nikomu ništa rekao o posjetima doktorovim, a one, koji znaju za njih, uspio je prisiliti da šute. Ali — i liječnika je opet zahvatilo neugodno čuvstvo, koje mu je već toliko puta izazvalo boru na čelu — šta onda, ako jednom Šuhajeva kavalirština ne bude podnosila da ga okrivljuju za ružne proljetne zločine, koje on nije izvršio, i ako bude htio da doktorovim svjedočanstvom dokazuje alibi? Fuj! Ipak bi se radije s njim sreo ovdje na stolu za seciranje nego u Chustu!

Kotarski je liječnik pregledavao ranu sa spoljašnje strane. Pretraživao ju je pipaljkom.

»Ovi razbojnici ovdje imaju zapravo krasna tijela!« rekao je sudski pristav.

»Imaju,« odgovori liječnik misleći u sebi: jadnik Svozil imao je još krasnije.

»Znate, doktore, da hucul u rumunjskom znači razbojnik?«

»Ta ovdje nisu Huculi. Ovdje su još Bojci.«

»Huculi nisu, ali razbojnici jesu. Uostalom, riječ »bojci« dolazi također valjda od bojovati. A koliko ovdje, molim vas, ima Derbaka?«

»Ne znam, ali mislim, da je svaki peti čovjek Derbak.«

Liječnik je rezao. Otvorio je skalpelom trbušnu šupljinu.

»Krasna kaša u trbuhu,« reče. »Krv i izmetine.«

Razgledavao je ranu iznutra. Bila su u njoj konopljena vlakanca Derbakove košulje; dakle hitac iz daljine.

»Hitac u jejuna. Perforacija crijeva. Unutrašnje krvarenje u trbušnu šupljinu.«

Seciranje je promatrao i žandarski kapetan. U Galiciji i u Sibiriji vidio je stotine ustrijeljenih ljudi, ali promatrati ovo stručnjačko premetanje utrobe mrtvoga čovjeka bilo mu je neugodno, možda i zato, što su ga zelen vrt, žuti cvjetovi i golo mrtvo tijelo podsjećali na tjeskobna osjećanja njegova djetinjstva kraj kapelice blizu šume. I onda: ta se stvar previše ticala njega, osjećao je, da je za smrt Derbačkovu on kriv. »Ništa ne ćeš postići! Poludjet ćeš!« rekao mu je njegov predšasnik, predajući mu koncentriranu četu. I doista, onaj je čovjek poslije jednogodišnje službe u ovom selu bio zreo za sanatorij za nervne bolesnike.

»Je li projektil u tijelu?« pitao je liječnika kotarski sudac.

»Ne, nije,« odgovori doktor i podigne rukama crijeva, »izašao je odostrag, negdje kraj prvoga bedre-

nog kralježnjaka. Ali to je očito puška austrijske pješadije, kao kod Svozila i Bočka... No, dabome: aorta descendens je također zahvaćena. Zato toliko krvi. Barem se nije dugo mučio.«

Razumio se! mislio je žandarski kapetan. Šuhaj je nišanio na jejunum i glavna mu je briga bila, da dobro zahvati aortu descendens! Eh, na što to rezanje? I kapetan osjeti prema doktoru jednako neprijateljstvo kao jučer na Đorđavi pastiri prema njemu. Stvar je jasna: sve te učenosti jednim imenom zovu se smrt. A jasno je i sve drugo: samo jedan od drugova Šuhajevih mogao je odati Nikoli, da mu se Derbačok pred sedam dana na sastanku prijetio. A u Derbačkovoj utrobi ga ne će naći, kad nisu u njoj našli ni projektil!

Kapetanu je počelo bivati neugodno zbog odgovornosti. Možda je ipak bilo ludo zatvarati Eržiku, jedino stvorenje, na koje se mogao Šuhaj uhvatiti, i tražiti (i s koliko muke!) puštanje na slobodu čitavog čopora lopova, koji se sada skiću po selu, ljenovog čopora lopova, koji se sada skiću po selu, ljenčare po krčmama, nadmudruju se, sastaju sa Šuhajem, spremaju se s njim očito na nove zločine i kojima dabome ne pada ni na pamet da ga hvataju. Ali svemu su tome krivi Židovi. Njegov predšasnik je imao pravo. Strašna su nacija ovi koločavski Židovi! Smatraju ga svojim čovjekom, trčkaraju za njim, ne puštaju ga ni časa da bude sâm, napastuju ga, na smrt će ga izmučiti. Odnekud su izvukli mističku besmislicu, da ljudi ne pogibaju od onoga, što je u njima dobro, nego od onoga, što je u njima zlo, i trubili su mu to tako dugo u uši, dok nije povjerovao. Strašni su i ovi koločavski Bojci! Postupao ti s njima okrutno, mučio ih, mazio se s njima kao s djecom, govorio im anđeoskim riječima, ne možeš ih maknuti. I raskidao se na komadiće, Nikola ipak ima čarobnu grančicu, a stara Derbakovka ipak umije da čara!... No, načarala je ovomu ovdje, svome sinu!

Kotarski je liječnik bio s poslom gotov. Prao je u umivaoniku ruke.

»Spremite se, gospodine Širku, da napišemo zapisnik!« rekao je sudskom pisaru.

U taj čas se nad plotom, nad žutim cvjetovima rudbekcija, pojavila neka blijeda glava. Nečija pesnica se podigla.

Gospoda se u vrtu trgoše. Pretrnuše. Bio je to dijelak sekunde, kakav proživljavaju vladari, kad pet koračaja od njihove kočije zablista u zraku šaka, a iz nje poleti bomba.

Ali iz ruke nad rudbekcijama nije poletjela bomba. Čovjek je vikao i mahao pesnicom:

»Danas režete ćaću, ali za tri dana ćete rezati Šuhaja!«

Kotarski predstojnik se pribrao. »Tko je to?« viknuo je očajno.

Žandari su potezali čovjeka s plota.

»Tko je to?« vikao je iz svih sila kotarski predstojnik.

»Sin ubijenoga,« odgovori žandarski kapetan i mahne rukom žandarima, da puste Adama.

Prokleto selo! mislio je u sebi kotarski predstojnik. Ovako se prestrašiti!

●

Ujutro, u ponedjeljak, pošli su Ihnat Sopko i Adam Chrepta da ubiju Nikolu Šuhaja.

Adam se rano svratio po Ihnata. Nešto blijed, pošao je Sopko u predvorje po sjekiru i u sumraku prešao triput preko oštrice znakom križa. Onda se uspravio i, gledajući prema nebu, triput se prekrstio. Više se nije moglo natrag. Bože, pomozi!

Pošli su. Bilo je oblačno jutro. Danilo Jasinko je prema dogovoru trebao doći za njima.

Dva čovjeka sa sjekirama na ramenima nipošto ne udaraju u oči: u šume se drugačije i ne ide, a oni su osim toga imali u sucharskoj šumi, »Na potoku« posla. Doba je košnje, a stari Sopko je ondje imao od šumske uprave zakupljenu travu. To je otprilike podrug sata od sela, na brijegu nad Koločavkom, koja se probija kroz šumske provalije, i blizu mjesta, gdje se danas Šuhaj trebao sastati s Jasinkom. To se dobro podudaralo: Ihnat je na livadi već nekoliko dana radio, a to, što je došao drug da mu pomogne, nije moglo pobuditi nikakvu sumnju.

Oborozi su već bili podignuti i oba su ih mlada čovjeka ograđivala plotovima od pruća, da ne bi mogla stoka trgati sijeno, kad bude ovdje na jesen pasla. Podsijecali su kočiće, zabijali ih oko oborogâ u zemlju i među njih upletali grane, koje su donijeli iz šume. Bio je maglovit dan. Dok su još bili na putu ovamo, nebo se naoblačilo i stala padati sitna kišica, upravo sipiti, tako da su njihovi kaputi otešćali i i na pokošenu travu polegla prevlaka lake rose.

Adamu Chrepti je bilo teško raditi šutke pa je silio živce, da se ne potresaju slutnjom događajâ, koji ih čekaju. Odlagao je od časa do časa sjekiru, prilazio k Ihnatu i osjećajući potrebu da čuje nečiji glas, postavljao mu pitanja, na koja je sâm znao odgovor ili i nije, jednako kao i Ihnat. Ali Ihnat je bio oprezniji.

»Možeš govoriti,« opominjao je Adama, »ali ne prilazi k meni, nego radi; može biti, da nas odnekud iz šume promatra.«

Imao je pravo.

Iz šume, otprilike s udaljenosti od četiri stotine koračaja, promatrali su ih Nikola i Jura. Nikola je gledao druga, bivšega druga, komu je Jura prekjučc ustrijelio oca. Dabome: izdajicu. Ali Nikola je znao, kako su se njih dvojica voljeli.

Jura je držao na koljenima pušku.

Zašto ne dozvoljava Nikola, da im se on malo primakne i postrijelja ih, kad su tako na okupu? Od te dvojice ne može doći više ništa dobro, pa kakvog onda ima smisla štedjeti ih? Adam je neprijatelj, koji ih je zajedno s ocem izdavao žandarima i koji im ne će nikad oprostiti ubistvo očevo. A i Ihnat je izdajica. Još pri posljednjem sastanku prikrivao je Derbaka Derbačka i nijednom riječju nije spomenuo njegove prijetnje. Zašto da ih ne učine bezopasnima? Da je ovdje sâm, ne bi se ni časka predomišljao.

»Što ova dvojica traže ovdje?« zapitao je danas brata već drugi put.

Nikola ga je pogledao sa strane.

»Ostavi pušku! Vidiš: grade oboroge. A sam dobro znaš, da Ihnat dolazi amo već gotovo čitavu sedmicu.«

»A Adam?«

»Vidiš. Pomaže mu.«

»Čuvaj se, Nikola! Ovi su došli da te ubiju.«

»Eh«, odmahne rukom Nikola.

Dolje su Adam Chrepta i Ihnat Sopko upletali među zabodene kočiće omorikovo granje, ne sluteći, kako je blizu kokot Jurine puške i njegov prst na njemu.

Za sat, oko jedanaest sati, dolazio je kroz maglicu polonine Danilo Jasinko. Podupirao se o sjekiru kao o palicu; preko ramena je nosio prebačenu dvostruku vrećicu, napolak na leđima, a napolak na prsima; očito s hranom za Šuhaja. Nikola ga je promatrao durbinom. Jasinko je pošao k oborogu, časak se porazgovorio s Adamom i Ihnatom, a onda ova dvojica uzeli sjekire i sva trojica pošli poloninom prema šumi.

Nikola ustane, da pođe pred njih.

Jura skoči.

»Ne idi, Nikola!«

»Ostavi me na miru, Juro!«

»Nikola, ne idi!« Zvučalo je to zaklinjući.
»Glupost, Juro! Mi imamo puške.«
I pođe.
A Jura za njim.
Sišli su rubom šume pored polonine, a kad su stupili na nju, stajali su pedeset koračaja naspram one trojice.
Adamu Chrepti poče srce strašno kucati.
Prošli su jedni k drugima. Nikola je pružio Jasinku ruku. Na Adama se nije ni obazirao. Adamu bljesnu kroz glavu jučerašnja scena iz vrta kod Lejbovičeve krčme: na stolu razodjeven otac s rasporenim trbuhom, naokolo gospoda, a na plotu on, prijeteći se pesnicom i potezan od žandara. Nikola je nešto govorio s Jasinkom. Jura je stajao podalje i, držeći pušku spremnu da opali, vrebao na sjekire njih trojice i na svaki njihov pokret.
»Šta ima novo u selu?«
Jasinko je pričao o jučerašnjem dolasku gospode i rugao se novom žandarskom kapetanu.
»Ne ostaj ovdje, Nikola!« rekao je Jura. Viknuo je to gotovo.
Nikola je razgledao poloninu i komadić šume iza leđa. »Imaš pravo, možemo se skloniti ispred kiše.«
Pošli su dublje u šumu. Naprijed Nikola, za njim Jasinko, onda Sopko, posljednji Adam, a tek četiri koraka iza njih i s puškom o boku Jura.
Jasinko se okrenuo, razmatrajući situaciju, i videći smrknutoga Juru, nasmija se: »A što nas ti, Juro, pratiš s puškom kao žandar?«
I Nikola se okrenuo i zaustavio. Radosno je pogledao brata. Onda je prešao očima po licima drugovâ. I pokazao glavom na Adama.
»Šta ovaj traži ovdje?«
Adam osjeti, kako blijedi. Jura je pritisnuo pušku čvršće i upr'o u brata upitni pogled.

»Pomagao mi je graditi oboroge, pa ide s nama,« reče Ihnat.
Vesele oči Nikoline, smiješak i jedva vidljiv pokret glavom odgovoriše Juri: Ne pravi gluposti, Jura!
Čudna povorka, slična četi posramljenih zarobljenika, nastavila je svoj šutljivi hod. Uputila se prema brežuljku, strmini, obraštenoj ljeskovinom.
Zaustavili su se na proplanku brežuljka. Sitna maglena kišica prestajala je. Prosijevalo je kroz nju podne.
Tu su sjeli. Nikola na desnoj strani polukruga, zatim Ihnat, Jasinko, Adam, a na lijevom krilu, opet nekoliko koračaja podalje, Jura. Braća su vidjela jedan drugome u lice. Bilo je tu uokolo mnogo šuštavoga ljeskova lišća i suhih grančica, tako da bi onoga, koji bi se htio amo došuljati, izdao zvuk koračaja. Nikola je bio miran.
Jura nije. Podilazila ga je zla slutnja. Bio je gotovo siguran. Kao onda u proljeće, kad ga je Bog šumâ vodio pravo na Zvorec bolesnome bratu. Ćutio je opasnost. Bila je oko njega i doticala se svakoga centimetra njegova tijela. Pa ako nije Nikola osjećao njen miris pri udisanju, ako je nije zamjećivao na mirisu zraka i osjećao u oštrom pritisku oko trbušne jamice, bila je dužnost Jurina, da svu opreznost preuzme sâm na sebe. Njegove oči i nervi bili su stalno na straži. Samo izdržati! Ne klonuti! Kad odu, moći će da se odmori. Sutra. Možda čitav život. Samo danas ne!
Jasinko i Ihnat opet su govorili o sastanku i o novom kapetanu, o tomu, što za njegove besmislene prijedloge kažu ljudi i što pričaju pušteni zatvorenici. O svemu su govorili, samo o Derbaku Derbačku ni riječi. Ali, Nikola, kao da baš bez toga razgovora nije mogao biti, iznenada se usred njihova pričanja obratio na Adama.

»Je li ti žao ćaće, Adame?«

Adam se lecnu.

»Ta znaš, da mi ga je žao.«

Nikola se zagleda u njega.

»No, ne može se pomoći«, reče.

A onda, za čas:

»Kažu, da se ženiš.«

»Da.«

»Dođi, dat ću ti za svadbu.«

Ništa mi ti više ne ćeš dati za svadbu! mislio je Adam u sebi.

Onda je Ihnat donio u lončiću vode i počeo Nikolu brijati. Jura se sav pretvorio u oko. Vidio je samo, kako sapunica na bratovu licu nestaje polagano pod Ihnatovom rukom. Puška je na njegovu koljenu postala živo biće, a na prstima je oštro osjećao hladan dodir njegova kokota. »Sada?...« govorio je u sebi Ihnat, prelazeći britvom po Nikolinu grlu. »Bilo je to doduše drugačije dogovoreno, ali hoće li se još danas pružiti takva prilika?« Ali kad je iskosa bacio pogled na Juru i vidio njegove risovske oči i cijev puške tobože slučajno na njega uperenu, brijao ga je mirno dalje. Nikolino nasapunano lice nekoliko se puta na Juru bratski nasmijalo. Bože, mislio je Adam, kako vrijeme prolazi! Ihnat se ne odvažuje. Zar će se rasplinuti današnji dan u ništa?

Jurini živci nisu mogli podnositi tako duge napetosti.

»Nikola, Nikola, pođimo odavde!« Bio je to zaklinjući i nestrpljiv glas tvrdoglavog djeteta. Njegove su oči ležale na bratovima.

Ali Jasinko je otvorio bisage, svoju dvostruku vreću, i izvadio iz nje hranu: bryndzu, luk, pšenični židovski kruh i bocu špirita. Bilo je to tako namjerice izabrano: ako tko jede meki bijeli kruh i zalijeva ga špiritom, brzo će se opiti.

Izvadili su noževe, jeli i pili iz boce. Dijeljenjem hrane promijenio se ponešto red sjedenja. Jasinko i Adam su se primakli bliže Juri, Ihnat Sopko je bio pola koraka iza Nikole. Sjekirište je opro o zemlju, a na sjekiri je napola sjedio.

Tada se dogodilo.

Kad se je Nikola sagibao po bocu špirita pri svojim nogama, Ihnat Sopko je polagano ustao, uzeo u ruku sjekiru i, protežući se lijeno, podizao:

»Eh, kako me danas boli u krstima!« Ali najednom je sjekira zviznula i njezina se oštrica zasjekla u glavu, koja mu je pružala otvoren vrat i tjeme.

Jura je opalio iz puške. I skočio na noge.

Adam ga je ostrag uhvatio za ruke, a Jasinko ga sprijeda zasjekao po glavi.

Ali kako se Jura propeo i nagnuo natrag, htijući da se otme Adamu iz ruku, oštrica nije zahvatila glavu, okrznula mu samo čelo i zasjekla punom snagom u trbuh. Ukazala se utroba.

Jura je opalio još jednom. Istrgao se Adamu i s otvorenim trbuhom bježao. Jasinko podiže sa zemlje njegovu pušku i sa šest koraka opali mu hitac u leđa. Jura pade licem o zemlju. Časak se trzao, grebući kamenje i grizući zemlju.

Skočili su k Nikoli, spremni da ga dotuku, ako pokaže još kakav znak života. Ali kad su ga okrenuli na leđa, vidjeli su, da mu se oči zamućuju.

»Kraj!... Svršeno!« jurilo im je kroz glave.

Zrak je odisao nagrkim mirisom natrulog ljeskovog lišća. Bila je velika tišina. Padala je sitna kiša. Adamu je divlje bubnjalo u sljepočicama.

Onda su poslije kratkog vremena, pretražili mrtve. Nikola je imao zlatan sat, a u lisnici dvadeset i šest hiljada i šest stotina kruna. Kod Jure su našli dva zlatna lančića. Na jednom je bio obješen džepni nožić.

To su sve uzeli.

●

Ne želeći nikoga sresti i ni s kim govoriti, ostali su u šumi do večera. Hodali su bez cilja stazama, odišući poslije ružnoga posla; kod jednoga su izvora razgledavali odijelo i prali sjekire i dugo sjedili pod starom bukvom, savjetujući se, što da iskažu i koliko Šuhajeva novca da priznadu. Kasno po podne, kad se razvedrilo i kad je zrak poprimio žućkastu boju, vratili su se na poloninu Na potoku da dovrše ogradu oko oboroga, i bili su veseli, što su se latili toga posla, koji barem umiruje živce, ako već ne odvraća misli od dvojice umorenih. Ti su ležali na livadi u travi i ljeskovu lišću, a kvasila ih je sitna kiša.

Ostali su na polonini, dok se nije smrknulo. Onda su, prešavši trupcem preko Koločavke, pošli kući cestom, koja vodi uz potok, idući polagano, da zateknu selo već u snu.

Adama su poslali u Koločavu Horb, da tamo kod sestre sakrije dvadeset hiljada; odlučili su, da šest hiljada i šest stotina predadu žandarima.

Ihnat Sopko i Danilo Jasinko pošli su u Lejbovičevu krčmu. Adam treba doći za njima.

Sjeli su za stol pod petrolejsku lampu s napola uvučenim fitiljem. Točionica je bila prazna, nitko ih nije čuo da su ušli, no oni se nisu ljutili na lošu poslugu, zahvalni za ovo kratko vrijeme, u kome se mogu duhom sabrati.

Vrata u privatnu sobu Kalmana Lejbovića bila su širom otvorena. Tamo je padala oštra svjetlost lampe na stol s izvezenim stolnjakom, i u sobi je bilo bučno i veselo. Pili su tamo žandari, sastali se i neki preglednici finasijske straže, bio je i Kalman Lejbovič sa svojom sedamnaestgodišnjom kćerkom. Preglednici su nagovarali negoga novajliju, da ponudi Lejbovića vinom. Neiskusni mladić je nuđao, Lejbovič se izgovarao, da ne pije vina, njegova se kćerka smješkala, novajlija navaljivao, uvrijedio se, silio, a ostali, znajući da Židov ne će da pije vina, koga se dotakao

kršćanin, koji bi s njim mogao izvesti neke ritualne čarolije, glasno su se smijali. U oštroj svjetlosti lampe premetali se oblaci dima od duhana.

Jasinko i Ihnat su sjedili u tamnoj sobi, gledajući odande kao iz gledališta u obasjanu scenu sobice.

Napokon Lejbovič zagleda u točionicu. Ali morao je rukama zakloniti oči, da bi ih mogao vidjeti.

Naručili su bocu piva. Kad ju je Lejbovič stavio na stol, reče Jasinko:

»Nešto bismo vam htjeli reći, Lejboviču.«

»No, šta je?« zapita s mrzovoljnom nestrpljivošću Lejbovič, jer se žurio natrag u društvo, gdje je morao paziti na kćerku.

»Sjednite!«

»Nemam sad vremena.«

»Stvar je vrlo važna.«

A bilo je to izrečeno tako odlučnim glasom, da se Lejbovič zagledao u lice Jasinkovo, a onda i Sopkovo, i da je pošao na prag sobice i viknuo:

»Fajgele! Majka te zove. Treba da ideš u kuhinju!«

Zatvorio je još za njom vrata i sjeo pod petrolejsku lampu k Jasinku i Sopku.

»No, što je dakle?«

Jasinko je još nekoliko trenutaka šutio, gledajući mu u oči.

»Što bi bilo, Lejboviču, da su Šuhaji mrtvi?«

»Što?« prošapće Lejbovič, ne usuđujući se da shvati vijest najedanput.

»Mrtvi su«, reče Jasinko. »Ubili smo ih.«

»Što?« i Kalman Lejbovič stavi svih deset prstiju na čelo. Ali odmah ga je svladao njegov temperamenat. »Kada? Kako? Gdje? Obadvojicu?« šaptao je i zgrabio Jasinka za podlakticu i objema je rukama stiskao.

Na pitanja je bilo kratko odgovoreno.

»Pođite to reći stražmeštru, Lejboviču!«

Lejbovič skoči. S praga se je još jednom htio vratiti. Ipak je otvorio vrata, iza kojih je bio dim i svjetlost.

»Hodite sa mnom!« šapnuo je stražmeštru. Pošao je s njime stražnjim izlazom na dvorište.

»Oba Šuhaja su mrtva. Ubili su ih sjekirama Jasinko i Sopko.«

»Brr!« izusti stražmeštar.

Važnost vijesti je odmah shvatio. Zamislio se. Stavio prst na usta.

»Nikome ni riječi, Kalmane!«

Lejbovič je htio nešto objašnjavati. Ali stražmeštar se sav prometnuo u žandara. »Pošaljite amo stražmeštra Šroubla!« I rekao još jednom prijeteći: »I nikomu ni riječi! Ni ženi, Kalmane!«

Više od godine dana nisu mislili ni o kom drugom nego o Šuhaju, više od godine dana gonili su ga i čekali ovaj čas. Sad je došao, a stražmeštar mu se nije radovao. Kao da je najednom izgubio smisao života. Njegovu rijetku zvjerku ustrijelio je netko drugi. I što je dulje stajao u dvorišnoj tami, to je vijest dobivala više važnosti Trideset i tri hiljade. Priznanje pretpostavljenih. Karijera i slava. Stupci novinskih članaka s punim imenima. I dûg kod Kalmana. To je sve izgubljeno... Ili možda još nije?

Došao je stražmeštar Šroubek. Vijećali su, šetajući dvorištem i sjedajući na klade.

Onda su zapovjedili trojici žandara, da ostanu ovdje, a društvo su zamolili da se raziđe. Opasali se remenima i sva petorica sjedoše k Sopku, Jasinku i Adamu, koji se međutim vratio. Lejbovića, koji se vrzao amo-tamo, otjeraše, ne dozvolivši mu ni da izvuče fitilj u lampi.

Stražmeštar je dao da se donesu boce piva.

»Pijte! Ja ću platiti!«

Kad su se kucnuli, zapita drugarskim glasom:

»Dakle, kako je to zapravo bilo?«

Jasinko je počeo pričati, onako, kako su se dogovorili i kako je malo prije izložio krčmaru Ihnat Sopko: zamolio je Adama Chreptu da mu pomogne ograđivati oboroge, na poloninu je došao slučajno i on, Danilo Jasinko, a kad su iz šume izašli Šuhaji, upustili su se oba brata s njima u razgovor i pozvala ih, da pođu s njima u lješkovu šumu. Tamo su se Šuhaji sumnjivo vladali, pogledali jedan na drugoga, kao da im misle zlo, pa kad je Jura podigao pušku, bacili su se njih trojica na njih i ubili ih.

Pet žandara je nastojalo da zapiše rečenicu po rečenicu u svoje mozgove.

»Nnno!« rekao je polagano stražmeštar gladeći brk.

Imao je iskustva i razabrao je odmah, da se Jasinko nešto predugo zadržao opisujući pletenje ograde i put kroz šumu, a da je preko glavne stvari prešao prebrzo. A strah od Šuhajâ mirisao mu je na govor gospodina kapetana na sastanku.

Postavljao im je pitanja i u duhu kombinirao, kako je to otprilike moglo biti. Doista, nije se trebao više vladati drugarski, znao je dosta, da bi mogao dati povući fitilj lampe, isprsiti se u čitavoj veličini, zagrmjeti i omamiti. Ali situacija je bila posve drugačija, trebalo je sačuvati mir i zadati diplomatski udarac u pravi čas i sigurno.

»Nnno,« rekao je još jedanput.

Jasinko, Sopko i Chrepta odmah su osjetili, kuda nišani.

»Bilo je to drugačije, dragi moji.«

Napregnuše pažnju.

»Bilo je to ovako: vi se niste slučajno s Nikolom sastali. Pogotovo Chrepta!« Stražmeštar se podrugljivo nasmijao. »On nam je još jučer obećavao, da

ćemo za tri dana secirati Šuhaja! Vi ste se sa Šuhajem sastali, da s njim govorite nekakve lopovštine. Ali prohtjele su vam se trideset i tri hiljade. A bojali ste se, da će Nikola, kad ga uhvatimo živa, pričati o vama štošta. A mislim, da ste kod njega našli i novaca — ne? Tako je to bilo, dragi moji! Mi naime znamo za vas već nešto dulje i nešto više, nego što vi mislite... No, ali ništa zato!... Vaša je dužnost bila da Šuhaja uhvatite i da nam ga dovedete, a ako niste imali odvažnosti da dođete po nas, mi bismo po njega došli i sami. Ali ovo mi vraški smrdi na ubistvo iz potaje. A možda i na grabežno ubistvo — ha? Moja je dužnost zapravo da vas dadem svu trojicu smjesta uhapsiti.« Izgovorivši ovu ružnu riječ, stražmeštar je ućutao. Gladio je brk i bradu, gledajući sad jednomu, sad drugomu u oči. »Nnno!« ... Ali pijte mirno, momci!... Ne ću to uraditi... Može biti, da ne ću uraditi... Ali od trideset i tri hiljade ne će biti ništa, to vam velim već sada... Razumijete li?«

U preslušavanim seljacima nestale su duše. Bile su već posve male. Jasinko je izvadio iz džepa šest hiljada i šest stotina kruna. A Ihnat Sopko je opet vidio dva mrtvaca u ljeskovu lišću i Šuhajevu glavu, koju kvasi sitna kiša. Ipak su to trebali radije ostaviti?

»Tko sve zna za stvar?«

»Nitko, samo Lejbovič.«

»Tko još?« pitao je stražmeštar.

»Nitko.«

»Čuj, Chrepta, ti si došao amo posljednji. Gdje si bio i s kim si govorio?«

»Ni s kim. Boljela me glava, pa sam se okupao u Koločavki.«

To je bilo nevjerojatno. Adam je bio vrlo blijed.

Stražmeštar je odveo jednoga žandara u tamni kut krčme, gdje su se časak savjetovali. Onda se vratili.

»Znate li šutjeti?« zapita strogo stražmeštar.

»Znamo,« odgovori Jasinko.

»Dobro. Usluga za uslugu. Šuhaja smo uhvatili mi. Razumijete li? Nagradu ćemo podijeliti.«

»Razumijemo.«

Nisu doduše dobro razumjeli, ali možda je ovako bilo doista bolje. Bio je ovdje još stari medvjed Petro Šuhaj, Nikolina su braća dorastala, i bilo je mnogo prednosti u tome, ako oni ne saznadu, tko je Nikolu ubio. Pluća Adamova, Ihnatova i Jasinkova opet su počela punim dahom udisati zrak. Nagrada je postajala sve manja, jer će ih žandari zacijelo prevariti i za taj ostatak, ali Adam je valjda dobro sakrio onih dvadeset hiljada, a to je mnogo novaca. Lice mrtvoga Nikole na proplanku opet je poprimilo pomirljiv izražaj. Njegova sjekirom ubijena neranjivost ne će više oživjeti i njegova su usta zatvorena.

»A sad se ni za što ne brinite, momci, i pijte!«

Pili su do kasne noći.

Poslije ponoći prebacili su žandari preko ramena karabinke i svi su izašli napolje.

Mjesec je svijetlio. Prolazili su tvrdo usnulim selom, prešli preko livada i, tražeći električnim svjetiljkama put, pošli kamenitom stazom kroz šumsku provaliju uz Koločavku. Prešli su trupcem preko bujice i uspinjali se uz brežuljak. Jasinko ih je vodio kao o podne.

Probijali su se kroz gustu ljeskovu šumu.

»Tamo!« rekao je Jasinko, pokazujući prstom.

Na proplanku, valjda deset koračaja pred njima, mogle su se na zemlji razaznati dvije tamnije sjene. Pet žandarskih svjetiljaka oštro je obasjalo zelenilo vlažne trave, ljeskovo grmlje i dva mrtva čovjeka.

Ležali su na leđima i njihovi razbacani udovi bili su ukočeni.

Stražmeštrova svjetiljka obilazila je proplanak i prodirala među šiblje ljeskova guštika, obasjavajući njegova skrovišta. Stražmeštar je tražio zgodno mjesto.

Odveo je svoju momčad iza grma i dao odande pucati u mrtve ljude.

Pucali su u Nikolu i u Juru, kao da su se htjeli sad najednom naplatiti za sve hitce, koje su čitavu godinu palili mimo njih, palili su u tamu nasumce salvu za salvom, probijajući tijela braće Šuhaja.

Nad granjem se pojavljivali prvi jasni znakovi ranoga osvita.

Poslali su jednoga kaplara u Koločavu k Lejbu Landesmannu po kola, ostali su legli u visoku šumu i ogrnuli se u plašteve, da poslije probdjevene noći malo usnu.

Jasinko, Chrepta i Sopko sad su savršeno razumijevali. Da, možda je tako bilo doista bolje. Sada, poslije službenog posvećenja njihova djela njima se činilo, da su to dva posve druga mrtva čovjeka, koja leže ovdje na proplanku, braće Šuhaja da već odavno nema i, ako su njih trojica imali kad s njima nešto zajedničko, da su sad dobili puno razrešenje, čiji je vanjski znak bila žandarska pucnjava. Bilo im je lako.

Lejb Landesmann došao je, kad se već razdanilo i dovezao kola koritom Koločavke čak pod brežuljak. Chrepta, Jasinko i Sopko otišli su pred njim u šumu, da ih ni on ne vidi. Žandari su odvukli mrtvace za noge s brežuljka i bacili ih na kola.

U Koločavu i pred žandarsku stanicu stigli su, kad je već bio bijeli dan.

●

Toga su utorka koločavskim ulicama prolazili Židovi veoma zadovoljni i gotovo šabesovski. Mladež je zaboravila na borbu u židovskoj općini i svađu oko trafike između beerovaca i wolfovaca, nije mislila na svoj tajni cionizam i oprezno podlamanje autoriteta chustskoga rabina i osjećala se opet jednom porodicom zajedno sa starima. Židovske djevojke su obukle čarape i svečane haljine i, prolazeći dvije po dvije, zaustavljale se kod momaka i ljubeznim smiješkom odzdravljale na pozdrave žandarâ. Stari Židovi su vijećali pred vratima svojih dućana, među njima i Abram Beer, čiji blagi smiješak nije nikad bio tako sretan kao danas, a kad se mimo njih, smješkajući se, žurio kapetan, njihovi blaženi pozdravi bili su puni usrdnosti. Budala je on. Ali ipak njihov čovjek i izvršio je svoj posao dobro. Zato, jer ih je poslušao. Oni su našli vječnu istinu, da čovjek ne gine na ono, što je u njemu dobro, nego na svoje loše osobine, mudrost, iz koje su izveli praktičnu lozinku: Zatvorite Eržiku, pustite drugove! Ili može valjda tko da kaže, da smrt Šuhajeva nije ni u kakvoj uzročnoj vezi sa zatvaranjem Eržike i pomilovanjem drugova? Oh, tko to hoće da zatvara oči pred stvarnošću? I koja se luda može usuditi da tvrdi, da znade odnose stvari i da razumije namjere Vječnoga, čije ime neka bude hvaljeno?

Razveseljeni kapetan, junak dana i čovjek, koji je došao, vidio i pobijedio, žuri se u Horb na šumsku upravu, da od njezinoga upravnika pozajmi fotografski aparat.

Jer na travi u vrtu žandarske stanice ležala su dva mrtvaca. Ležali su jedan prema drugome malo unakrst kao lovački trofej, a noge su Nikoline bile prebačene preko bratova trbuha. Možda zato, da bude prekrivena strašna rana Jurina, a možda su ih i zato ovako stručnjački aranžirali, da bi ih mogli

obojicu snimiti na jednoj ploči i da bi slika bila zgodna. Nad prsima mrtve braće bile su prekrštene dvije žandarske karabinke, a usred njih na crnoj daščici bio je natpis s kredom, ispisan ukrasnim slovima:

ŠUHAJEV KRAJ

19 $\frac{16}{8}$ 21

ZAVRŠETAK

To je kraj pričanja o Nikoli Šuhaju.

Ili treba možda još štogod dodati?

Piscu ove knjige doista se ne da, sada, poslije jedanaest godina, pretraživati i ovjeravati historijske mrvice, koje su preostale iza velikog hajduka Poloninskih Karpata. A i nije naročito zanimljivo, da se je Eržika preudala za gazdu Ilka Derbaka Dička (zbilja, s koliko smo se Derbaka sreli u Koločavi!), a ni to, da joj se poslije smrti Šuhajeve rodila u chustskom zatvoru kćerčica Anča, za koju je, želeći da olakša svoju sudbinu, izjavila, da je dijete Svozilovo, laž, kojoj se treba smijati, ako pogledate na ovu prekrasnu djevojčicu sa zavinutim čelom i malom bradom svih Šuhaja, ili, kao što je to nekoč Rožička Grünbergerova vidjela u bojama: crnomanjastom kao omorika u šumi, s ustima crvenima kao trešnje, s uskim obrvama i crnim očima, koje sjaju kao šabesovski prozor. I doista, nije potrebno naročito isticati, da je kotarski liječnik iz Volovoga, secirajući braću Šuhaje (»dakle konačno i ti, Nikolka!« mislio je u sebi potajno se stideći), morao na prvi pogled zapaziti, da strašna rana na glavi Nikolinoj i rasječen trbuh Jurin nisu mogli biti prouzročeni ni žandarskim tanetima, ni bajunetima, i da raspisanu ucjenu nije nitko dobio. (»Oj, ojojoj, alaj bi bilo srdžbe i svađe u sinagozi, da doista moramo sakupiti trideset hiljada,« govorili su međusobno Židovi.) A nema baš nikakova smisla referirati o razvučenim protokolima užhorodskog divizijskog suda u istrazi protiv žandar-

skog pripravnika Jirži Vláska i protiv mnogo drugih, optuženih osim drugih delikata i za palež, o aktima, od kojih na kraju krajeva ne ćete postati mudri, jer ne ćete saznati, kako su se stvari završile. A bilo bi posve suvišno pričati o zahtjevima, molbama i žalbama staroga Ivana Drača i o ličnom uznemirivanju zemaljskog prezidenta gospodina Bezkyda, jer Ivan Drač traži naknadu štete za izgorjelu kuću i stoku, a s njime, starčićem tvrdoglavim i gluhim kao drvo (možda od udaraca, kojih je u životu mnogo primio), ne će se stvar moći drugačije završiti, nego da ga jednom zatvore na osam mjeseci zbog opadanja i vrijeđanja službenih lica. A stvar je naprosto dosadna odgonetati nečitljivo pismo istražnoga suca chustskoga okružnog suda i protokole, sastavljene s Adamom Chreptom, Danilom Jasinkom i Ihnatom Sopkom, koji su bili gotovo tri četvrt godine u istražnom zatvoru, optuženi za zločin ubistva iz potaje, ali su bili na osnovu svoje obrane nužnom samoobranom oslobođeni, jer je doduše istina, da je ubistvo ubistvo, ali Šuhaj je ipak bio Šuhaj. A zacijelo nema vrijednosti da se iskazuje hvala državnim organima zato, što su održali riječ o državnom namještenju kao nagradi za uklanjanje Šuhaja, ili da se referira o tom, da je Adam Chrepta postao kontraktualni službenik Uprave državnih šuma i imanja i da bi bio posve zadovoljan, samo da ga već jednom premjeste iz Koločave, gdje čovjek mora biti previše oprezan; da je Ihnat Sopko cestar u volovskom kotaru; i da je jedini Danilo Jasinko više cijenio samostalan posao nego državnu službu, prodao svoj koločavski imetak i kupio negdje kod Svaljave imanje, koje je, nažalost, već dvaput izgorjelo. Ili možda treba da se zadovolji interes točnih i urednih ljudi studijem zemljišnih knjiga kotarskog suda volovskog, pregledom poreskih isprava i konstatacijom, da je Abram Beer ne samo zapisani vlasnik one livade na obali Koločavke, nego i

njezin istinski posjednik? . . . Pisac djela o Nikoli Šuhaju hajduku smatra sve ove stvarnosti malo važnima. Nije doista ništa razumljivije, nego da se jednim udarcem sjekire u sucharskoj šumi, makar i u glavu najvrednijega čovjeka, ne zaustavlja niti jurnjava bujicâ Koločavkinih ni tok oblakâ među bregovima dvaju planinskih bila i da dani sa tobolcem svojih događaja idu dalje svijetom. Nešto drugo smatra autor važnim:

Horb, Dervajka, Tisova, Strimba, Stremenoš, Krasna, Ruža i Bojarinski, koji se izdižu nad uskom dolinom Koločavke, čineći njegova jutra tako kasnima, njegove večeri tako brzima i puštajući amo proljeće s takovim zakašnjenjem, nisu se pomaknuli u svojim vječnim promjenama ni toliko, da bi to ljudska osjetila mogla zamijetiti. A na njihovim strminama i vrletima, u njihovim gudurama i jarugama stoje prašume, koje su tamne, tužne i mirišu na truljenje, pa ako se sagnete u njima za granom na zemlji, da od nje napravite palicu, raspast će vam se pod rukom kao guba, jer ju desetcima godina, što ovdje leži, nije dotakla ni životinja ni čovjek. Veliki mrtvi, bilo da su umrli od bure, groma ili starosti, misle, da je pitanje njihove časti da ne ostavljaju svoje mjesto ni poslije smrti, ne dozvoljavaju živjeti mnoštvu malih živih, koji se rvu s njihovom umrlom slavom, probijaju se na sunce kroz njezine suhe grane, rastvaraju je željnim korijenima i penju se čak do njezinih vršaka, ne znajući i trepteći od nestrpljivosti, da se već jednom riješi, kome će od njih biti suđeno da živi, a kome da pogine zajedno s posljednjim truležem mrtvoga debla. Ovdje vlada grobna tišina: nema tu ni ptica pjevica, ni malih životinja. Ovdje, ako se ne obaziremo na živote posve beznačajne, kukce, mahovine, gljive i plijesni, čiji životi ne zavređuju pažnje, mogu se održati samo oni, koji idu s oružjem uvijek spremnim, s jastrebovim ili orlovim kljunom naoštre-

nim i savinutim, sa zubom deračem, kljovom, risovom pandžom, medvjeđom šapom ili s rogovima, oružjem možda zato od svakoga drugoga strašnijim, jer ga nosi stvor, koji ne žudi za ubijanjem. A visoko na planinama, nad prašumama već i blizu letećih oblaka leže suncem zalivene slavne polonine, čija šarena raskoš gorčacâ, bijelih žabnjaka, žutih ljubičica, maćuhica, runjika, ivančica i krvavih geranija toliko je veća, što je siromašnija krma, koju ondje pasu stada goveda. Ovdje još živi Bog. Stari Bog zemlje. Uništava siječanjskim burama i proljetnim navalama vódâ sve bolesno i slabo, da bi mogao voljéti one, koje je od srca zavolio: drveće, bujice voda, životinje, ljude, pećine; sve jednakom ljubavlju, ćudljivom, okrutnom i podašnom, kao u sredovječnih vladara. Naginje se u vruće dane nad izvore, da iz njih pije rukom vodu, i odmara se u krošnjama starih javorova; igra se s medvjedima u gušticima, mazi se s junicama, koje su pobjegle od stadâ, i s dragošću promatra ljudsku mladunčad, koja je usnula u mahovini pod sjenom njegovih grana. Prastari poganski Bog, Bog zemlje, gospodar šuma i stadâ.

Samo to je važno. I još ovo:

U uskim dolinama, na strminama, gdje su šume ostavile komadić zemlje za livade, ili gore na poloninama žive ljudi. Stanuju u kolibama, koje su slične kućicama na pilećim nogama ili, ako su na okupu, porodici gljiva pod brezama. Muškarci mirišu vjetrom, a žene dimom sobâ. Pastiri su i drvari, jer još nisu dospjeli do stadija ratarskog i jer još nije pronađen plug u ovim krajevima. Potomci pastira, koji su pobjegli u ove nepristupačne planine pred najezdama tatarskih kanova u ukrajinske ravnice, prapraunuci rebelantskih kmetova, koji su pobjegli ispod bičeva i vješala podstarostâ i atamanâ velmože Josefa Potockoga, praunuci pobunjenikâ protiv izrabljivanja rumunjskih bojara, turskih paša i madžarskih magnatâ,

očevi, braća i sinovi ubijenih građana u klaonicama austrijskih careva, i sami mučeni od židovskih lihvara i novih čeških gospodara. A svi skupa u dubini duše hajduci. Jer to je jedini način obrane, koji poznaju. Obrane, koja pomaže: nedjelju dana, mjesec dana, godinu dana; dvije godine kao kod Nikole Šuhaja, sedam godina kao kod Olekse Dovbuša. Što onda, ako je dragocjena, stojeći ništa manje nego život? Zar je možda život vječan? Samo jednom te je majka rodila, samo jednom ćeš umrijeti. I u svakoj kaplji krvi u njihovim žilama nalazi se nejasna uspomena na nepravde u prošlosti i žarka svijest o nepravdama u sadašnjosti, i u svakom njihovom nervu divlja je čežnja za slobodom. To je čežnja Dovbuševa. Čežnja Šuhajeva. Zbog nje ih vole.

Kraj prvih koločavskih kuća, sasvim blizu ceste i nedaleko od ušća Koločavke u Tereblu diže se čunjast, strm i kamenit brežuljak, kao zabačeni otpadak onih planina, koje odmah iza njega rastu u visinu. Nema ovdje ni grma ni drveta, trave ima malo, i krave, koje ovuda prolaze, idući iz jedne travne drage u drugu, imaju vrlo malo prilike da se zaustave, zazvone zvoncem na vratu i odgriznu štogod. To je koločavsko groblje. Ali to ćete naslutiti tek onda, kad se amo popnete, ne prolazeći ni kroz kakva vrata ili plot, po nekoliko jednakih križeva, zabijenih među kamenje, (to jest po dvije čavlom zabijene letvice, koje nisu duže od dva i pô pedlja), jer ostali križevi leže u komadima razbacani, vlažni i nagnjili, oboreni od stoke. Ovdje nisu poznata nježna sjećanja na mrtve. »Pođite, braćo, poljubimo posljednji put pokojnika,« time, župnikovim škropljenjem i ministrantovim pjevanjem. »Pokoj vječni daruj slugi svojemu, Gospode,« za tebe je, pokojniče, sve svršeno, stanuješ sad negdje drugdje, a ne u Koločavi, ne vraćaj se, ne plaši, ne škodi, nemaš tu šta da tražiš. Ovdje leže i kosturi braće Šuhaja. Ali o njihovom grobu ne će vam ništa reći ni

stanovnici kućâ dolje kraj ceste, ni itko drugi od porodice Šuhajeve. A i Eržika Derbakova Dičkova mora se časak snalaziti i tražiti prije nego što stane na šljunkovito mjesto, koje je već odavno izravnano s ostalom zemljom; stoji pola minuta ćutke i nepomično, malo uzdahne i odlazi svojim putem.

Ali slava Nikole Šuhaja živi. U Koločavi, gdje ima još njegovih prijatelja i gdje mladež, koja ga nije nikad poznavala, još nije dorasla do prvih djevojačkih vijenaca od ivančica i prvih probijenih pojasâ, možete pod Šuhajevom hajdučkom slavom nazreti još uvijek čovječje lice, slično Nikolinu. Ali izvan granicâ Koločave narasla je njegova spodoba do tajanstvenosti. Njegova djela i streljački čar promijenili su se u riječi pjesme, njegova zelena grančica i blago, koje, kad bi se otkrilo, zabliještilo bi čitav svijet, u divljenje zimskih večeri, kad napolju sniježi, a u peći plamsaju bukove klade. Nikola Šuhaj se promijenio u bajku. U bajku o borbi za slobodu. Jer on je bio prijatelj potlačenih i neprijatelj gospode, i da živi, ne bi na svijetu bilo toliko bijede. Ah, da i oni mogu bogatima uzimati i siromašnima davati! Da i oni mogu osvećivati ljudsku nepravdu! Ah, da imaju njegovu zelenu grančicu i njegovo blago! U plave noći, kad nad glavom stoje dubine ledenjačkog jezera zvijezdâ a u prašumi plešu varljive svjetlosti, svladavaju pastiri svoj strah i, blagosivajući se trostrukim grčkim križem, polaze u šumske dubine, da označe mjesto tajanstvenih svjetala, da bi sutra mogli poći u potragu za Šuhajevim blagom. A u večernje sutone, pošto su kraj vatre pred kolibom pojeli kukuruznu kašu, vade iz njedara svoje sopilke i, izmjenjujući strofu pjesme sa strofom sviranja na sviralu, pjevaju u sve gušći sumrak:

Zakukala kukavica
zelenome gaju:
Kako da te ne vidimo,
Nikola Šuhaju?

To je kraj pričanja o hajduku Nikoli Šuhaju.

Ali, možda bismo se htjeli vratiti čak na početak ovoga događaja: kolibi nad Holatynom. I spomenuti, da je Šuhajeva nutrina bila uvijek svijesna o jedinstvu s ovim planinama ovdje, s njihovim šumama i bujicama, sa svime, od zrna konoplje, koje sijemo, do žalosne pjesme sopilke i do misli, s kojom liježemo u krevet. I da se nije varala, govoreći: Ne ću umrijeti. Nikola Šuhaj živi. Živi u ovim planinama i živi s njima. I živjet će. Ne kazujmo v j e č n o, jer ovu riječ razumijemo danas još manje, nego što su je razumijevali naši religiozni pradjedovi, i zadovoljimo se jednostavnom riječju: d u g o. I tako je Nikolina nutrina imala pravo jednako kao i holatynski pastiri, koji su, misleći samo na život osobni, morali proročanstvo o neranjivosti suziti u neranjivost tanetima i ostaviti tako pukotinu, kojom bi se mogao provući đavo ljudske smrtnosti.

GDJE JE ŠTO

NOVA PORUKA

Pretplatnicima i prijateljima

»Zabavne Biblioteke«

Pošto je na posljednjoj glavnoj skupštini »Matice Hrvatske« jednoglasno izražena želja, da se — pored uvezanih knjiga — ubuduće izdaju i *broširane*, koje će biti jeftinije, odlučila je i uprava »Zabavne Biblioteke«, da se povrati na svoj stari način izdavanja, pa će i ona izdavati jedan dio svoje naklade u broširanom obliku.

Za *broširane* knjige iznosit će *pretplata* godišnje (do 3000 strana) 360 dinara ili 30 din. na mjesec, a za *uvezane* 480 din. — 40 na mjesec.

Pretplatiti se može u »Knjižari Zabavne Biblioteke« (Ilica 39), a isto tako i u svakoj zagrebačkoj i pokrajinskoj knjižari.

Ponovno se napominje, da će inače knjige u običnoj prodaji biti znatno skuplje.

U Zagrebu, 10. siječnja 1934.

Uprava »Zabavne Biblioteke«

Naklada i tisak Zaklade Tiskare Narodnih Novina" Frankopanska ulica broj 26. — Odgovorni urednik dr. Nikola Andrić Vinkovićeva ulica broj 5. — Za štampariju odgovara: Vladimir Kirin Dezelićeva ulica broj 2.